T.C
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDA NESİR

İbrahim ŞANLI

13912002

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Cevat Ergin

Diyarbakır 2019

T.C
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDA NESİR

İbrahim ŞANLI

13912002

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Cevat Ergin

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDA NESİR" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, teziminkağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

../../..

İbrahim ŞANLI

T.C

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

İbrahim ŞANLI tarafından yapılan "CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDA NESİR" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Mesut ERGİN .....

Üye: Doç. Dr. Mehmet Cevat ERGİN .....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hamit SALİHOLU .....

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 11/10/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Arap dili, Sami dil ailesinin bir parçası olarak şiirle bir gelişim sürecine girmiştir. Cahiliye toplumunun yaşam tarzı, coğrafi şartları, yani çöl yaşamı da onların hikâyelerinin ve şiirlerinin konuları arasında yer almaktadır. Cahiliye toplumunun şiirleri, meselleri, hikâyeleri ve hikmetli sözleri onların duygu ve düşüncelerini yansıtmaktadır. İslamiyet'ten önce nesir sanatı pek gelişmemiştir. Duyguların bir ifadesi olarak daha çok şiir edebiyatı gelişmiştir. Cahiliye döneminin sonlarına doğru şiirle beraber nesir edebiyatı da hitabet, meseller ve kâhinlerin secili sözleri ile yaygın hale gelmiştir.

Bu çalışmada, Cahiliye dönemindeki nesir hakkında şimdiye kadar yapılan tartışmalar ve araştırmalar çerçevesinde Cahiliye dönemine ait olduğu iddia edilen nesir türünün gerçekten var olup olmadığı ve o dönemden kalan nesir eserlerinin nisbet edilen kişilere ait olup olmadığı hususunda literatür taraması yapılarak konuyla ilgili sorulara yanıt aranmaktadır. Yapılan bu çalışmada Arap edebiyatında İslam'ın ilk dönemine kadarki nesrin tarihi gelişim süreci, Cahiliye döneminde Arap edebiyatında şiir ve nesir, nesrin türleri olan hitabet, meseller, hikmetli sözler ve kâhinlerin secili sözleri konuları işlenerek bu konular üzerinde geniş bir şekilde durulacaktır. Çalışmada eski Arap edebiyatı eserlerinin yanı sıra çağdaş eserlerden de yararlanılmıştır.

Cahiliye dönemi dendiği zaman kitabeler üzerinde bulunan yazılı eserleri konu alan ilk Cahiliye dönemi ve birtakım yazılı edebi eserlerle beraber o dönemde gelişmiş olan sözlü edebiyatı konu alan son Cahiliye dönemi (İkinci Cahiliye dönemi) olarak iki dönem anlaşılmaktadır. Bu çalışmada nesir edebiyatının ikinci cahiliye dönemi konu edilmiştir. Bu çalışmanın birinci bölümünde Arap edebiyatı hakkında genel bir değerlendirme yapılmakta, cahiliye kavramı ve cahiliye dönemi ile ilgili yapılan tanımlamalarla konunun kavramsal çerçevesi oluşturulmaktadır. Arap edebiyatının türleri başlığı altında, cahiliye döneminde Arap edebiyatında şiir hakkında bilgi verilmektedir. İslâm öncesi Arap nesri bölümünde, İslam öncesine kadarki Arap nesrinin tarihi gelişim süreci incelenmekte olup Arap edebiyatında nesir türleri olan hitabet, cahiliye dönemine ait meşhur hatipler, kitabet, vasiyetler, meseller, hikmetli sözler, kâhinlerin secili sözleri, kıssalar ve risaleler hakkında bilgi verilmektedir. Çalışma, sonuç bölümüyle son bulmaktadır. Çalışmada Cahiliye dönemindeki nesir sanatıyla ilgili edebi türler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Şiirden sonra nesir alanında ilk olarak hitabete önem verildiği için bu hususta birçok kaynak eserden

faydalanılmıştır. Ayrıca meseller ve kâhinlerin secili sözleri hususunda da geniş bir şekilde literatür taraması yapılmıştır. Kavramlar hakkında bilgi verilirken kelimenin aslının fiilin mazi kökünden geldiğini esas alan ifadeler kullanılmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde beni bilgi ve deneyimleri ile yönlendiren, değerli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Cevat ERGİN'e, Yüksek Lisans eğitimim süresince bilgilerinden faydalandığım değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, benim için gösterdikleri özveri ve desteklerinden dolayı aileme ve özellikle de çalışmam boyunca yardımını esirgemeyen kardeşim Esat ŞANLI'ya teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın tüm ilgililer için faydalı olmasını dilerim.

İbrahim ŞANLI

Diyarbakır 2019

,

ÖZET

Arap edebiyatı tarihinde nesir önemli bir yer tutmaktadır. Cahiliye döneminde şiirle beraber nesrin konuları olan hitabet, kıssalar, meseller, hikmetli sözler ve kâhinlerin secili sözlerinin de Arap edebiyatının gelişmesine katkıları olmuştur. Cahiliye dönemine ait nesir eserler az sayıda olsa da bunun şiirden sonra Arap edebiyatının temelini oluşturduğu söylenebilir. Konu hakkında yürütülen tartışmaların Cahiliye döneminde nesir türünün var olup olmadığına dair görüş ayrılıklarından çok o dönemdeki nesir sanatının aslını ne kadar koruduğu ile ilgili olduğu görülmektedir. Hem bazı oryantalistlere göre hem de Arap edebiyat tarihçilerinin çoğuna göre Cahiliye döneminde nesir az da olsa vardır. Aynı zamanda Cahiliye dönemine ait nesrin bir kısmının Hicri 1. ve 2. Yüzyılda da aslını koruduğu yönünde güçlü görüşler vardır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki dil ve üslup bu eserlerin Cahiliye döneminde de var olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, İslam'ın ortaya çıkışına yakın olan döneme kadar, nesir alanında ciddi bir gelişmenin olmadığı ve yazılı kaynaklara pek rastlanmadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: cahiliye, cahiliye dönemi, nesir, Arap edebiyatı, cahiliye şiiri

ABSTRACT

The prose has a wide coverage in the Arabic literature history. From the debates about the rhetoric, stories, parables, erudite words and soothsayer's allusive wordsof the Jahiliyyah period it can be seen that those phenomenons made contributions to the development of Arabic literature. Despite the amount of prose materials of jahiliyyah is quite few, after the poetry, it's known that these materials form the foundation of Arabic literature. Meanwhile, the debates about the topic are related to what extent the prose art of that period preserved its origin rather than diversity of views on the existence of Jahiliyyah prose. Both according to some orientalists and to the most of Arab litterateurs, despite its fewness, the jahiliyyah prose exists. In the mean time, there are strong views that claim a part of prose which belongs to Jahilliyah period existed in the first and second centuries of Hijra. On the other hand, both the language and the style used in the Qur'an shows that these materials were exist in the Jahiliyyah period. However, it's understood till the first period of Islam's emergence, there was neither any serious development of prose nor many written materials.

Key words: jahiliyyah, jahiliyyah period, prose, Arabic literature, jahiliyyah poetry

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ III

ÖZET V

ABSTRACT VI

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 4

1. CAHİLİYE DÖNEMİ 4

1.1. CAHİLİYE KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI 4

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİ (EL-'ASRU'L CÂHİLÎ) 7

1.3. ARAP EDEBİYATININ TÜRLERİ 7

1.3.1. Şiir 9

1.3.2. Cahiliye Döneminde Arap Edebiyatında Nesir 18

İKİNCİ BÖLÜM 33

2. CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDA NESİR TÜRLERİ 33

2.1. HİTABET 33

2.1.1. Cahiliye Döneminde Hitabetin Önemi 34

2.1.2. Cahiliye Döneminde Şairlerin ve Hatiplerin Yeri 36

2.1.3. Hitabeti Gerektiren Faktörler 37

2.1.4. Cahiliye Dönemi Hitabetinin Genel Özellikleri 40

2.1.5. Cahiliye Dönemi Hitabetinin Üslubu 41

2.1.6. Hitabet Konuları ve Çeşitleri 42

2.1.6.1. Siyasi Hitabet 43

2.1.6.2. Dini Hitabet 45

2.1.7. Cahiliye Döneminde Hatipler 49

2.2. KİTABET 54

2.3. VASİYETLER 57

2.3.1. Vasiyette Önemli Şahsiyetler 58

2.4. MESELLER 62

2.4.1. Mesellerin Tedvini ve Güvenilirliği Problemi 66

2.4.2. Meseller Konusunda Eser Yazan Müellifler ve Mesel Eserleri 69

2.5. HİKMETLİ SÖZLER 71

2.5.1. Hikmetli Sözlerin Tedvini 73
2.5.2. Cahiliye Döneminde Hekimin Değeri 74
2.5.3. Cahiliye Araplarında Hikmetli Sözlerin Değeri 75
2.5.4. En Meşhur Hekimler (Bilgeler) 75
2.6. KÂHİNLERİN SECİLİ SÖZLERİ 75
2.6.1. En Meşhur Kâhinler 78
2.6.2. Secili Sözlerin Tedvini 79
2.7. KISSALAR 81
2.7.1. Eyyamu'l-Arab (Arap Savaşları) 85
2.8. RİSALELER 86
2.8.1. Risalelerde Tedvin Problemi 87
SONUÇ 88
KAYNAKÇA 90

KISALTMALAR

a.s. aleyhi’s-selâm

b. bin

çev. çeviren

Hz. Hazreti

h. hicrî

m. milâdî

ö. ölümü

s. sayfa

vb. ve benzeri

thk. tahkik

yay. yayınları

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

Sami dil ailesinden gelen Arap dili edebi anlamda ilk yazılı belge olarak şiirle ortaya çıkmıştır. Araplar genelde göçebe bir hayat tarzını benimsedikleri için onların bu hayat tarzı nesir türünden çok şiir türünün gelişmesine elverişli bir durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak İslam'a yakın dönemlerde nesir türü de kullanılmaya başlanmıştır. Putperest Arapların nesir ürünleri hakkında hiç bir belge olmamasına rağmen daha sonraki kaynaklar, Arap düşünce tarzının tabiatına uygun olarak, İslam öncesi dönemde vecize ve atasözlerini içine alan bir edebiyatın gelişmiş olduğunu göstermektedir. Hikmetli sözler ve vecizeler, kitlelere yazılı olarak yaymak için değil kendi ihtiyaçları için kağıda aktarılırdı. Kişilerin hikmetli sözleri topladıkları bu kağıtlara, *mecelle* denirdi ki, bunlar da parşömen yapraklarından oluşurdu.[1]

Nesir, kolayca ulaşlıması ve kullanılmasının zaruri olması bakımından sözlü ifadenin en eski çeşididir. Nesir, ya iki fıkra veya daha fazla kafiyeden oluşan secili söz olur, ya da bunun dışında düz yazı olur. Araplar doğuştan gelen kuvvetli bir mizaca sahip oldukları ve yabancılarla çok az ilişkileri olduğu için konuştuklarında fasih olan bir konuşma dilini kullanıyorlardı.[2] Araplar, nesir türlerinden olan hitabete, darb-ı mesellere, tarihi ve hayali hikayelere rağbet gösteriyorlardı. Ancak, Araplar bu nesir türlerini yazıyla değil sözlü olarak aktarmakla yetiniyorlardı. Bu demek değildir ki, Araplar yazıdan habersizdiler. Hat ve yazı sanatı, Arap beldelerinde özellikle yerleşik hayata geçilen bölgelerde yaygındı, ama basit bir yazı sanatı vardı. Edebi hikaye ve mektupları yazacak kadar gelişkin değildi. Cahız'ın da dediği gibi, Arapların "el-Mehârik" adlı edebi sanattan uzak siyasi sözleşme belgeleri vardı.[3]

Arap edebiyatı tarihsel olarak uzun bir süre yazıya geçmeden önce canlılığını büyük oranda rivayet yoluyla sürdürürken az da olsa bir kaç şiir örneği yazıya geçirilmiştir**.** Arap edebiyatı tarihçileri Arap edebiyatını genel olarak beş döneme ayırırlar. Bu dönemlerden ilki konumuzun da temelini teşkil eden Cahiliye dönemidir. Bu dönem, miladi beşinci yüzyılın yarısında Adnanilerin Yemenlilerden bağımsızlıklarını kazanmasıyla başlar, İslam'ın gelişi ile miladi 622. senesinde sona erer. Bu süre yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimini kapsar.[4] Bu dönemde cahiliye edebiyatının gelişimini sağlayan birçok etken vardır. Arapların yaşam tarzları olan

[1]Ignace Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 20.
[2] Ahmed Hasan ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 14. Baskı, 2011, s. 18.
[3] Hanna el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, Dâru Beyrûti'l-Kübra, 1. Baskı, Beyrut, 2014, s. 164.
[4] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 8.

bedevi hayat, coğrafi koşulları yani çöldeki çadır hayatı ve sürekli göç onların şiirlerine, hutbelerine, mesellerine ve hikmetli sözlerine yansımıştır. Ayrıca onların siyasi, sosyal, dini yaşantıları ve komşu ülkelerle olan ilişkileri bu dönemin edebiyatı üzerinde etkisini sürdürmüştür.

Yaygın kanaaate göre edebi türler içerisinde ilk tür olarak şiir ortaya çıkmış ve bu dönemde Amr b. Kulsûm gibi meşhur şairler yetişmiştir. Daha sonra hitabette de büyük bir ilerleme kaydedilmiş Kuss b. Sâ'ide gibi dönemin meşhur hatipleri ortaya çıkmıştır. Bu edebi türler hususunda ileriki bölümlerde detaylı olarak açıklama yapılacaktır.

Çalışmamızın temel amacı cahiliye döneminde nesir sanatının gerçekten var olup olmadığı, eğer varsa ne tür bir değişime uğradığını ortaya koymaktır. Bu temel amacın yanında bu hususta ileri sürülen görüş ve düşüncelerin Arap edebiyatı tarihi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu farklı görüşleri bir araya getirip değerlendirerek cahiliye dönemi nesir sanatı hakkında daha bilimsel bir çerçeve oluşturmak için çaba sarf edilecektir.

Arap edebiyatının nesir türü üzerinde günümüze kadar yapılan araştırmalar konusunda oryantalistlerin yanı sıra Arap edebiyatçıları ve diğer edebiyatçılar tarafından da birçok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Hanna el-Fahûrî'nin "*Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*" adlı eserinde, cahiliye nesrinden bize ulaşanlar, nesrin genel özellikleri, nesir sanatı, meseller, hitabet, kıssalar, Kuss b. Sâide ve Eksem b. Sayfî'den söz edilmektedir. Burada daha çok hitabet konusuna yer ayrılmıştır. Meseller ve kıssalar konusuna ise kısa bir şekilde değinilmiştir.[5]

Ahmed Hasan ez-Zeyyât'ın "*Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*" adlı eserinin birinci bölümünde, Arap dilinin kaynağı, Sami dilleri, kuzey ve güney dillerinin farklılığı ve nedenleri, arap dilinin gelişimi ve panayırlar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde cahiliye nesri, cahiliye dönemi nesrinin özellikleri, nesir sanatının türleri olan hitabet, meşhur hatipler ve vasiyetler hakkında örneklerle desteklenen bilgiler yer almaktadır.[6]

[5] Hanna el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fî Târîhi Edebi'l-'Arabî, el-Edebu'l-Kadîm**, Dârul-Ceyl, Beyrut Lübnan 1. Baskı, 1986, s.871-873.
[6] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 401.

Ignace Goldziher'in "*Klasik Arap Literatürü*" adlı çalışmasının birinci bölümünde İslam öncesi putperestlik dönemindeki nesir, şiir ve şairlerinden söz edilmektedir. İkinci bölümde Kur'an, içeriği ve üslubu hakkında bilgi verilmektedir.[7]

Demirayak'ın "*Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*" adlı çalışması, İslamiyet öncesi Arabistan'ın tarihi, siyasi, sosyal, dini ve kültürel ortamını içeren I. Bölüm, "Şiir" başlığını taşıyan II. Bölüm ve "Nesir" başlığını taşıyan III. Bölüm olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Cahiliye toplumunun günlük hayatıyla yakından ilgili ve vazgeçilmez edebi bir unsur olan şiir, bütün özellikleri, onu teşvik eden faktörleri, konu ve temalarıyla birlikte ele alınıp işlenmiş ve dönemin her şiir türü örneklendirilerek Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Cahiliye döneminde şiirden sonra Araplarca önemli olarak görülen hitâbet, vasiyet, atasözleri, hikmetli sözler ve kâhinlerin secili sözleri incelenmiş, verilen nesir örneklerinin tamamı Türkçeye çevrilmiştir.[8]

Muhammet Selim İpek'in 2012'de Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığın "*Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*" adlı doktora tezinin birinci bölümünde, Cahiliye döneminde nesir, Arap nesri üzerindeki tartışmalar, cahiliye dönemi nesrinin özellikleri ve Cahiliye dönemi nesir türlerinden olan hitabet, kitabet, vasiyetler, meseller, hikmetli sözler ve kâhinlerin secili sözlerinden söz edilmektedir.[9]

İpek'in "*Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir*" başlıklı doktora çalışması elinizdeki çalışmayla benzerlik arz etse de içerik ve izlenen metotlar yönünden bazı farklılıklar barındırmaktır. Cahiliye dönemi nesir edebiyatı konusunda geniş bir literatür taramasının yapıldığı adı geçen çalışmada özellikle o dönemin hitabet türü üzerinde duran İpek, meseller konusuna da geniş bir yer ayırmıştır. Diğer yandan çalışmamızda Cahiliye dönemi şiiri ile ilgili araştırma ve tartışmalara yer verilirken, söz konusu doktora çalışmasında bu konunun üzerinde durulmamıştır. Ayrıca çalışmamızda Eyyamu'l-Arab ve Cahiliye dönemi nesir edebiyatı türlerinden biri olan "risaleler" gibi konular üzerinde durulmuştur.

---

[7] Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, s. 19.

[8] Kenan Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi, Cahiliye Dönemi**, **c. I,** 2. Baskı, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2012, s. 1-3.

[9] Muhammet Selim İpek, **Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 1.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CAHİLİYE DÖNEMİ

Burada klasik Arap edebiyatının temelini teşkil eden cahiliye ve Cahiliye dönemi kavramları hakkında bilgi verilecektir.

Cahiliye kavramından söz edilirken aynı zamanda o dönemdeki Arap edebiyatı ile olan ilişkisinden söz edilecektir. Bu başlıklar altında verilen kavramların açıklamaları da kuşkusuz Arap edebiyatı çerçevesinde olacaktır. Burada Cahiliye kavramının Arap literatürü kapsamında ne ifade ettiği, lügat ve terim anlamı, Cahiliye dönemi denirken neyin anlaşıldığı hususları üzerinde durulacaktır.

1.1. CAHİLİYE KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Cahiliye kelime olarak "جهل" cehile fiilinin mazi kökünden türemiş olup "cahil oldu, bilmedi" anlamına gelmektedir. "Cehile" fiilinin mastarı ise "جهالة" cehaletun olup bir işi bilmeden yapmak anlamına gelir.[10] "تجهّل" Tecehhele, birinin kendisinde olmayan bir şeyi kendisinde görmesidir.[11] Cahil, deneyimsiz, dikkatsiz, acemi fakat kendisine güvenendir.[12]

"Cehile" fiilinden türeyen cahiliye kelimesi sonraları "علم" "alime" 'bildi'nin zıddı olarak kullanılmıştır. Fakat bu asra nispet edilen cahiliye kelimesi, ilmin zıddı olan cehalet anlamında olmayıp itaatsizlik, öfke ve acelecilik (düşüncesizlik) anlamını taşımaktadır. Bu kelime boyun eğme (uysallık), Allah'a itaaat ve güzel ahlakın yolu olan İslam kelimesinin zıddı anlamını taşımaktadır. Cahiliye kelimesinin Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve cahiliye dönemi şiirlerinde bu manaya gelen örnekleri vardır. Örneğin,

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

[10] Muhammed b. Mükerrem b. Manzûr, "Cehile",**Lisânu'l-'Arab XI**, Dâru Sadır, Beyrut, 2010.
[11] Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir er-Râzî,"Cehile", **Muhtaru's-Sıhâh**, Matba'atu'l-'Amî el-Osmanî, İstanbul, 1311 (hicri).
[12] Luîs Ma'lûf,"Tecehhele", **el-Müncid Fi'l-A'lâm**, Daru'l-Meşrik, 26. Baskı, Beyrut, 1973.

"Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."(A'raf, 199),

أنَّ رسوُلَ اللَهِ صَلىّ اللَهِ عليه وسلّم قال لأبى ذرّ وقدْ عيَّر رجُلا بأُمِه: إنّك إمْرؤ فيك جاهلية.

Peygamberimiz (a.s), *"Annesini dile dolayarak bir köleyi ayıplayan Ebu Zerr'e, sende hala cahiliye tavrı var"* diyerek uyarmıştır. (Buharî, 2/124, 1/16, Muslim, 5/92-93)

Yine Cahiliye dönemi şairlerinden Amr b. Kulsûm'un

أَلَا لَا يَجْهَلن أَحَدٌ عَلَيْنَا فَنَجْهل فَوْقَ جَهْلِ الجَاهِلِينَا

"*Hele kimse bize karşı zorbalık etmesin, o zaman her zorbadan daha zorba oluruz*" şeklindeki şiirinde de cahiliye kelimesi zorbalık anlamında kullanılmıştır.[13]

İslam literatüründe alimler cahiliyeyi terim olarak şöyle tarif ederler: Cahiliye, İslam öncesi Arapların putperestliği yaymaları ve aralarında düşmanlık yapma durumlarını ifade eder. Cahiliye, Arapların İslam'dan önce bilgisizlik ve gaflet içinde oldukları dönemdir. Kur'an'da geçen,

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ

"*Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın*" (Ahzap,33) ayetinde olduğu gibi. Kelam ehlinin ıstılahında cahiliye, üzerinde bulunduğu şeyin tersine inanmaktır. Basit (yüzeysel) cehalet, alim olma vasfına sahip olacak ilmin olmamasıdır. Mürekkeb (mutlak) cehalet, gerçeğe uygun olmayana kesin inançtır.[14]

Alimler, Kur'an'ın İslam'dan önceki Arapların durumunu cahiliye ile nitelendirmesinden dolayı cahiliye kavramı hususunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bir kısım alim, Araplar arasında cehaletin ve putperstliğin yaygın olmasından dolayı bu isimle anıldıkları görüşünü belirtirken diğer bir kısım alim ise o dönemde Araplar

[13] Şevkî Dayf, **Târîhu'l- Edebi'l-'Ârabi, el-'Asru'l-Câhilî**, Dâru'l-Ma'arif, 11. Baskı, Kahire, 1960, s. 39.

[14] İbrahîm Enîs, Abdu'l-Halîm Muntasir, 'Atiyetu's-Savalihî, Muhammed Halefu'l-Lâh Ahmed, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 165.,Bekir Topaloğlu, Hayreddin Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kamus**, Nesil Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997, s. 52.

arasında kanın dökülmesi ve aralarındaki düşmanlığın yaygın olmasından dolayı bu isimle anıldıkları görüşünü belirtmektedirler.[15]

Arap yarımadasında, İslamiyet'in yayılmasından önce yahut daha dar bir mana ile Hz. İsa'dan Hz. Peygamber (a.s.)'a kadar geçen devreye bir isim olarak verilen cahiliye tabiri daha geniş bir anlamda ele alınarak, bu devir Araplarının tefekkür, ilim ve inanç bakımından tam bir cehalet içinde yaşadıkları görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte bu dönem insanlarının medeniyetten tamamen uzak yaşadıklarını söylemek zordur. Zira bu terim o dönemin dini ve sosyal hayatındaki yanlış adet ve gelenekleri ifade eder.[16]

"Cahiliyet" kelimesi "Cehalet" manasına geldiği için, halk kitleleri arasında bu manasıyla genel olarak her alanda kullanılmıştır. Örneğin, bu gün bizde Arap yarımadası denilen "Cezîretu'l-'Arab" İslamiyetten önce her hususta cahil ve ibtidai bir millet olarak nitelendirilir. Hakikatte ise, "Arap Yarımadası" yalnız bir çölden ibaret olmadığı gibi ahalisi de bedevilerden ibaret değildir ve bu muzzam yarımadanın değişik yerlerinde İslamiyetten evvel değişik Arap medeniyetleri teşekkül etmiş, krallık şeklinde devletler kurulup yıklımıştır. İşte bundan dolayı "Cahiliyet" kavramı sırf Arapların İslamiyetten evvelki din ve akide buhranlarıyla alakalıdır.[17]

Cahiliye çağında Arapların dünya milletleriyle hiçbir ilişkileri olmayıp kendi başlarına bir köşeye çekilerek yaşamış oldukları ve bir taraftan sahraların, diğer taraftan denizlerin, onları diğer milletlerle münasebette bulunmaktan alıkoyduğu, gerek edebi ve gerek terbiye bakımından başkalarından bir şey almadıkları hususu insanlar arasında yaygınlık kazanmış ise de, bu görüş hatalıdır. Araplar, komşu milletlerin maddi ve manevi taraflarından faydalanmışlar ve ilişkilerde bulunmuşlardır. Fakat bu ilişkiler, o zamanın medeni milletleri arasındaki ilişkilere nispetle daha zayıf olmuştur. Bu da Arapların coğrafi ve sosyal durumundan ileri gelmiştir.[18]

Cahiliye kavramı üzerinde âlimler tarafından değişik tanımlar yapılırken daha çok Arapların o dönemdeki yaşantıları, inançları ve uygarlık düzeyine göre tanımlanan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Cahiliye kavramına ait yapılan bu tanımlama ve

[15] el-Fâhûrî, **Târîhu Edebi'l-'Arabî**, s. 47.
[16] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi**, s. 9-10.
[17] İsmail Hakkı Danişmend, **İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi, Cahiliyet Devri, c. I**, Bab-ı Âli Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 25.
[18] Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm,** Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, s. 21.

değerlendirmelerden sonra cahiliye döneminin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu hususu aydınlatmak için bundan sonra bu kavram üzerinde durulacaktır.

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİ (EL-'ASRU'L CÂHİLÎ)

Burada cahiliye döneminden söz ederken daha çok edebi bir değerlendirmeden söz edilecektir. Arap edebiyatından söz ederken de Arapların tarih boyunca geçirdikleri uygarlık düzeylerine göre edebiyatlarının da belli başlı dönemlere ayrılması anlaşılmaktadır. Cahiliye dönemi bu dönemlerin ilkidir. Arap edebiyatının temeli bu dönemde atılmıştır. Geçmişten günümüze dek ulaşan kaynaklardan hareketle Arap edebiyatı açısından tespit edilen en erken dönem, İslam öncesi cahiliye dönemidir.[19] Arapların İslamiyetin gelişinden önce yaşadıkları dönem "el-Cahiliyye", "el-Asru'l-câhilî", "Asru mâ kable'l-İslâm" vb. şekillerde adlandırılır ve "ilk cahiliye çağı" ve "son câhiliye çağı" olmak üzere iki devre içerisinde mütalaa edilir. Hakkında yalnızca kazılar sonucu çıkarılan kitabeler, tabletler ve başka eserler vasıtasıyla bilgi sahibi olduğumuz, miladi V. yüzyıldan önceki dönem ilk cahiliye çağını, miladi V. yüzyıldan İslamiyet'in gelişine kadar geçen yaklaşık bir asırlık dönem de ikinci cahiliye çağını oluşturur. İkinci cahiliye çağı hakkında birinci dönemden daha fazla bilgi edinilebilir ve en azından Arapların cahiliye çağındaki durumlarını yansıtan şiir, nesir gibi eserler miladi V. asrın ortalarına kadar varır.[20]

Cahiliye döneminin ikinci devresinde kayda geçen edebi eserler daha güvenilir bulunmuştur. Çünkü bu son dönemde İslam'ın zuhuru ile beraber okuma, yazma ve bilgi teşvik edilmiş, tedvin dönemine yakınlığı dolaysıyla da cahiliye dönemi nesri hafızalarda daha fazla tutulmuştur.

1.3. ARAP EDEBİYATININ TÜRLERİ

Burada Arap edebiyatının türlerine geçmeden önce "edeb" kelimesi ve süreç içerisinde taşıdığı anlam üzerinde kısa bir açıklama yapılacaktır. Kelime olarak **"ادب"** edeb, övülen söz ve fiiller için kullanılır. Ayrıca iyi olana yönelmek anlamına da gelmektedir.[21] Edeb, sözlükte, kendisiyle bütün hatalardan korunulan bilgiden

[19] Ahmet Kâzım Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, Çizgi Kitapevi, 2015, s. 19.
[20] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi, c. I**, s. 9.
[21] Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, "edebe",**Tâcu'l-'Arûs, c. II**, Tab'atu-Kuveyt, 2. Baskı, 2008. S.12.

ibarettir.[22]

Arap edebiyatçıları, edeb lafzını edebiyat anlamında ifade etmektedirler. Bu yüzden "el-Edebu'l-Arabî" dendiğinde "Arap edebiyatı" anlaşılmaktadır. Edeb, gerekli olan şekilde nefsi talim ve terbiye ile eğitmektir. Gerekli olandan kasıt, marifet ve sanata bağlanmadır. Edeb, nazım ve nesirde güzelliktir. Bilgi çeşitlerinden insan aklının ürünü olan herşeydir.[23]

Edeb, ister nesir, ister şiir olsun, öyle yaratıcı ve beliğ bir sözdür ki, okuyucuyu ve dinleyiciyi etkisi altına alır. Edeb kelimesi, Arap milletinin bedevilik devrinden medeniyet ve uygarlık dönemine kadar intikal eden ve bu milletin hayatının gelişmesine bağlı olarak manası gelişen bir kelimedir.[24]

"Edeb" lafzı, cahiliye döneminde ziyafete davet anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda cahiliye ve İslam dönemlerinde güzel ahlaka sahip olmak, genel ve özel hayattaki etkilerden dolayı bir huyu terk etmek anlamında kullanılmıştır. Güzel ahlak anlamında Peygamberimiz (a.s.)'ın أدّبنى ربى فأحسن التأديبى "*Rabbim beni terbiye etti ve en güzel bir edeple edepli kıldı*" (İbn 'Asâkir) Hadis-i şerifi bir örnektir. Sonradan edep lafzı, nefsi arındırma, övgü, bilgi ve şiirden etkilenerek kişinin eğitilmesi olarak nitelendirilmiştir.[25] Ümeyye oğulları döneminde edeb kelimesi ilk olarak "talim" anlamında kullanılmıştır. Buradaki talim rivayet anlamında şiir, ahbar ve eskilerin hikayelerinin rivayeti olarak kullanılmıştır. Abbasiler döneminin başlarında da edeb şiir, ensab, ahbar rivayetleri anlamda kullanılmıştır. Sonra lugat ilimleri ortaya çıkmış ve bu ilimlerin tedvinleri yapılmış olup kuralları ortaya konulmuş ve bu ilimlerin hepsi edep lafzının altında toplanmıştır. Daha sonra bu ilimlerde ihtisaslaşma başlayınca her biri kendi başına bir ilim dalı haline gelmiştir. Bu durum hicri üçüncü asra kadar devam etmiş en sonunda hicri birinci yüzyılda Emeviler döneminde kullanılan anlamına (şiir ahbar ve ensab rivayetleri) dönmüştür. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Edeb kelimesinden hicri ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda rivayet edilen şiir ve nesir ve onların yorum ve eleştirileri ile ilgil ilimler anlaşılmıştır.[26] Dokuzuncu asırda ve sonrasında toplumsal ilişkileri düzenlemede daha çok elverişli olan felsefe, spor,

[22]es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Curcânî, **Ta'rîfâtu Seyyidî,** Dersaadet Kütüphanesi, İstanbul, 1283 (Hicri), s. 8.
[23] Enîs, Muntasır, Savâlihî, Ahmed, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, s. 30.
[24] Şevkî Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî I, el-'Asru'l-Câhilî,** Daru'l-Maarif, 11. Baskı, Kahire, 1960, s. 404.
[25] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 34.
[26] Tâhâ Hüseyin, **Fi'l-Edebi'l-Câhilî,** Matba'atu Fârûk, 3. Baskı, Kahire, 1933, s. 19-24.

astronomi, kimya, tıp, ahbar, nesep bilimi, şiir vb. bütün ilimlerin karşılığı olarak kullanılmıştır. On ikinci yüzyılda "edeb" lafzı şiir ve nesir için kullanılmış ve onların anlaşılması için nahiv, dil bilimi, aruz, belagat ilimleri ve edebi düşüncenin eleştirisi gibi hususlar için kullanılmıştır. Günümüzde edebiyattan söz edildiğinde iki husus anlaşılmaktadır. Bunlar yazı sanatı ve bu sanatın belirdiği eserlerdir.

Böylece şu sözle edebiyat kavramının sınırları çizilebilir: Terim olarak edebiyat, sanatsal yazı ve edebi araştırma yoluyla aklın yansıdığı yazılı eserlerin toplamıdır.[27] Edebiyat, nazım ve nesir olan veciz sözdür.[28]

Edeb kavramının cahiliye döneminden günümüze kadar meydana gelen süreçte belli bir anlam değişikliğine uğrayarak bir ilim dalına has kılınacak şekilde geliştiği görülmektedir. Böylece edebiyat için yapılan bu açıklamalardan sonra, Cahiliye döneminde Arap edebiyatının türleri üzerinde durulacaktır.

Arap edebiyatı tür olarak şiir ve nesir olmak üzere iki kısma ayrılır**.** Alimler, özellikle dil alimleri eski şiiri toplamayı önemsemişler. Çünkü şiir Arap dili için en eski belge niteliğindedir. Aynı zamanda Arap dili içinde kapalı olan kelimelerin açıklanmasına kaynaklık etmektedir. Eski Arapların durumunu ve haberlerini aktaran kapsamlı bir çalışma olarak şiirin dili, dilleri bozulmayan bir kavmin dilidir. Alimler, hicretin ikinci yüzyılında eski edebiyatın tedvininin yapıldığını söylemişlerdir. Bize ulaşan en eski şiir Besus savaşı hakkında söylenen şiirlerdir.[29]

Nesir türüne gelince, cahiliye döneminde nesir türünde daha çok hitabet önemsenmiştir. Çünkü hitabet her kabile için bir iftihar vesilesiydi. Bu dönemde hitabetle beraber, nesrin diğer türleri olan meseller, kıssalar, kâhinlerin secili sözleri, vasiyetler ve hikmetli sözler klasik Arap edebiyatında önemli bir yer teşkil ederler. Nesirden bize ulaşan, bazı meseller, hutbeler, kıssalar vb. edebi eserlerdir. Aynı zamanda bu eserler, Cahiliye dönemi Arap'larının adetlerini, savaşlarını, inançlarını, kültürlerini ve hayat şartlarını bize aktarırlar.

1.3.1. Şiir

Edebi bir tür olarak şiir, bir toplumun duygu ve düşüncelerini ve şairin o anki hislerini aktarır. Arap şiiri de Arapların duygularını aktardıkları önemli bir edebi türdür.

---

[27] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 34.
[28] Tâhâ Hüseyin, **Fi'l-Edebi'l-Câhilî,** s.28.
[29] el-Fâhûrî, **Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî**, s. 48.

Cahiliye dönemi şiiri dendiğinde daha çok Arapların çöl hayatını yansıtan şiir akla gelir. Çünkü dönemin büyük şairleri bedevi hayatın içinden çıkmıştır. Bedevi hayatın sıkıntılarını, ıstıraplarını savaşlarını, barışlarını, sevgilerini ve kahramanlıklarını o dönemin şiirinde görmek mümkündür. Cahiliye toplumunun değer verdiği en önemli edebi sanat türü şiir olmuştur. Şiir, gerçekten Arapların belgesidir (vesikasıdır). İçerik olarak şiir, geçmişin mirasını koruyan en iyi edebi türdür. Örneğin, Zuheyr b. Ebî Sulma'ın meşhur muallakasından Arapların İslam öncesi kabile savaşları hakkında detaylı bilgi elde edilebilir.[30]

Arap şiirinde ilk uzun kaside örnekleri miladi V. yüzyıl şairlerinden el-Muhelhil b. Rebî'a et-Tağlibî'de (ö. 660-661) görülür. Uzun kaside formunun tekâmül etmiş şekli ise muallaka sahibi İmru'u'l-Kays b. Hucr'un şiirlerinde görülmektedir. Dostlar ve sevgililerle yaşanmış anılardan izler taşıyan mekanlar ve kalıntıları önünde hatıraların tazelendiği coşku ile kasideye başlamak, tasvir, medih ve fahr gibi değişik konuları ele almak, klişeleşmiş tasvir ve teşbih unsurları içermek ve belirli bir uzunluğu korumuş olmak gibi özellikler, onun kasideleriyle olgunlaşıp yerleşerek tür için uyulması zorunlu gelenek durumunu almıştır. İslamiyet'ten önce Arapların büyük bir şiir birikimi vardır. Günümüzde güvenilir olarak kabul edilebilecek en eski Arap şiirleri miladi V. asrın sonları ve daha ihtiyatlı bir tahminle miladi VI. asrın başlarına kadar gider.[31]

Cahiliye dönemi Arap şiirinin tedvininin yapılıp yapılmadığı üzerinde farklı görüşler vardır. Bu hususta görüş ve değerlendirmeler kısaca şöyledir: Cahiliye dönemi Arapları yazıyı biliyorlardı. Fakat onlar yazıyı şiirin kaydedilmesi ve daha sonraki nesillere aktarılması için bir vasıta olarak kullandılar mı? Burada iki noktayı belirtmek gerekir: Bunlardan birincisi Bişr b. Ebî Hâzim'in (ö. 590)[32]

وجدنا فى كتاب بني تميم احق الخيل بالرَّكضِ المعار.[33]

"*Temimoğullarının bir kitabında, koşmaya en uygun atın, ödünç alınan at olduğunu gördük (okuduk*)" şeklindeki beyitinde olduğu gibi, eski Arap şiirinde

[30] Roger Allen, **An Introtuction to Arabic Literature,** Cambridge University Press, 2. Baskı, 2003, s. 66.
[31] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 71.
[32] Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, **Yedi Askı** (Çev.), Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 12., 13.
[33] Bişr b. Ebî Hâzım el-Esedî, **Şu'arâuna (Divanı)**, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1994, s. 68.

cahiliye döneminde bazı atasözlerin değerlendirilip yazıya geçirildiğinin işaretleri vardır. İkinci önemli nokta ise bazı araştırmacıların, cahiliye dönemi Araplarının, savaşlarını, kahramanlıklarını ve önemli olaylarını anlatan şiirlerini derlemiş olabilecekleri görüşüne varmış olmalarıdır.[34] Eski şairlerin hususi bir ravisi hatta bazen ravileri vardı. Şaire eşlik eden ravi onun şiirlerini ezberler ve icabında inşad ederdi.[35] Bu görüşler değerlendirilip şiirin hafızalarda daha kolay saklanması özelliği göz önüne alındığında cahiliye döneminde bir kısım şiirlerin kayıt altına alındığı görüşü daha ağır basmaktadır.

Şairler yaşadıkları zaman itibarı ile dört tabakaya ayrılır:

1) İslam öncesi şairler (şu'arâ'u'l-câhiliyye). Bunlar İslam'dan önce yaşayan veya İslami dönemde de yaşayıp bu döneme ait bir şey söylemeyen İmruu'l-Kays, Zuheyr, Umeyye b. Ebî Salt (ö. 8/630) ve Lebîd gibi şairlerdir.

2) Yaşamları putperestlikten İslam'a geçiş dönemini içine alan şairler (el-muhadramûn). Bunlar, Hansâ (ö. 24/645) ve Hassân b. Sâbit (ö. 54/674) gibi hem Cahiliye hem de İslam döneminde şiirleriyle meşhur olan şairlerdir.

3) İslam dönemi şairleri (şu'arâ'u'l-İslâm). Bunlar İslamın gelişi ile başlayan dönemde yaşamış olup Arap tabiatından kopmayan Ümeyye oğulları şairleridir.

4) Dil melekeleri bozulup onu sanatla tedavi eden Abbasî şairleri de dördüncü tabaka şairler olarak (muvelledûn) zikredilirler.[36] Diğer taraftan Mustafa Sâdık er-Râfi'î (1881-1937) de İbn Reşîk'in (ö. 456/1064) rivayetiyle "muvelledûnları" "muhdesûn" olarak zikretmiştir.[37]

1.3.1.1. Cahiliye Döneminin Meşhur Şairleri

Cahiliye döneminde edebiyat dendiğinde ilk akla gelen şiirdir. Çölün meşakkati, yaşamın zorluğu, düşüncenin özgürlüğü, bedeviyetin saflığı cahiliye şiirinin özelliklerindendir. Şiirlerinde, duyguları ve tabiatı tasvirde sadakat vardır. En çok değer verilen şahsiyetler de o dönemki şairlerdir. Cahiliye döneminde hemen hemen her bir kabilenin bir şairi vardı. Bu şairler içerisinde en meşhur olanlar muallaka şairleridir. Muallakalar, cahiliye döneminde, her biri sahibinin en güzel parçası olarak kabul

[34] Ceviz, Demirayak, Yanık (çev), **Yedi Askı**, s. 12,13.
[35] Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri**, Kapı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 20.
[36] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s.36.
[37] Mustafa Sadık er-Rafi'i, **Târîhu Âdâbi'l 'Arab, c. 2**, Mektebetu'l-Îmân, Kahire, 1997, s. 55.

edilen, çoğunluğa göre yedi şaire ait şiir koleksiyonuna verilen addır. Meşhur şairlerin bir kısmı ölüm tarihlerine göre şu şekilde sıralanabilir:

İmruu'l-Kays (ö. 540)

Miladi 500 yılı civarında Necd'de doğan İmruu'l-Kays'ın[38] babası Hucr b. Hâris b. Amr b. Hucr'dır.[39] İmruu'l-Kays'ın üzerinde ittifak edilen ismi, Handec b. Hucr'dır. Lakabı İmruu'l-Kays'dır. Künyesi Ebû Veheb'dir. Annesi Fatıma binti Rabi'a'dır.[40] Kendisi bolluk içinde büyümüş ve saygınlığın beşiğinde yücelmiştir. Sapkınlığın içinde yetişen şair içkiye bağımlı olarak kadınlarla vakit geçirmiş, eğlenceye dalarak şiir okumuştur. Böylece karanlığın içerisinde nefsini serbest bırakarak büyük insanlarla oturmaktan kaçındığı için babası onu kovmuştur. Ailenin en küçük çocuğu olan İmruu'l-Kays Arapların dilencileri ve hırsız taifesinin içine girmiştir. 540 yılı civarında ölmüştür.[41] Basra alimleri İmruu'l-Kays'ı şiirde daha önde görüyorlardı.[42]

'Abîd b. el-Ebras (ö. 554)

Abid b. Abras b, Avf cahiliye dönemi şairlerindendir.[43] Miladi V. ve VI. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Mudar kabilesinin şairlerindendir. Onun rivayetleri birbirine karışmış bir şekilde bize kadar ulaşmıştır. O dönemde 'Amr b. Kulsûm'un babası olan Hicr b. Hâris el Kindî Beni Esed Kabilesinin hükümdarı olup Abîd onun dostlarından birisi olarak orada şiir nazm ediyordu. Yaklaşık miladi 554 yılında ölmüştür. Muallakasında şöhret bulan ve çoğu tasvir olan bir divanı vardır. Şair şiirlerinde, tecrübelerini, gözlemlerini ve hassasiyetlerini resmeder. İnce ruhlu hassas bir şair olarak bütün canlılara şefkat göstermiştir. Fakir bir kimse olarak kız kardeşi ile beraber koyun çobanlığı yapmıştır. Yakaran ve tasvir edici bir şekilde şiir söylemiş olup şiirlerinde hamaset ve fahr baskın olmuştur. Tasvirlerle donanmış bir muallakası vardır.[44] 'Abîd, şiirlerinde kısa vezinleri tercih etmiştir. Divan'ında, bütün iyilik ve kötülüklerin kaynağı olan tek tanrıya inancını gösteren beyitleri ve hikmetli sözleri

[38] el- Fâhûrî, **Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî**, s. 66.
[39] Ebû Abdullah Muhammed b. Selâm el-Cumahî el-Basrî, **Tabakâtu'ş-Şu'arai'l-Câhiliyyîn ve'l-İslamiyyîn**, Matba'atu'l-Mahmudiyye, Kahire, 1958, s. 25.
[40] Tâhâ Hüseyin, **Fi'ş-Şi'ri'l-Câhilî, Ru'yetu Li'n-Nesri ve't-Tevzi'**, 1. Baskı, Kahire, 2007, s. 203.
[41] ez -Zeyyât, **Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî**, s. 37
[42] el-Cumahî, **Tabakatu'ş-Şu'arâ**, s.25.
[43] İbn Kuteybe, **eş-Ş'ir ve'ş-Şu'arâ,** s. 267.
[44] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 95.

vardır.[45]

Tarafe b. el-‘Abd (ö. 564)

İsmi ‘Amr olup babası ‘Abd b. Sufyân’dır. Lakabı Tarafe’dir ve künyesi Ebû İshâk’dır. Annesi Verde binti Katâde’dir. Meşhur şiirleri muallakasında toplanmıştır. Miladi 564 yılı civarında ‘Amr b. Hind’i hicv ettiği için öldürülmüştür.[46] Tarafe küçük yaşında babasını kaybetmiştir. Amcaları babasından kalan mirası kendi aralarında paylaşmışlardır. Şairler içinde ömrü en kısa olan kişidir. 20 yaşlarında iken öldürülmüştür.[47] Muallakasında üç büyük kısım vardır: Gazel kısmı, vasıf kısmı ve mesaj kısmı. Vasıf (tasvir), itab (azarlama), şekvâ, gazel (aşk), hicâ (hiciv) ve hikmet onun şiirlerinin amaçlarındandır.[48]

el-Hâris b. Hillize (ö. 570)

Bekr kabilesinin Yeşkur koluna mensup olan el-Hâris b. Hillize’nin soyu Bekr b. Vâil’e dayanır.[49] Muallakasında, güçlü bir düşünce ve delille ifade edilen hitabi bir sanat ve belagatlı bir dil kullanılmış olup duygusal tasvir ve hikâyeci ifade tarzı ile destansı bir sanat işlenmiştir**.**[50]

‘Amr b. Kulsûm (ö. 584)

Amr b. Kulsûm’un babası Mâlik b. ‘İtab’dır. Künyesi Ebû Esveddir. Kendisi kahraman, şair, lider, kavminin büyüğü ve cahiliye dönemi savaşçılarından biridir. Annesi Leyla binti Mühelhil b. Rab‘ia et-Tağlîbî’dir. Yaklaşık 150 yıl yaşayan şair hatip ve hakim birisidir. Miladi 584 yılı civarında ölmüştür.[51] Hire meliki ‘Amr b. Hind’in katilidir.[52] Fakir olan ‘Amr b. Kulsûm, sezgi sahibi, ince üsluplu, alicenap birisi olarak tanınmıştır. Şiir sanatında değişiklik yapmamıştır. Kendisinden rivayet edilen sadece muallakası ve konuları aynı olan bir kaç kıta şiirdir.[53]

---

[45] Azmi Yüksel, “Abîd b. Ebras”, **DİA**, c. 1, s. 308.
[46] Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmran b. Musa el-Merzubânî, **Mu‘camu’ş-Şu‘arâ**, Daru Sadr, Beyrut, 1. Baskı, 2005, s. 21.
[47] İbn Kuteybe, **e’ş-Şi‘r ve’ş-Şu‘arâ**, s. 187,188.
[48] el-Fâhûrî, **Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî**, s. 83.
[49] es-Seyyid Ahmed el-Haşimî, **Cevâhiru’l-Edeb Fî Edebiyyâti ve İnşai Lugati’l-‘Arab**, Daru’l-Fikir, Beyrut, 2007. s. 266., İbn Kuteybe, **eş-Şi‘r ve’ş-Şu‘arâ**, s.197.
[50] el-Fâhûrî, **Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî**, s. 94.
[51] el-Merzubânî, **Mu‘camu’ş-Şu‘arâ**, s. 23.
[52] İbn Kuteybe, **eş-Şi‘r ve’ş-Şu‘arâ,** s. 234.
[53] ez-Zeyyât, **Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî**, s. 51.

Nâbiğatu'z-Zubyânî (ö. 604)

Beni Zübyan'dan Olan Nabiğa'nın ismi Ziyad b. Mu'âviye'dir. Künyesi Ebû Umâme'dir.[54] Lakabı Nâbiğa'dır.[55] Nâbiğa, şiirlerinde beyan ve mecaz üslubunu benimsemiştir. Şiirlerinde çokça istiare ve kinaye vardır.[56]

'Antere b. Şeddâd b. Amr el-'Absî, (ö. 615)

Ebû Muğallis 'Antere b. Amr b. Şeddâd el-'Absî, şerefli bir babanın ve Zebîbe olarak anılan Habeşli bir annenin oğludur.[57] Yaklaşık 525 yılında Necd'de doğan şair 615 yılı civarında öldürülmüştür.[58] Cahiliye devrinde melez olmaları sebebiyle kendilerine "Ağribetu'l-Arab" (Arap kargaları) denilen ve kahramanlıklarıyla ün salan üç siyah köleden biri olan Antere, Abs kabilesinin hem şairi, hem de cesur, atılgan, güzel huylu, hoşsohbet, zulme boyun eğmeyen savaşçısı olarak tanınmıştır. Benî Abs ile Benî Zübyân arasında cereyan eden Dâhis ve Gabrâ Savaşı'nda büyük kahramanlıklar göstermiş, meşhur muallakasını da bu savaştan sonra söylemiştir. Baştan sona gazel ve hamâsî beyitlerden meydana gelmiş olan muallakası kâmil bahirdendir. Güzelliği sebebiyle "el-Muzehhebe" diye de şöhret kazanmıştır. Muallakasının ilk yarısında aşk ve sevda hatıralarını, ikinci yarısında ise cesaretini, kahramanlığını, cömertliğini ve iffetini dile getirmiştir.[59]

Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 5/627)

Soyu Gatafanlılara dayanan şair Mudar kabilesinin Muzeyne koluna mensup olup müslüman olmayan cahiliye şairlerindendir.[60] İsmi, Rabi'a b. Riyah'tır.[61] Kendisi akıl ve hikmet sahibi olan bir şairdir. Yaklaşık miladi 627 (h. 5.) yılında ölmüştür. Sibak savaşının sonlarında nazmettiği ve muallakada meşhur olan bir şiir divanı vardır. Şiirlerinde kahramanlığı, bedevi hayatı ve doğruluğu övmüştür. Aynı zamanda şiirlerinde nefsin ıslahını hedefleyen bir yergi vardır. Semeresi tecrübe olan hikmetli şiirleri vardır. Şiirlerinde tasvire ve teşbihe yer vermiştir.[62] Zuheyr, ciddiyet sahibi,

[54] el-Cumahî, **Tabakâtu'ş-Şu'arâ**, s.24.
[55] ez-Zeyyât, **Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî**, s. 39.
[56] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 118,119.
[57] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 45, 46.
[58] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s.134.
[59] Cemâl Muhtar, "Antere", **DİA**, c. 3, s. 237.
[60] İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ, c. I**, Daru'l-Ma'arif, Kahire, 1958, s. 137, 141.
[61] el-Cumahî, **Tabakâtu'ş-Şu'arâ, s. 24.**
[62] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s.121.

sabırlı, zeki, görüşleri isabetli, güçlü bir dindar, sulh için çalışan, Allah'a ve ahirete inanan birisiydi. Hicretten on bir yıl önce ölmüştür.[63]

A'şâ (ö. 7/ 629)

A'şâ Meymun b. Kays'in künyesi Ebû Basir'dir. Babasının adı Kays'dır. Ömrünün sonunda müslüman olmuştur.[64] Ebû Basîr Meymun b. Kays el-Bekrî, büyük A'şâ olarak bilinir. Yaklaşık miladi 530 senesinde Yemame'ye bağlı Menfûha köyünde dünyaya gelmiştir. İhmalkâr, arsız, içki ve şarap tutkunu olan A'şa büyük bir hicivci idi. Cahiliye döneminde birisini medh ettiğinde toplum nezdinde o kişi yücelirdi. Birisini hicv ettiğinde o kişi toplum nezdinde alçalırdı. A'şâ miladi 629'da ölmüştür. A'şâ'nın büyük bir divanı vardır. Birçok şiiri medih konuludur. Gazel, tasvir ve içkiyi kendişiirlerinde işlemiştir.[65] A'şâ İmruu'l-Kays, Zuheyr ve Nâbiğa'dan sonra dördüncü şair olarak sayılır. Gerçekten onun şiirlerindeki çekicilik, zarif üslup, içkiyi tasvir etmedeki ustalık başkalarının şiirlerinde yoktur.[66] Rabi'a kabilesinde ilk şiir yazanlardandır.[67] Kufe alimleri A'şa'yı şiirde daha önde görmüşlerdir.[68]

Lebîd b. Rabî'a (ö. 41/661)

Lebîd b. Rabi'a b. Mâlik b. Cafer b. Kilâb el-Âmirî'nin künyesi Ebû Akîl'dir. Cahiliye dönemi şairlerinden ve kahramanlarındandır. Benî Kilâb heyeti ile beraber Peygamberimiz (a.s.)'a gelerek müslüman olmuştur. Lebîd, sonradan Kufe'ye taşınmış olup Muaviyenin hilafetinin başlarında orada 157 yaşında iken vefat etmiştir.[69] Kendisi cömert, cesur ve savaşçı birisidir.[70]

Cahiliye dönemi Arap şairleri kabilelerinin iftihar vesilesi olmuşlardır. Şair genelde kabilesini diğer kabilelere karşı savunan, heyetleri karşılamada öncülük eden bir kişiliğe sahiptir. Savaş kahramanlarını öven, yeri geldiğinde kahramanca savaşan, savaşı ve barışı teşvik eden kişidir. Tabiatı tasvir etmede büyük bir sanat icra eden bir yetenek sahibidir. Çöl hayatının sıkıntılarını dile getirme, aşk temaları, deve tasvirleri genelde şiirlerinin temel teması olan cahiliye şairleri Arap edebiyat tarihinin övünç kaynağı olmuşlardır. Her ne kadar şiirlerinin tamamı tedvin dönemine kadar yetişmese

[63] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 41.
[64] İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ**, s. 257.
[65] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 148.
[66] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 44.
[67] el-Cumahî, **Tabakâtu'ş-Şu'arâ,** s. 21
[68] el-Cumahî, **Tabakâtu'ş-Şu'arâ,** s. 25.
[69] İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ,** s. 175.
[70] el-Haşimî, **Cevâhiru'l-Edeb**, s. 267.

de cahiliye şiiri ve şairi diğer dönemler için bir ilham kaynağı olmuştur. Cahiliye dönemi şiiri ve şairi ile ilgili bu değerlendirmeden sonra Cahiliye döneminde şiir ve hitabetin yayılma mekanı olan panayırlardan söz edilecektir.

1.3.1.2. Cahiliye Döneminde Şiir ve Hitabetin Gelişme (Yayılma) Mekanı Olan Panayırlar

Cahiliye döneminde yılın belli mevsimlerinde daha çok ticari amaçlarla kurulan panayırlarda (Sûk "سوق**",** çoğ. Esvâk "أسواق") edebi türlerin de sunulduğu alanlar olmuşlardır. Geneli yılın belli günerinde kurulan bu panayırlar sadece alışveriş yerleri olmayıp şiirlerin takdim edildiği, mufaharatın yapıldığı ve hatiplerin olduğu yerlerdir. Bu kaynaşma etkisini dil, din ve adetler üzerinde de göstermiştir.[71] Bu panayırlar yaraımadanın değişik yerlerinde yaşayan insanların katıldıkları genel fuarlardır. En meşhurları Mekke yakınlarında kurulan 'Ukâz panayırı ve yine Mekke dolaylarında kurulan Mecenne ve Zu'l-Mecâz panayırlarıdır.[72]

Bu panayırların başlıcaları şunlardır:

1- Dûmetu'l-Cendel panayırı, Şam, Arap Körfezi ve Medine'nin ortalarında, yaklaşık olarak Basra ve Akabe hattının ortasında bir yerde kuruluyordu. Rebi'ul-Evvel ayının ilk gününde açılıp ortalarında kapanıyordu. Arap kabileleri Cahiliye döneminde alış-veriş için bu panayıra geliyorlardı.[73]

2- Muşakkar panayırı, 'Abdu Kays kabilesine ait olan Bahreyndeki bir kaledir. Ahalisi Ezd kabilesidir. Arap kabilelerinin topluca katıldıkları ve alışveriş yaptıkları bu panayır, Cemaziyelahir ayının başında kurulup bu ayın sonuna kadar devam ederdi. Şair İmruu'l-Kays tarafından ziyaret edilen bu panayırın edebiyat kitaplarında ismi çok geçmektedir.[74]

3- Hecer panayırı, Arap körfezinin güneyinde, Fars ve Hint topraklarının birleştiği bir yerdedir. Yakût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân kitabında oranın Bahreynin ana karargahı olduğunu söylemektedir. Araplar burada Hint ve Fars tacirleriyle buluşuyorlardı.[75] Rebî'ulahir ayında kuruluyordu[76]

---

[71] Sa'îd el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab Fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm,** 3. Baskı, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1974, s. 205.
[72] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 24.
[73] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 232, 236.
[74] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 240.
[75] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 245, 250.

4- Suhar panayırı, Ummanın bir kasabası olan Suhar'da kuruluyordu. Geniş bir ticaret alanı olan Suhar'da Cahiliye döneminde ticaret yapılıyordu. Bu panayır Recep ayının 10. Gününün sabahında kurulur 15. Gününe kadar devam ederdi.[77]

5- Debâ panayırı, Ummânın bir kasabasında kurulan meşhur bir panayırdı. Recep ayının sonunda kurulan panayırdı. Debâ, ismi Arap eyyam, ahbarlarında ve şiirlerinde geçen eski meşhur bir Ummân kasabasıdır.[78]

6- eş-Şihr panayırı, Arap yarımadasının güney sahilinde, Aden ve Ummân arasında bir yerdir. Oranın ahalisi orada habeşli, Hintli, Fars gibi diğer yabancı tüccarlarla buluşuyorlardı. Bu panayır Debâ panayırının dağılmasından sonra Şaban ayının 15'inde kuruluyordu.[79]

7- Aden Ebyen panayırı, Sıhr panayırının bitiminden sonra Aden'de, Ramazan ayının ilk gününden başlanıp onuncu gününe kadar kurulan bir panayırdı.[80]

8- San'a panayırı, Yemenin en güzel şehirlerinden biri olan San'a'da kurulan bir panayırdı. Araplar, Suhar ve Aden panayırlarından sonra Ramazan ayının ortasından sonuna kadar San'a panayırına gelirlerdi.[81]

9- Hadramevt panayırı, Yemende geniş bir bölgede kurulan bir panayırdı. Güneyinde eş-Şuhar, doğusunda Ummân, batısında San'a vardır. Panayır Hadramevtteki Rabi'a mıntıkasında Zilkâde ayının başında kurulur, sonuna kadar devam ederdi. Kureyş kabilesinden kafilelerle insanlar buraya gelirlerdi.[82]

10- Zu'l-Mecâz panayırı, Cahiliye döneminde Arafat mıntıkasında Minaya yakın bir yerdeydi. Mecenne'den sonra insanlar, Zilhiccenin ilk gününden sekizinci gününe kadar buraya geliyorlardı. Burada da 'Ukâz panayırında olduğu gibi şiirler takdim edilir, köleler serbest bırakılır, mufahare yapılırdı.[83]

11- Ummân panayırı, Yemen'de bir yerdedir. Hecer panayırından geldikten sonra insanlar Cemaziyelevvelin sonlarında bu panayıra gelirlerdi.[84]

12- Hubâşe panayırı, Peygamberimiz (a.s.)'ın Hz. Hatice'nin ticaret mallarını götürdüğü Tihame'deki panayırdır. Recep ayında kurulurdu.[85]

---

[76] Mahmûd Şükrî el-Âlûsî el-Bağdâdî, **Bulûğu'l-Ereb Fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab, (Thk. Muhammed Behcet el-Esrâ),** Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, c. I, 2. Baskı, 2012, s. 265.
[77] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 266, 267.
[78] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 264.
[79] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 266.
[80] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 269, el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s. 266.
[81] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 271, 273., el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s. 266.
[82] el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s. 266., el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s.275, 276.
[83]el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s.347-349, el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s. 266.
[84] el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s. 265., Sa'îd el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 252.
[85] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 258., el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s. 267.

13- Mecenne panayırı, Mekke'ye yakın bir yerdedir. Hac günlerine yakın bir zamanda kuruluyordu ve buraya birçok Arap kabilesi geliyordu.[86]

14- Natâtu Hayber panayırı, Tebuk ve Medine arasında bir yerdedir. Zülmecaz'dan sonra yani hac aylarından sonra kurulan bir panayırdır.[87]

15- Deyru Eyyûb panayırı, Şam'a yakın bir yerde kuruluyordu. Araplar ve Kureyşliler mevsimsel panayırları olan 'Ukâz, Mecenne ve Zu'l-Mecâz panayırları sonlandıktan sonra Şam'a gidip Deyru Eyyûb panayırında ticaretlerini yapıyorlardı.[88]

'Ukâz panayırının Cahiliye dönemi panayırları arasında ayrı bir yeri vardı. 'Ukâz panayırı Cahiliye dönemi Araplarının en kapsamlı panayırı (Fuarı) idi. Edebiyat ve lugat eserlerinin toplandığı bir yer idi. Bütün kabilelerin şairleri şiirlerini ve edebi eserlerini orada takdim ediyorlardı.[89]'Ukâz panayırı Arapların birçok adetlerini ve toplumsal durumlarınıyansıtan bir fuar idi. Burada Kuss b. Sâ'ide insanlara hutbe irad ediyordu. Allah'ı zikrediyordu. Onlara kendilerinden öncekilerin akıbetini hatırlatıyordu. Onlara hayırlı işler yapmalrı için tavsiyelerde bulunuyordu. Bu panayır, aynı zamanda toplumsal siyasetin merkezi ve kabileler arasındaki sorunların çözüm yeriydi.[90] Bu büyük panayır vasıtasıyla Araplaraın o zamanki yaşam biçimi ve durumu yansıtılmaktadır. Bu panayır onların alış-veriş merkezi, husumetlerinin, tefahürlerinin, savaş ve barış kararlarının yeri idi.[91]'Ukâz panayırı haram aylarda kurulduğu için yarımadanın her tarafından hac için oraya insanlar akın ediyordu. Şüphesiz onun gücünün sırrı ve şühretinin sebebi bu idi. Orada açık beyan sahibi ve fasih dil sahibi kişi hakem tayin ediliyordu.[92] 'Ukâz panayırı Mekkenin güneydoğusuna düşer. 'Ukâz panayırı Zi'l-Kâde ayının birinci gününde kurulup yirminci gününe kadar devam ederdi.[93] Şiir ve hitabetin takdim yeri olan panayır hususu belirtildikten sonra tezin temel konusu olan Arapların Cahiliye döneminde nesir konusu işlenecektir.

1.3.2. Cahiliye Döneminde Arap Edebiyatında Nesir

Tarih, coğrafya, felsefe gibi ilim dallarında kaleme alınan eserler ilmi nesir türüne bir örnek teşkil eder. Ancak gerek normal (konuşma dili) nesir, gerekse ilmi nesir, içerisinde sanatsal ve edebi özellikler taşımaması nedeniyle, inceleme konumuz

[86] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s.344., el-Âlûsî, **Bulûğu'l-Ereb,** s.266.
[87] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 356,357.
[88] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 362,363.
[89] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 277.
[90] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s. 280,282.
[91] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s.284.
[92] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 17.
[93] el-Afgânî, **Esvâku'l-'Arab,** s.284, 286,289.

dışındadır. Bu itibarla, bu bölümde hitabet, meseller, hikmetli sözler gibi nevileri içine alan sanatsal nesir incelenecektir. Bu nesir türü, içerisinde lafızların seçilmesi ve süslenmesi, cümlelerin terkibi, ibarelerin ve manaların düzenlenmesi, mana ile bu manayıifade eden kelimelerin arasında uyum sağlanması gibi konulara özen gösterilmesi konusunda sanatsal bir yeteneğin kullanılmasından dolayı fenni (sanatsal) nesir olarak adlandırılmıştır. Bu itibarla, konuşma dili olan normal nesir ve ilmi hakikatlerin ifade edildiği ilmi nesir, fenni yani sanatsal nesir olarak kabul edilmez.[94]

Edebi nesirden söz edildiğinde estetik ve duygusal hislerin de işlendiği bir sanatsal eser kast edilmektedir. Çünkü orada kişi aynı zamanda duygu ve hislerini de ortaya koyar. Zaten sanatsal nesrin edebiliği de buradan gelir. İlmi nesirde ise sadece ilmi araştırmalar ve gerçekler işlenir. Bu çalışmada ise genel edebi nesirden ziyade, Cahiliye Arapları dönemindeki nesir edebiyatı inceleme ve araştırmaya tabi tutulacaktır. Nesir ile ilgili bu izahattan sonra Cahiliye döneminde Arap edebiyatının önemli bir kısmını teşkil eden nesir kavramının sözlük ve terim anlamı hususunda bilgi verilecektir.

1.3.2.1. Nesir Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı

Nesir kelime olarak "نَثَرَ" nesere fiilinin mazi kökünden türemiş olup "saçtı, yaydı, serpiştirdi" gibi anlamlara gelmektedir. Masdarı ise "نَثْرٌ"[95] dur."نَثِرٌ" (se) harfinin esreli okunması durumunda "çok konuşmak" anlamına gelir.[96] Lügatte *nesir*, parça parça atmak, İçine almak (kapsamak) yayınlamak anlamına gelir.

Edebiyatçılar nesiri terim olarak şöyle tarif ederler: Vezin ve kafiyeye bağlı kalmadan yazılan düz yazılı sözdür. Nesirde doğru fikirler mutlak hayale baskın gelir. Nesir üzerindeki konuşmalardaki kasıt sanatsal yapı üzerinedir. İnsanlara normalde hitap eden sözler değildir.[97] Nesir, sözdeki nazmın zıddıdır.[98]

Nesir, öyle güzel edebî bir sanattır ki, sahibi onu duyan kişilerin üzerinde bir etki bırakır. Bundan dolayı nesir dayanağını güzel üsluptan alır. Nesir, mükemmel bir

[94] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi I**, s. 229, 230.
[95] Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, "Nesere" **Tâcu'l-'Arûs, c. XIV**, Tab'atu Kuveyt, 2. Baskı, 2008, s. 175.
[96] İbn. Manzûr, "nsr" **Lisânu'l-'Arab,** s. 191.
[97] el-Bustânî, **Udebâu'l-'Arab Fi'l-Cahiliyeve Sadri'l-İslâm,** 1. Baskı, Hindavi, Kahire, 2014, s. 233.
[98] Ma'lûf, **el-Müncid Fi'l –'A'lâm,** s. 789.

biçim, parlak bir hayal, aklı ve kalbi pençesine alan güzel bir ifade biçimine dayanır.[99] Bilinen kurallara uyar, düşünceleri organizelidir. Verilen açıklamalar ilgi çekicidir. Güzel ifade biçimine sahip, güzel şekil verilmiş, sarf ve nahiv kurallarına göre yazılmış yazıdır. Bu şartlara aykırı olan veya bunların bazısına aykırı olan bir yazıya sanatsal nesir denmez. Daha doğrusu buna edebi nesir denmez.[100]

Yapısından dolayı anlaşılmasının kolay olması, sınırının olmaması ve kullanılmasının zaruri olması dolayısıyla nesir en eski sözdür.[101] Nazımda mücevher taneleri konumundaki kelimeler belirli kural ve ölçülere göre ipe dizilmiş bir gerdanlığı sembolize ederken nesirde kelimeler böyle bir dizim kuralına tâbi olmadan dağınık haldeki mücevher tanelerini temsil eder. Nesir ayrıca belli kurallara bağlı bulunan nazma göre daha çok olması sebebiyle muhtevasındaki "çoğaltmak" manasıyla da ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte nesirde de edebî güzelliği sağlayan dizim kuralları geçerlidir. Bu sebeple günlük hayatta kullanılan özensiz söz ve yazılarla çeşitli bilim dallarında kullanılan dil, edebî değer ifade eden nesir türünden sayılmaz. Aklın payı sınırlı olan şiir daha çok hayal ve duygusal etkilenme ürünüdür. Nesir ise öncelikle akla dayanır, onda diğerlerinin payı düşüktür. Şiir abartı, tasvir, hüsn-i ta'lîl, hayaller ve simgelerle gerçek dışı edebî bir atmosferi tasvir ederken nesirde nesne ve olayların gerçek yönleriyle anlatılması esastır. Bazı şarkiyatçılarla Tâhâ Hüseyin gibi yazarlar edebî nesri akıl ve düşünce ürünü gördükleri, İslâm öncesi Araplarında ise içe doğuş şeklinde (bedîhe, irticâl) söz söyleme geleneği hâkim olduğundan bu dönemde edebî nesrin bulunmadığı, o devreye nisbet edilen ürünlerin erken İslâm ve Emevîler zamanında bazı millî ve siyasî âmillerle uydurulmuş olduğu, dil ve üslûp özelliklerinin de bunu kanıtladığı, gerçek anlamda edebî nesrin İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759) ile başladığı şeklinde kanaat belirtmişlerdir.[102] Oysa cahiliye döneminin önemli nesir türlerinden biri olan hitabet örneklerinin tedvin döneminde kayıt altına alındığı bilinmektedir. Buna örnek olarak, Kuss b. Sâ'ide'nin 'Ukâz panayırında verdiği hutbe birçok kişi tarafından rivayet edilmiştir.

Konunun başında da kısmen değindiğimiz gibi, edebiyat tarihçileri nesri üç kısma ayırırlar:

---

[99] Muhammed Süheyl Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm,** 1. Baskı, Daru'n-Nefais, Beyrut, 2009, s. 142,143.
[100] Zekeriyya Abdu'l-Mecîd en-Nûtî, **el-Edebu'l-Câhilî, Târîhuhu ve Kadayâhu**, Kahire, 1960, s. 167.
[101] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî,** s. 18.
[102] İsmail DURMUŞ, "Nesir"**, DİA**, c. 33**,** s. 6-8.

1- İnsanların, günlük normal konuşmalarında, içerisinde herhangi bir sanat ve süsü göz önüne almaksızın, sadece çeşitli ihtiyaçlarını dile getirmek amacıyla kullandıkları nesir çeşidi olan normal (konuşma dili) nesir.

2- Yine sanatsal önem verilmeyip sadece ilmi gerçekleri ifade etmek ve açıklamak amacıyla kullanılan ilmi nesir.

3- Yazarlarının, normal konuşma dilinden ve kuru ilmi dilden uzaklaşıp, içerisinde maharet gösterdikleri, çeşitli süs ve güzellikler ilave edip lafızlarını seçtikleri, cümlelerini süsledikleri ve manalarını şatafatlı hale getirdikleri fenni (sanatsal) nesir.[103]

1.3.2.2. Cahiliye Dönemi Arap Nesrinin Özellikleri

Cahiliye nesri doğal bir ortamda oluşmasıyla tanınmaktadır. Bu nesir bedevi ahlakı ve kültürüyle yoğrulmuştur. Aynı zamanda güçlü lafızlı, sağlam terkipli özlü bir üsluba, belirli, az istiareli, açık fikirli bir yapıya sahiptir. Bazen bu nesirde birbiriyle uyumlu bilgece sözler vardır. Bazen de sağlam bir bağa ve birbiriyle güçlü bir ilişkiye sahip olmayıp bir ahenk içinde giden meseller vardır.[104] Her ne kadar sanata benzeyen secili sözler, musiki nağmeleri içerisinde bulunsa da cahiliye dönemi nesri, abartı ve süsleme sanatından uzaktır. Aynı zamanda farklı tabakalardan halkın dili ile oluşmuştur.[105] Cahiliye nesri şiir gibi müzikseldir. Bazen ona secili ve vezinli cümleler karışır. Bedevi Arap onu yapmacıksız işlerdi. Birçok cümlesi kısa ve özlüdür. Güçlü ve beliğ bir ifadeye sahiptir. Cahiliye döneminden bize ulaşan bir kısım hutbeler ve meseller vardır. Ama bu örnekler - azlığından dolayı- bu edebi sanatta doğru görüş belirtmek için yeterli değildir.[106]

Nesir edebiyatı içerisinde Cahiliye dönemi nesrinin kendisine has özelliklerinin olduğu görülmektedir. Cahiliye dönemi nesri, gelişen tarihsel ve toplumsal süreç içerisindeki çevresel etkiye göre özellikler almıştır.Burada, Cahiliye dönemi nesir sanatının özellikleri açıklandıktan sonra konunun daha iyi bir şekilde aydınlatılması bakımından Cahiliye döneminde nesir sanatının geçirdiği tarihsel süreç ele alınacaktır.

[103] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi, c. I,** s. 229.
[104] ez-Zeyyât, **Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî**, s. 18-19.
[105] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 164.
[106] el-Bustânî, **Udebâu'l-'Arab Fi'l Câhiliye ve Sadri'l-İslâm**, s. 234.

1.3.2.3. Cahiliye Dönemi Arap Nesrinin Tarihi

Nesir tarihi edebiyat tarihinin bir parçasıdır. Arap nesir edebiyatının tarihi de Arap edebiyatı tarihinin bir parçasıdır. Arap edebiyatı tarihçileri nesir edebiyatını kitabelerde, ve kâğıtlarda kayıt altına alınan belgeleri delil göstererek naklederler. Arap edebiyatı nesir tarihinden söz edildiğinde bundan daha çok ikinci cahiliye dönemi olan yani İslam'a yakın olan dönem kastedilmektedir. Bu dönemdeki nesir ile ilgili rivayetlerin bir kısmı kayıt altına alınmasından dolayı gerçeğe daha yakın bulunmuştur.

Cahiliye döneminde Araplar sadece ticari yazışmalar için değil aynı zamanda siyasi işlerinde de yazıya ihtiyaç duyuyorlardı. Araştırmacılar Mekke'nin Cahiliye döneminde bir nevi cumhuriyet hükümeti gibi yönetildiğini söylerler. Bu cumhuriyetin olduğu yerde ticari, siyasi ve toplumsal sorunları hal etmek için görüş alışverişinde bulunulan bir toplantı yeri vardı. Orada düşmanlardan korunmak, yolları güvenilir hale getirmek gibi siyasi kararlar alıyorlardı. Burada karar altına alınan anlaşma metinleri Arap edebiyatında yaygındır. Bu metinlerde özellikle Arap savaşları ile ilgili olaylar ve Hilful Fudûl gibi anlaşmalar zikredilmiştir. Belki Araplar bu siyasi ve ticari anlaşma metinlerinin dışında başka çeşit yazılar da biliyorlardı. Bazı raviler Arapların belirli mevsimlerde yapılan şiir yarışmalarında seçilen en güzel kasideleri (muallakaları) Kubatî adı verilen maddelerin üzerine altın suyu ile yazarak Ka'be'nin duvarına astıklarını rivayet etmektedirler. Bu da yazının bilinmesini gerektirmekteydi.[107]

Corcî Zeydân (1861-1914) bu hususta şöyle bir görüş belirtmektedir: "*Cahiliye döneminde Araplar farklı kabileler ve soylarıyla tanınmışlardır. İkinci Cahiliye asrında onlar arasından pek az şair, hatip, hakim veya kahin ortaya çıkmıştır. Bu dönemden önce onlar, Âd, Semûd, Sâlih ve Hûd kavimlerinin hikayelerini ezberlemişlerdi. Uzun bir süreden beri bunları biliyorlardı, ayrıca birinci yüzyılın öncesine ait bir kaç şairin ismini de anıyorlardı. Eğer bu andıkları şair ve hatiplerden başkaları olsaydı bütünüyle onları da hafızalarından silemezlerdi. Babil ve Yemendeki ilk Cahiliye dönemine ait nesir sanatıyla ilgili çok az şey günümüze kadar geldi. İslam'dan önceki ilk yüzyılda bir anda şairler, hatipler ve hekimler çoğaldı. Bu durum, Arapçanın veya edebiyatın yükselişi (rönesansı) olarak değerlendirilmektedir. Bu rönesans (ilerleyiş) sadece*

[107] Hüseyin Nassar, **Neş'etu'l-Kitâbeti'l-Fenniyye Fi'l-Edebi'l-'Arabî**, Mektebetu's-Sakâfeti'd-Diniyye, 1. Baskı, Kahire, 2002, s. 27.

edebiyat ve şiirde olmamış aynı zamanda dini alanıda kapsamına almıştır.[108] Burada Cahiliye dönemi şair ve hatiplerinin azlığından söz edilse de Cahiliye dönemi Araplarının şairlere ve hatiplere ne kadarönem verdikleri edebiyat tarihçilerinin rivayetlerinde belirtilmektedir.

Bazı Arap edebiyatçıları, Cahiliye dönemi Araplarının yaşantısının ilkel insanlara benzer bir yaşantı olduğu için nesir sanatına gerek duymadıklarını söylerler. Tâhâ Hüseyin (1889-1973), siyasi, dini veya başka nedenlerden dolayı nesir sanatının Emeviler döneminde ve Abbasiler döneminin başlangıcında oluştuğunu söyler. Akla yatkın olmayan şey şudur: Milattan beş yüz sene önceden Araplarda nesir sanatı mevcut iken milattan beş yüz sene sonra nesir sanatının Araplarda mevcut olmaması. Sanki Araplar eski tarihte akıl, mantık ve hayal meydanında yalnız kaldılar. Gerçek olan şu ki; kesin olarak Cahiliye dönemi nesir sanatının varlığını teyit etmeye güç yetiremiyoruz. Çünkü bu hususta doğru bir kaynağa ihtiyacımız vardır. Nesir sanatının varlığının tümünü yok saymak da bizim için mümkün değildir. Eğer böyle inanırsak bu hususta araştırmacıların ve tarihçilerin görüş birliği ettikleri güçlü delil ve doğru mantıkla tanınan bir millete zulüm etmiş oluruz. Eskilerin naklettikleri bir kısım hitabet, nasihat, emsal ve vasiyetlerin var olması gerekir. Bu eserleri meydana getiren fasih kişiler ve meşhur hatiplerdir ki hayatlarında buna ihtiyaç duyarlar ve tabiatları bunu gerektirir.[109] Zaten fasih söz ve belagatli üslup, hoşlarına gider ve onlara tesir ederdi. Şiir, soy, ecdad menkıbeleri ve iftihar ettikleri şeylerin sicili ve kültürlerinin divanıydı. Bu yüzden onların arasından edebiyat hatiplerinin ve büyük şairlerin çıkmasına hiç hayret etmemek ve garipsememek gerekir. Şiirden bir mısra kabileyi yükseltir, bir mısra da alçaltırdı. Bundan dolayıdır ki, kabilede yetişen usta bir şaire sevindikleri kadar hiçbir şeye sevinmezlerdi.[110]

Araplar arasında nazmın yanında nesir de bir sanat olarak çok eskiden beri işlenmiştir. Fakat eski Arap nesrinden şiire nisbetle çok az yâdigâr kalmıştır. Çünkü nesir bir dereceye kadar aynen muhafaza ve tekrarı gerektiren nazım kadar bozulmalara karşı dayanıklı değildir. Bununla beraber kalan örnekler, daha İslamiyet'ten önce kelimelerin seçilişinden ifade tarzına kadar bazı zevk ve sanat endişelerinin mahsulü

[108] Corci Zeydan, **Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî**, Müessesetu Hindavî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, Kahire, 2012, s. 31.
[109] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm,** s. 142,143.
[110] Ali Muhammed Sallâbî, **Siyer-i Nebi I** (Çev: M. Kasadar, S. Ergin, Ş. Şenaslan), Ravza Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 36, 37.

olmakla konuşma dilinden ayrılan bir edebi nesrin birkaç yönde gelişmiş bulunduğunu göstermektedir. Bu eski örneklerin başında atasözlerine benzeyen darbımeseller gelir.[111]

1.3.2.4. Cahiliye Dönemine Ait Nesir Üzerindeki Tartışmalar

Cahiliye dönemi edebiyatında nesir türü hakkında ikinci bölümde bilgi verilecektir. Burada bu dönemin nesir türü edebiyatı üzerindeki tartışmalar ele alınacaktır. Cahiliye dönemi nesir türünün güvenilirliği hususunda bir takım şüpheler ileri sürülmüş bu nedenle bu tür üzerindeki tartışmalar devam etmektedir. Cahiliye dönemi nesri konusunda Arap bilginleri ve oryantalistler arasında büyük ihtilaflar vardır. Buna neden olarak, yapılan rivayetler ve Cahiliye nesrinin kaynağının belirsiz olması gösterilebilir. Bu hususta şüpheler birçok farklı görüşle dile getirilmiştir.

Gibb (1895-1971), Cahiliye dönemi nesrinin varlığını akla yatkın bulmamaktadır. Cahiliye dönemi nesrinin varlığına ilişkin görüşleri şundan dolayı kabul edilebilir bulmuyor: Bu görüşlerin inandırıcı delillere dayanmadığını ve Hire bölgesinde rastlanan kitabelerin, Cahiliye nesir edebiyatının varlığını ispatlayan deliller olmadığını savunmaktadır.[112]

Ebû Amr b. Âlâ'nın (770) bu hususta görüşüne katılarak cahiliye toplumuna ait şiir ve nesrin çoğunun kaybolup gittiğini belirten Fahûrî, onun bu görüşünü şöyle nakleder: "*Cahiliye Araplarının söylediklerinin ancak az bir kısmı size ulaşmıştır. Eğer onlardan çoğu size ulaşmış olsaydı size bir çok bilgi ve şiir ulaşmış olurdu.*" Fahûrî, bunun nedenin şiir ve bilginin bir kısmının muhafaza edilmemesi ve bunları rivayet eden ravilerin çoğunun fetih savaşlarında ölmesiyle onlarla beraber yitip gitmesinden kaynaklandığını belirterek bu hususta tespitlerini şu şekilde dile getirmektedir: Eski edebiyatın sözlü aktarımı esnasında sanatsal nesrin içeriğinde değişiklik ve ilavelerin yapıldığını söylemek inkar edilemez bir gerçekliktir. Bu edebiyat türünü ciddiye almayan raviler çoğaldı. Ama bazen rivayetlerin en doğru kaynağından istifade etmek için bazı raviler çöllere yöneldiler. Çöllerdeki insanları dinlediler ve gittikleri yerlerde insanları eski edebiyattan onlara nakletmeleri için parayla teşvik ettiler. Bu bedeviler para kazanmak için kendileri bu kez şehirlere akın ettiler ve talip olanlara istediklerini arz ettiler. İşin içine para girdiği için doğru ile doğru olmayanı birlikte naklettiler ve

[111] Nihad M. Çetin, "Arap", **DİA**, c. 3, s. 291.
[112] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fî Târîhi Edebi'l-'Arabî,** 108.

sonuçta durum abartılarak karışıklık meydana geldi. İslam'ın ilk yüzyıllarında kabileler arasında ve Araplarla diğer kavimler arasında mücadele ve düşmanlık bu durumu daha da karışık hale getirdi. Her kabile kendi övünç malzemesini toplamaya başladı. Her bir topluluk eski şairlerinin lehçesiyle konuşmaya başladı. Farslar Cahiliye dönemi Araplarını övmeye başladılar. Araplar ve müslümanlar bunun tersini dile getirdiler. Böylece eski edebiyata birçok şiir ve nesir sokuldu. Doktor Margoliotuh (Margolius) gibi bazı oryantalistler ve özellikle Tâhâ Hüseyin gibi bazı Arap edebiyatı eleştirmenleri hakikate şüpheci ve araştırmacı bir yaklaşım göstererek gerçeği ortaya çıkarmaya çalıştılar. Özellikle Tâhâ Hüseyin gibi kişiler değerlendirmelerinde ölçüyü kaçırdılar. Bu gibiler şüpheye çok yer verdiler. Öyle abartılı bir yer verdiler ki o şüpheleri hataya yol açacak şekilde haddi aştılar. Bazı Cahiliye dönemi şairlerinin varlığını inkar ettiler. Cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerini yok saydıktan sonra bu kez o şairlerin varlığını da yok saydılar.[113]

Blachére (1900-1973) de Fâhûrî'ye benzer bir görüş belirterek Arap edebiyatı tarih kitaplarında bu edebiyatın var olduğu sonucuna ulaşmakta, bununla birlikte çoğunun tahrif edilip zayıflatılarak çarpıtılmış olduğu sonucuna varmaktadır.[114] Carlo Nallino da aynı görüşü paylaşarak şunu ekliyor: Cahiliye dönemi Arapları Cahiliye dönemi nesri konusuna hikmet ve meselleri yorumlayan hikayeleri ekledikleri gibi bu dönemin nesrinden de kısa denemeler ve seçme örnekler çıkarabilmişlerdir. Sonra Tedmürlüler, Farslar, Rumlar ve İbraniler gibi komşu halkların tarihinden bu hikayelere bir şeyler eklemişerdir. Carlo Nallino (1872-1938), Nadr b. Hâris b. Kelde (ö. 2/624) hakkında şöyle bir bilgi verir: Bu zat, Hire'ye gelir oranın halkından yabancıların hikâyelerini alıp Mekke'ye döner, Ûd ve Ğinâ hikayesini orada ikamet edenlere (Mekkelilere) öğretirdi. Peygamber (a.s.) insanları İslâm'a davet için bir yerde oturduğunda Nadr b. Hâris insanlara şöyle derdi: Bana gelin size Muhammed'in kıssalarından daha güzel hikâyeler anlatayım. Sonra onlara Fars hükümdarlarının hikâyelerini, Rüstem ve İsfendiyar'ın hikâyelerini anlatırdı. Ama Arap alimleri Cahiliye dönemi nesrinin var olduğu konusunda hemfikir olup bu nesrin konuları ve kapsamı konusunda ise farklı düşünmektedirler.[115]

[113] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 48.
[114] el-Fâhûrî, **el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 108.
[115] el-Fâhûrî, **el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 108.

Eski edebiyat alimlerinin tümünün Arapların cahiliye döneminde nesir sanatının var olduğu konusunda görüşbirliği içinde olduklarını ve nesrin şiirden önce olduğunu, şiirden daha fazla olduğunu iddia ettiklerini belirten Tâhâ Hüseyin, her şeyden önce edebiyat tarihçilerinin şiir kelimesinden ne anlaşıldığı hususunda ittifak ettikleri gibi nesir kelimesinden de ne anladıklarına bakmaya gerek duyulduğunu ve eğer manzum ve kafiyeli olmayan her söz nesir olarak anlaşılırsa hiç şüphesiz o zaman eski asırlardan beri Cahiliye Araplarının nesir sanatına sahip oldukları kabul edilir olduğunu söylemektedir. Tâhâ Hüseyin, kuşkusuz yine onların terennüm ettikleri sanatsal şiirden önce kendi aralarında işaretlerle, kelimelerle ve maksadı dile getirmede yeterli gelen cümlelerle anlaştıklarını ama bu çeşit nesrin lugat alimleri ve ruhbilimcilerin önmesedikleri bir nesir olduğunu, edebiyat tarihçilerinin kast ettikleri nesrin ise edebi ve sanatsal nesir olduğunu bu nesir türünde estetik ve güzelliğin var olduğunu[116] söyleyerk nesir kelimesinin taşıdığı anlam açısından bir değerlendirmede bulummaktadır.

İslam'dan önce Mudar Arapçasıyla yazılan tek bir eserin bulunmadığını söyleyen Tâhâ Hüseyin, sadece rivayetlerin var olduğu düşüncesini dile getirerek ancak şiirin bir kısmı için rivayete itimat edilebileceğini ileri sürmekte ve şöyle demektedir: Cahiliye dönemi Arapları yazıyı ticarî ve iktisadi amaçlarla kullanıyorlardı. Onlar diğer milletlerin durumundan ve eskilerin tarihinden, tıp, astroloji gibi ilimlerden haberdar idiler. Bütün bunlar Cahiliye dönemi Arapları içinde nesrin var olduğunu göstermeye kafidir. Biz Cahiliye dönemi nesrinin olmadığını söylerken onların nesir konusunda tam habersiz olduklarını ve İslam'dan sonra haberdar olduklarını söylemiyoruz. Biz onlarda var olan nesrin kesin ilmi yollarla bize kadar ulaşmadığına inanıyoruz. Şöyle sorulabilir: Kisra'nın huzurunda Arap heyetlerinin irad ettileri hutbeler, kahinlere atfedilen secili sözler, Kuss b. Sâ'ide'ye izafe edilen sözler, cahiliye dönemi hakimlerine ve büyüklerine izafe edilen hikmetli sözler ve vasiyetlere ne denir? Terddütsüz onları red ederek şöyle diyebiliriz: İslami asırlarda hepsinin içinde intihal olduğu görülür. Onun çoğunun hicri ikinci yüzyılın başında ve üçüncü yüzyılda, şiirin de siyasi, dini ve halkçılıktan dolayı intihale uğradığını söyleyebiliriz. Ancak bir şekilde Cahiliye toplumuna ait olduğu söylenen bu sanatsal nesrin varlığına kanaat getirebiliriz. Bu da ancak miladi altıncı yüzyılda Mudarlıların yabancılarla ilişki kurarak medenileştiklerinin ve yazıyı Yemenlilerden veya Süryani olan Nabatlılardan

[116] Tâhâ Hüseyin, **Fi'l-Edebi'l-Câhilî**, s. 347

aldıklarının ispatlanmasıyla mümkün olabilir. Orada bazı sanatsal hutbeler ve risalelerde gerekli olan secili sözler ortaya çıkmıştır. Onlarda iki çeşit nesir vardır. Biri şiirle bağını koparmayan sanatsal nesir, diğeri ise normal (konuşma dili) nesirdir ki, diğer nesir çeşitlerine dayanmaktan çok konuşma diline dayanır. Eğer yazılı bir şekilde bu nesir türü bize ulaşmış olsa sağlam bir temelde Arap nesrinin tarihine ulaşabiliriz ve bu nesrin Ümeyye oğulları ve Abbasilere kadar nasıl geliştiğini öğrenebiliriz. Ama bu gibi belgeler henüz ortada yoktur. Bize ulaşmamışlardır.[117]

Diğer bir iddiaya göre ise, kâhinlerin hutbelerinin dışında cahiliye Araplarından rivayet edilen bir hutbe yoktur. Hitabet bu dönemde bilinen bir sanattı ama İslam Cahiliye döneminin şiir ve hitabet edebiyatındaki putperestlik ve kibrin izlerini sildi.[118] Herkes cahiliye toplumu içinde hatiplerin olduğuna inanıyorken İslam'dan önce Arapların hatip olmadığı söylenebilir mi? İslam'dan önce Araplarda hatiplerin olduğunu inkar etmiyoruz. Arap hitabeti sadece İslam sanatıdır. Mudarlıların kültürü ticari ve iktsadi bir kültürdü. Zikredilecek çalkantılı siyasi bir hayat yoktu. Müslüman ve Hristiyanlarda olduğu gibi hitabete ihtiyaç duyacak kadar güçlü, ameli dini bir hayatları yoktu. Bedevi toplumu savaşta, gazvede ve düşmanlık içinde idi. Bu da tartışmayı ve mücadeleyi gerektirir. Ama hitabeti gerektirmez. Hitabet istikrarlı, medeni bir hayatı gerektirir.[119] David Samuel Margoliouth (1858-1940) gibi şarkiyatçılarla bazı çağdaş Müslüman yazarlar da Cahiliye şiirine olduğu gibi Cahiliye hitabetine de şüpheyle bakmışlar, bunların Emevîler devrinde üretildiğini ileri sürmüşlerdir. Araplara komşu olan milletlerin milâttan beş asır öncesine ait edebî metinlere sahip olduklarını kabul eden bu yazarların Arapların milâttan beş asır sonrasına ait hitâbet örneklerini otantik saymamaları mâkul görünmemektedir. Hâlbuki Eksem b. Sayfî gibi bazı Cahiliye dönemi hatipleri İslâm'a yetişip Müslüman oldukları gibi birçok hatibin hutbelerini bizzat rivayet eden yakınları da İslâmî dönemde henüz hayattaydı.[120]

Régis Blachére, hitabet ve gece sohbetleri ile ilgili cahiliyeye ait bir nesrin var olduğunu itiraf eederk şöyyle der: Arap olan birisi, geçmişinin birikimiyle hatipleri ve hitab etmeyi sever. Tabii olarak özünde fesahata meyli vardır.[121] Bu tartışmalardan öyle anlaşılıyor ki Cahiliye döneminde bir hitabet sanatı vardır. Buna kanıt olarak da

[117] Tâhâ Hüseyin, **Fi'l-Edebi'l-Câhilî**, s. 351-355.
[118] Selâme Mûsâ, **Eşheru'l-Hutab ve Meşâhîru'l-Huteba**, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, s. 9.
[119] Tâhâ Hüseyin, **Fi'l-Edebi'l-Câhilî**, s. 351-355.
[120] Hüseyin Elmalı, "Arap Edebiyatı, Hitabet", **DİA**, c. 18, s. 160.
[121] el-Fâhûrî, **el-Cami' fi Târîhi Edebi'l-'Arabî, el- Edebu'l- Kadîm**, s. 107.

İslam'ın zuhuruna yakın bir dönemde Kuss b. Sâ'ide gibi hatiplerin hutbe irad etmesi gösterilebilir. Câhiliye döneminde Arapların İslâm öncesi dönemde hitâbete büyük önem verdikleri ve meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. Ancak sözlü rivayete dayanan bu edebî mahsullerin sıhhati konusunda da tereddütler olmuştur. Hz. Peygamber (a.s.)'ın huzurunda çeşitli kabilelere mensup hatipler konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalarda dönemin hitabetine ait özellikleri tespit etmek mümkündür. Kabile hayatı, kabileler arasındaki mücadeleler genellikle hitabete de yansımış, hitabetin konuları buna göre oluşmuştur.[122]

Sonuç olarak denebilir ki, Arap edebiyatı tarihi incelendiğinde özellikle İslam öncesi nesir edebiyatının tedvininin yapıldığı görüşü daha güçlü görünmektedir. O dönemde yazı kullanıldığına göre haliyle bazı bilgilerin kayıt altına alındığı kanaati hasıl olmaktadır. Özellikle İslam'a yakın dönemdeki nesir şüphelerden daha uzak görülmektedir. Çünkü bu dönemde yazı daha yaygın hale gelmiş ve hitabet türü daha çok kullanılmaya başlanmıştır.

Sahra hayatının hitabet becerisinin gelişmesine müsait olduğu söylenebilir. Bedevi, az çalışmış ve vaktini sonu gelmeyen hikâyelerle geçirmiştir. Bu hikâyeleri eskiler, gece sohbetleri olarak adlandırıyorlardı. Gece sohbeti hikayeleri aynı zamanda batıdaki hikâyelere benzer bir role sahiptirler. Bu hikâyelerin konuları güncel olaylardı. Bu yüzden bunlar, hızlı bir şekilde sahranın ücra köşelerine nakledilyordu. Konusu güncel olay olmayan hikaye için ise gece sohbeti, malzemesini kaynağı tarih ve edebiyat olan diğer hikâyelerden alıyordu. Ya konusu bir savaş oluyordu ya da savaşçılıklarıyla meşhur olan bazı savaşçılar oluyordu. Bazen de doğru ile şüphelinin iç içe girdiği, tarih ve efsanenin birbirine karıştığı, kazanmaktan daha fazla kayba uğrayan bir kabilenin savaş yenilgisi hikâyenin konusunu teşkil ediyordu. Araplar Cahiliye döneminde nesirden çok şiir derlemesini yapıyorlardı. Çünkü şiir nesirden daha kolay ezberlenebilir ve diğer kişilere aktarılabilir."[123]

Öte yandan el-Ahnas b. Şihâb et-Tağlibî, Muâviye b. Mâlik, el-Hâris b. Hillîze ve el- Murakkaş el-Ekber gibi Cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinde kalem, sahife, kitap gibi yazı araçlarından bahsetmeleri; ayrıca Bizzat Kur'an'da

[122] Elmalı, "Arap Edebiyatı, Hitabet", DİA, c.18. s. 158.
[123] el-Bustânî, **Udebâu'l-'Arab Fi'l-Cahiliyeve Sadri'l-İslâm**, s. 233.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلاَ يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّهُ فَلْيَكْتُبْ.

"*Ey iman edenler! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız, içinizden bir kâtip onu doğru olarak yazsın, katip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın, borçlu olan da yazdırsın"* (Bakara: 282) mealindeki ayette olduğu gibi yazı ve katipten;

"ن والقَلَمِ وَمَا يسْطُرُون**"** "*Nûn, kalem ve onunla yazılanlara and olsun ki…"*(Kalem:1) ayetinde olduğu gibi kalem ve yazıdan bahsedilmesi Cahiliye döneminde yazının bilindiğini ve kullanıldığını göstermektedir. Fakat Cahiliye döneminde Arapların nesri yazıya geçirdiklerine dair herhangi bir kayıt yoktur ve bu nesrin intikali, eski Arap şiirinde olduğu gibi, uzun zaman hafızaya dayanan sözlü rivayet şeklinde olmuş ve bu döneme nisbet edilen nesir örnekleri Emeviler döneminin sonları ile Abbasiler döneminin ilk yıllarında çöllere yolculuk yapan ve buralarda temas ettikleri bedevilerden Arap ahbar, eyyam (savaşlar), adet ve gelenekleri ile şiirini derleyen alimlerce yazıya geçirilmiştir. Cahiliye döneminden bize intikal eden nesir örneklerini ise hutbeler, vasiyetler, meseller, hikmetli sözler, kâhinlerin secili sözleri ile Arapların yaşadıkları tarihi hadiseleri ve savaşları gibi konuları ihtiva eden hikâyeler oluşturmaktadır.[124]

Sözlü edebiyata dayanan nesri Araplar biliyorlardı. Onların gece sohbetlerini yaptıkları yerler vardı. Orada başlarından geçen olayları dile getiriyorlar ve kabilelerini övüyorlardı.[125] Her ne kadar onların el yazması belgeleri ihtilaflı bir sorun olsa da, İslam'dan önce Araplar, Arap dilinde yazı yazıyorlardı. Necran dilinde yazılan belgeler büyük bir ihtimalle Arapçadır. Necranlıların ileri gelenleri birbirlerinden yazıları ve kitapları miras olarak almayı adet edinmişti.[126] Şu halde Cahiliye toplumu nesirden haberdardı. Aynı zamanda nesrin bir kısmını tedvin etmişlerdi ve bu bir kısım şiirin tedvin edilmesini de beraberinde getirmişti. Ama bu nesir sanatının hafızada kalması bakımından şansı şiirden daha azdı. Bu da nesri nesilden nesile aktarılmasını

[124] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi,** s. 230-231.
[125] Zekeriyya Abdu'l-Mecîd en-Nûtî, **el-Edebu'l-Cahilî, Târîhuhu ve Kadayâhu**, Kahire, 1960, s. 167.
[126] A.F.L. Beeston, T. M. Johnstone, J.D. Latham, R.B. Latham, R.B. Serjeant, Gr. R. Smith, **Arabic Literature to the End of Umayyad Period, The Cambridge History of Arabic Literature**, Cambridge University Press, 1. Baskı, 1983, s. 114.

zorlaştırıyordu. Rivayetinin zorluğu, tahrifinin kolaylığı ve eklemelerden dolayı nesir, tahrife daha fazla maruz kalıyordu. Onun için nesir sanatından bize geriye kalan, kâhinlerin bazı secili sözleri, bazı meseller ve hikmetler, hutbeler ve kıssalar olmuştur.[127] Ama Cahiliye dönemi meselleri İslami mesellerle karıştırılmıştır. Onları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ancak o meseller cahiliye dönemindeki sahibine isnat edilirse bilinebilir. İslam'dan önceki nesrin tam bir şekli günümüze kadar ulaşmamıştır.[128]

Peygamber (a.s.)'ın siyerinde geçen bazı rivayetler o dönemde yazılı belgelerin olduğunu ispatlamaktadır. İbn Hişâm(ö. 218/833)'dan şöyle bir rivayet yapılmaktadır: Bir gün Suveyd b. Samit hac veya umre için Mekke'ye gelir. Resulullah (a.s.) onun gelişini duyunca onun yolu üzerinde durur ve onu Allah'a imana ve İslam'a çağırır. Suveyd Resulullah (a.s.)'a hitaben şöyle der: "Sende bulunanın aynısı bende de var." Resulullah (a.s.) " Sendeki nedir?" diye sorar. "Lokman'ın kitabı" der. Resulullah (a.s.) "onu bana anlat" der ve Süveyd onu anlatır. Peygamber (a.s.) "Bu söz oldukça güzeldir" der. "ancak bendeki bundan daha iyidir. Bu söz Allah'ın bana gönderdiği Kur'an'dır. O doğru yolu gösterendir ve bir nurdur. Resulullah (a.s.) ona Kur'an'ı okur ve kendisini İslam'a davet eder. Suveyd de der ki, "Bu güzel bir sözdür."[129]

Bu olay onlarda bulunan bir kitapta Lokman'a nispet ettikleri bazı hikmetlerin ve mesellerin var olduğunu göstermektedir. Cahiliye döneminde edebi mektupların var olduğuna dair maddi delilleri göz ardı ettiğimizde, cahiliye döneminde çeşitli konularda kıssalar, meseller, hitabet ve kâhinlerin secili sözlerinin varlığı kabul edilebilir. Cahiliye dönemi Arapları, kıssalara çok önem veriyorlardı. Uzun süre sahrada vakit geçirmelerinden dolayı onların mutluluğu bu hikâyelerin üzerineydi. Sahrada geceledikleri zaman gece sohbetleri için toplanıyorlardı. Onlardan birisi hikâyeye başladığında herkes onu dinliyordu. Bazıları hikâyede ona katılıyordu. Mahallenin gençleri, yaşlıları, kadınları ve kızları bütün bunlar şevk ve neşe ile sohbete katılıyorlardı. Aralarında söylenen bu hikâyelerin asıllarının olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak dilbilimcileri hikâyeciler (tarihçiler) Abbasiler döneminin birinci asrında bu kıssalardan geriye kalanını tedvin yoluyla aktarmışladır. Tabii ki bu uzun yolculuk esnasında, yani Cahiliye dönemi ile hicri ikinci asır dönemine kadar bu

[127] el-Fâhûrî**, el-Cami fi' Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 109.
[128] el-Bustânî**, Udebâu'l-'Arab**, s. 235.
[129] İsmâil b. Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye, c.III.**, Mektebetu'l-Ma'arif, Beyrût, 1990, s. 147. Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-Cahilî**, s. 398.,

hikâyelerin orijinalinde birçok değişiklik ve tahrif yapılmıştır. Ruhu ve yaşantısı ile eskiye ait hikâyeler olduğu gerçeği olsa da olduğu gibi kabullenmek gerekir. Abbasîler dönemindeki tedvin vasıtasıyla nakledilen hikâye çeşitlerini bilmemiz mümkün olmaktadır. Onların dillerinde en çok yaygın olan hikayeler, onların kazandıkları zaferleri kaydeden kahramanlarına ait hikayelerdir.[130]

Bu savaş hikâyelerini anlatanlar hicri ikinci yüzyılın lugatçileri ve tarihçileridirler. Cahiliye dönemine ait hikâyelerde yabancı milletlerin hikâyelerine benzer aşk hikâyeleri işleniyordu. Onların hayvanlarla ilgili bazı masalları da yabancıların masallarına benzer masallardı. "Yılan ve balta" hikâyesi buna örnek verilebilir. Yılan ve balta hikâyesi Arap meselleri içerisinde meşhurdur. Cahiliye dönemi hikayesi Hintliler tarafından bilinen bazı hayvan hikâyelerini konu edinmektedir. O hikâyeler onlardan diğer milletlere sızmışlardır. Yunanlı İsub hikâyesi gibi. Bu hikâyeler arasında çiftçi ve yılan hikâyesi de vardır. Sanki bu hikâyeler bütünüyle Hintlilerden Araplara ve Yunanlılara geçmiştir. Kuşkusuz, Cahiliye Arapları cinler, ifritler ve şeytanlar hakkında birçok hikâye söylemişlerdir. Onlar, cinlerin istediği şekle girdiğine inanıyorlardı. Ancak gulyabani böyle değildi. Gulyabani ayakları dışında daima bir kadın kılığına giriyordu. Kaçınılmaz olarak eşeğin ayaklarına sahipti. Çoğu zaman cin, bir boğa, köpek, deve kuşu ve kartal şeklinde görünüyordu. Onun önemli evinin sarp yerler, serap görünümlü çöller olduğuna inanıyorlardı. Şüphesiz onların hikâyelerinin çoğunun içine Abbasiler döneminde yazılan ilginç şeyler ve masallar girmiştir.[131]

Buradan şöyle bir sonuca varılabilir. Arap edebiyatçılarının çoğu ve bir kısım oryantalistler arasındaki görüş farklılığı daha çok nesir sanatının tedvin döneminde orijinalliğini koruyup korumaması ile ilgilidir. Cahiliye döneminde bir kısım nesrin şiirle beraber tedvin edildiği söylenmektedir. Bu da bazı tarihsel belgeler ve kitabelerle ispatlanmaktadır. Denilebilir ki gerçekten cahiliye dönemine ait bir nesir sanatı vardır. Çünkü Hire'de bulunan nakış ve kitabeler, bedevi hayatın yaşam biçimi, onların gece sohbetlerinin izlerini hicretin ikinci asrındaki tedvin döneminde yazılan hikâyelerde görebiliriz. Ayrıca İslamı kabul etmek için kabilelerindeki heyetlerle beraber Resulullah (a.s.)'a gelen hatiplerin hitabet üslubu, Cahiliye döneminin özelliklerini ve kültürünü yansıtan mesellerdeki ve secili sözlerdeki lafızlar, o dönemin nesir

[130] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s.399.
[131] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 403.

edebiyatının varlığını ve intikalini kanıtlar niteliktedir. Her ne kadar bir kısmı İslam dönemi nesriyle karıştırılarak tahrif edilmiş olsa dahi bu edebi sanat, hitabet, meseller ve secili sözlerle tedvin dönemine kadar varlığını koruyabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDA NESİR TÜRLERİ

Cahiliye dönemindeki nesirden söz edildiğinde ilk akla gelen nesir türü hitabet olmaktadır. Çünkü şiirden sonra Arapların en çok önem verdikleri ve iftihar ettikleri edebi sanat hitabettir. Bu sanatı icra eden hatiplere de bu dönemde en az şairler kadar değer verilmiştir. Diğer bir nesir türü olarak meseller, Cahiliye döneminde Araplar arasında sıklıkla kullanılan hikmetlerle dolu özlü sözlerdir. Bu özlü sözler dillerde dolaşarak günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nesir türü olarak kitabet hususunda Araplar cahiliye döneminde bilgi sahibi idiler. Pek yaygın olmasa da hat sanatı onlar tarafından kullanılıyordu. O dönem Araplarında vasiyette bulunmak yaygın bir adet idi. Bir babanın evlatlarına vasiyeti olduğu gibi bir kabile reisi veya bir hikmet sahibinin kavmi için yaptığı vasiyetler de vardı. Bir de bilgece söylenmiş hikmetli sözler vardı. Bu hikmetli sözlerden gaye öğüt ve nasihat idi. Nesir sanatının örneklerinden biride gaipten haber verdiklerini iddia eden kahinlerin secili sözleri idi. Bu secili sözler cahiliye kültürünün izini taşıyorlardı. Kahinler halk arasında çokça değer görüyordu. Kıssalar cahiliye Araplarının gece sohbetlerinin ayrılmaz parçalarıydı. Aynı zamanda Arap kültürünün birer yansıması idiler. Risaleler de daha çok sözlü olarak aktarılıyordu. Risaleler pek yaygın olamamışlardır.

2.1. HİTABET

Hitabet kelime olarak "خَطَبَ" hatebe mazi kökünden türemiştir."الخِطَابُ" söze başvurma, bir delille hüküm vermek ve hak ile batılı birbirinden ayırmak anlamlarına gelir.[132] "الخُطْبَةُ" Hutbe, hatibin söylediği sözdür, başlangıcı ve sonucu olan bir mektuptur.[133] Hutbe, mensur, secili vb. sözdür. Emma ba'du (أما بعدُ) ile söze

[132] İbn Manzûr, **"hatebe",Lisânu'l-Arab I**,s. 361.
[133] İbn Manzûr, **"el-Hutbetu", Lisânu'l-Arab I**, s. 361.

başlamadır.[134]

Hitabete terim olarak farklı anlamlar verilmiştir. Bu tariflerden bir kısmı burada zikr edilecektir. Hitabet, bir topluluğu sözlü olarak heyecana getirerek, dinleyicileri bir konuda delillerle ikna etme sanatıdır.[135]

Hitabet, bir topluluğun veya radyo ve televizyon gibi vasıtalardan faydalanarak kitlelerin karşısında onlara bir maksadı anlatmak, bir ülküyü aşılamak, faydalı bir bilgi, bir öğüt vermek, topluluğu bir fikre inandırmak, bazı olağanüstü hallerde heyecanlandırmak ve duygulandırmak için yapılan konuşma sanatının adıdır.[136]

Hitabet, bir şeyler anlatmak için sözü başkasına yöneltmektir. Bu anlamda hitabet, insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı günden beri devam edegelmektedir. Çünkü konuşmak, insana özgü bir nimet ve özelliktir. Bu özelliğin "topluluk karşısında etkili ve güzel konuşma" veya "güzel ve düzgün söz söyleme" sanatı haline getirilmesi bugünkü anlamda hitabetin tanımını vermektedir.[137]

Hitabet, secili ve mensur söze, belli bir konuda yapılan ve başlangıcı, sonucu bulunan (gelişi güzel olmayan) konuşmadır.[138]

Hitabet, üslup ve hedef ilişkisi ile ilgili özelliklerle nitelendirilir. Yani, dilsel araçların kullanılması ve dilsel anlaşma (iletişim) aracıdır. Hitabet, bir topluluğu kendine çekmek ve ikna etmek için yapılan konuşma sanatıdır.[139]

Hitabet, hatibin muhataba yapmasını istediği şey için ikna etme ve dinleyeni kendisine çekme sanatıdır.[140] Görüldüğü gibi hitabet kelimesine farklı yaklaşım gösterildiği için farklı tanımlamalar yapılmıştır.

2.1.1. Cahiliye Döneminde Hitabetin Önemi

Arap hitabetinin doğuşu, edebi nesrin diğer unsurlarında olduğu gibi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Cahiliye döneminde Araplarda güçlü bir hitabet vardı ve uygun bir şekilde kullanılmaktaydı. Hitabetin bu dönemde Araplar üzerindeki etkisi şiirden daha az değildi. Hatta bazı durumlarda hatipler, şairlerden daha önde

[134] Mecduddin Muhammed b. Yâkûb el-Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 8. Baskı, 2005, s. 81.
[135] İsmail Ali Muhammed, **Fennu'l-Hitâbe, Daru'l-Kelime**, 5. Baskı, Kahire, 2016, s. 14.
[136] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 243.
[137] İsmail Lütfi Çakan, **Dini Hitabet**, 12. Baskı, İstanbul, 2012, s. 5.
[138] Ahmet Lütfi Kazancı, **Peygamberimizin Hitâbeti**, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 23.
[139] en-Nûtî, **el-Edebu'l-Cahilî**, s. 168**.**
[140] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî,** s. 39.

geliyorlardı.[141]

Edebiyattaki sözlü geleneğin esas tarzının şiir olduğu ve ilk sanatsal nesir türünün hutbe veya söylev olduğu bilinmektedir. Hutbe Arap edebiyatının çok önemli bir parçası idi ve aynı zamanda Arap toplumunun politik ve manevi temel bileşeni idi. Hem İslam öncesi ve hem de İslam'ın ilk döneminde Arapların yaşam evrelerinde önemli politik, toplumsal ve dini işlevler yerine getirmiştir.[142] Araplar siyasi ve toplumsal hitabetle biliniyorlardı. Bu siyasi ve toplumsal hitabet, tarihte Cahiliye Araplarının geçirdiği aşamaları yansıtmaktadır. Cahiliye asrının hitabeti, tarihi bilgileri yansıttığı gibi, şiirle temsil edilen Cahiliye dönemi açık fikirlerini ve sanatını da kendisinde taşımaktadır. Şairin vazifesi olan kabileyi savunma adına yapılan konuşmada olduğu gibi hatibin vazifesi de kabilesinin adına konuşarak kendi kabilesini savunmaktı. Kuss b. Sa'ide gibi son dönem Cahiliye Araplarının bir kısmı bundan ayrı tutulmaktadırlar. Kuss b. Sa'ide hitabette geleneksel yoldan farklı bir yol tuttu. Çünkü geleneksel Cahiliye dönemi hitabetinde sadece dar bir kabile savunması anlayışı vardı. Bununla beraber, bu yeni hitabet şekli, kabile ile olan alakasından çok toplumsal sorunları içeriyordu. Bu da hatibin toplumdaki yerini şairden daha fazla yüceltiyordu.[143]

Cahiliye dönemi hitabeti zayıfa yardım etmeyi amaç edinir ve savaşı teşvik eder. Kendi nüfuzlarını ve saltanatlarını korumada hükümdarların ve emirlerin aracıdır. Söz yeteneği ve öğüt olarak insanlara ışık ve yol göstericidir.[144] Hitabet, sosyal ilişkilerde, şiir kadar önemlidir. Karşılama heyetlerinde veya civar memleketlere gönderilen heyetlerde mutlaka bir şairin veya hatibin olması gerekiyordu.[145] Ebu'l-Abbas şöyle der: "*Bedevî Arabın sözünde anlaşılır bir kısaltma, saygın bir abartma vardır. Bazen bir şeye işaret edildiğinde, feraset sahibi birinin açıklamasına gerek duyulmayacak kadar mesaj açık olur. Yetenekli (usta) bir şairin, güzel konuşan bir hatibin ve belagatlı bir yazarın sözünde muğlaklık, çirkin bir lafız olursa, bu onu zor durumda bırakır."*[146]

Cahiliye dönemi Arapları hitabete çok önem verdikleri için kabilelerindeki hatiplerle övünüyorlardı. Hitabet sanatı sanki onların tabiatına yerleşmişti.

---

[141] Nesim Sönmez, "Cahiliye Döneminde Hitabet", **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, (8), s. 829.
[142] Tahera Qutbuddin, **Khutba, The Evolution of Early Arabic Oration**, Beatrice Grundler, Michael Cooperson, Bill, 2008, s. 177.
[143] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 143
[144] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 115.
[145] Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, s. 45.
[146] el-İmam Ebi'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberred (Thk, Abdulhamid Hindavî, 1998), **el-Kâmil Fi'l-Luğati ve'l-Edeb**, Vezaretu Şuuni'l-İslamiyye ve'l-Evkaf Li'd-Daveti Ve'l-İrşâd, el-Memleketu'l-Arabiyyeti's-Suudiyye, 675 (Hicri), s. 77.

Muhataplarını etkilemenin en etkili yollarından biri olarak hitabet sanatını görüyorlardı ve onu etkin bir şekilde kullanıyorlardı.

2.1.2. Cahiliye Döneminde Şairlerin ve Hatiplerin Yeri

Cahiliye döneminde toplumda şairlerin ayrı, hatiplerin ayrı bir yeri vardı. Şaire ve hatibe toplumda verilen role göre değer biçiliyordu. Kabileyi övmek ve nesebini yüceltmede şiir daha çok ezberleniyordu. Çünkü şiiri aktarmak daha kolaydı. Eğer cahiliye Arapları nezdinde hafızada tutma kolaylığı bakımından nesir sanatı da şiir sanatı gibi olsaydı onların şiirinin bize ulaştığı gibi birçok hutbeleri de bize ulaşırdı. Şair bazen hatiptir ve hatip de bazen şairdir. Ama iki sıfattan birisi daha baskın olur ve o bu sıfatla tanınır. Genelde kabilenin hatibi kabilenin büyüğü ve emiridir ve aynı zamanda kabilenin kadısı ve komutanıdır.[147]

Cahiliye döneminde hatip halkının lideri, bilgini, şairi veya hekimi idi. Cahiliye dönemi Araplarının çoğu okuma yazma bilmeyenler olduğundan ve ardı arkası kesilmeyen savaşların içinde olduklarından, basın ve yazı üslubundan uzak olduklarından davalarını yaymada ve onları coşturmada, onları ikna etmede hitabet en kolay yoldu. Bu hutbeleri dinlemek için halk panayırlara geliyordu.[148]

Eğer bir kişi söylevleriyle bir toplumu coşturuyorsa "ki Cahiliye döneminde Arap toplumunun durumu böyleydi" o toplumda tutku derecesinde o şahıslara karşı bir hayranlık, bağlılık vardır. Hatiplere o kadar önem verilmiştir ki o dönemin bazı hatipleri kabilelerine önderlik yapacak dereceye gelmişlerdir. Güvenilirlik bakımından da o dönemin hatipleri şairlerinden daha güvenilir sayılmışlardır.

Ebu 'Amr b. Alâ (ö. 154/771) şöyle der: "*Cahiliye döneminde şair hatipten daha öndeydi. Şiirin kahramanlıklarını dile getirmesi, onları yüceltmesi, düşmanlarını savaşla korkutması, düşman kahramanlarının sayısının çokluğunun onları korkutması, diğer şairlerin onların şairlerini korkutması nedeniyle aşırı derecede şairlere ihtiyaç duyuyorlardı. Şiir ve şairler çoğaldığı zaman şairler, şiiri kendi geçim kaynakları edindiler. Çarşı-pazarlara gittiler, insanların şerefine dil uzattılar. Bu yüzden cahiliye Arapları nezdinde hatibin yeri şairden daha fazla oldu.*"[149]

---

[147] el-Bustânî, **Udebâu'l-'Arab Fi'l-Câhiliyeti ve Sadri'l-İslâm**, s. 234.
[148] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî, el-Edebu'l-Kadîm**, s. 115, 116.
[149] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l- İslâm**, s. 143.

Cahız (ö. 255/869)da bu hususta şöyle der: "*Cahiliye döneminde şairin değeri hatipten daha fazla idi. Şairin etkisinin onların üzerinde fazla olması ve savaş günlerini hatırlatmasından dolayı ona daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı. Şiir ve şairler çoğaldığı zaman hatibin değeri şairden daha fazla oldu. Bunun önemli sebebi –Züheyr'i bundan istisna ediyoruz- şair intikam almak için savaşa çağırıyor ve kişileri heyecana getiriyordu. Ama hatip genellikle barışa çağırıyor ve bir birine düşman kabileleri savaşı bırakmaya çağırıyordu. Genellikle onun kabilesindeki yeri, onları irşad eden, onlara doğru yolu gösteren emin bir nasihatçı şeklinde idi. Ama şairin yeri genelde hiciv etme (yerme), lakapla çağırma, nesebi övme, kahramanlığı övme ve ayıplama idi.*"[150]

Hatipler kendilerini dilin şiddetli darbesinden koruyorlardı. Hatipler şöyle derlerdi: Dilin yarası elin yarası gibidir. Dil iğneleyicidir, kılıç gibi kesendir. Hitabet cahiliye döneminde gelişmişti. Hatipler özgürlükten yana büyük bir şans sahibi idiler. Övünmede, barışa ve savaşa çağrıda, nasihat ve irşatta, hısımlık ve evlilikte olduğu gibi, her dalda hitap ediyorlardı. Daima dinleyicilerinin karşısında söylediklerinin etkili olmasını istiyorlardı. Bunu da darbı mesel ve fasih belagatla gerçekleştiriyorlardı.[151]

Edebiyat kitaplarında ismi geçen birçok hatip vardır. Bunlar arasında Kuss b. Sa'ide ve Eksem b. Sayfî güçlü beyanları, etkili sözleri ve dinleyicilerin ruhları üzerinde güçlü etkileri olan meşhur hatiplerdir. Peygamberimiz (a.s.)'ın atalarından yedincisi olan o soyun en eski hatibi Ka'b b. Luey bunların arasındadır. Kendisi Arapların geneline hitap ediyordu ve özel olarak Kinane kabilesini dindarlığa, iyiliğe teşvik ediyordu. Kendisi öldüğü zaman onu yücelttiler. Fil senesine kadar onun tarihçesini yazdılar.[152]

2.1.3. Hitabeti Gerektiren Faktörler

Cahiliye döneminde hitabeti gerektiren değişik faktörler vardır. Bu dönem Araplarının belagat ve fesahata çokça önem vermeleri, gece sohbetleri gibi sohbetler icra etmeleri, heyetleri karşılama gibi adetler, etkili faktörlerdir. Diğer yandan o zamanki toplumsal yaşam tarzları hitabetin sosyal ilişkilerde kullanımını zaruri hale getirmiştir. Hitabet, kısa söylevi, açık ve özlü ifadeleri ve kişiler üzerindeki etkisi ile diğer türlerden ayırt edilir. Çoğu zaman meselin karakterini alır ve seci onda baskın

[150] Ömer Ferrûh, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-Kadîm Min Matlai'l-Cahiliyeti İlâ Sukûti Devleti'l Emeviyye)**, Daru'l-İlmi Li'l-Melayîn, Beyrut, 4. Baskı, 1981, s. 415, 416.
[151] Ferrûh, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 419.
[152] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 146.

olur. Açık düşünceleri, hayata ve varlığa dair bazı derin bakış açıları ile beraber kendisinden esinlenen tecrübeden dolayı ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Hitabetin insanlar arasında nakledilmesi ve yayılmasının kolaylaşması için bu gereklidir. Belki de Cahiliye dönemi Araplarının bu çeşit söze önem vermeleri yüzünden hitabet türü gelişmiştir. Cahiliye dönemi Araplarının hitabete yönelmelerinin diğer bir nedeni de aralarındaki düşmanlık ve düşünsel tartışmalardan olabilir. Bir taraftan savaşa çağrı diğer taraftan barışa çağrı için veya sulh, övünme, ıslah (ehlileştirme), öğüt ve rehberlik için olabilir.[153]

Cahiliye Araplarının büyük çadırlarındaki meclisleri, çarşılarında (panayırlarda) emirlerin (Kralların) huzuruna elçi olarak gittikleri yerler, söz ve konuşmadaki maharet ve yeteneklerini gösterme alanlarıydı. Onların tabiatında var olan belagat, fesahat (akıcılık), pratik zekâ (çabuk kavrama), dilin çekiciliği gibi beliğ fıtri yetenekleri onlara yardımcı oluyordu. Her ne kadar çöl hayatının zor koşulları diğer toplumlarla ilişkilerini kısıtlamış olsa da Cahiliye dönemi Arapları için yaşadıkları coğrafya bir tecrit bölgesi olmamıştır. Onların farklı topluluklarla ilişkileri olmuştur. Çünkü o dönemde Hicaz bölgesi ve özelde Mekke hem kutsallık değeri olan bir belde ve hem de ticaretin etkin olduğu bir alan olmuştur. Kabileler arasındaki rekabet veya heyetleri karşılama gibi konular için hitabet gerekli bulunmuş ve etkin bir şekilde kullanılmıştır. Onların tabiatının hitabete yatkın olması da hitabeti gerektiren amillerden biri olarak nitelendirilebilir. Bu konuda Cahız Şöyle der: "*Araplara ait olan her şey yalnız ilham ve sezgidir. Sanki kendilerine gelen bir ilham vardır. Burada ızdırap, meşakkat, düşünceyi meşgul etme ve herhangi bir yardım isteme yoktur. Kavga, münakaşa, çatışma veya savaş esnasında sadece çabasını (hayalini) söze (söz sanatına) yöneltmiştir. Cahiliye Araplarının nezdinde değerli söz en açık ve çok olanıydı. Onlar buna güç yetirecek konumdaydı ve bunun üstesinden geliniyordu. Onların herbiri en açık konuşanı ve belagatte yeri en yüksek olanıydı. Söz sanatında hatipleri başarılı olup söz sanatı onlara daha kolaydı. Onlar söz sanatında daha rahattılar. Hutbeleri, yapmacıksız, isteklice, amaçlı, çekincesiz, arzu ile yapılıyordu.*"[154]

Cahiliye döneminde hatip kavminin büyüğü olmuştu. Emir verdiğinde ona itaat edilir, çağırdığında ona icabet edilirdi. Arapların hatiplere biçtikleri değer hür iradeye sahip şura meclisi benzeri siyasi bir düzenlerinin olması ile ilişkilendirilir. Cahiliye

[153] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 143,144.
[154] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l- İslâm**, s. 144.

toplumunda büyük küçük herkes için dayanışma meclisleri vardı. Orada birbirleri ile danışmak için toplanıyorlardı. Orada hatipler hutbe okuyorlardı. Kabile reisleri konuşuyorlardı. En meşhur yerleri Kureyş'in reislerinin toplandığı Daru'n-Nedve denen yerdi. Cahiliye toplumunun meclislerinin yanında hatiplerin ve şairlerin edebi yeteneklerini sergiledikleri meşhur çarşıları (suk) vardı. Hitabetin gelişip yayılmasında bu meclislerin ve çarşıların önemli bir etkisi vardı. Aynı zamanda zühde çağıran dinlerin ve mezheplerin de etkisi vardı.[155]

Muhadramûn şairlerinden olan Râbîa b. Makrûm ed-Dabbî (cahiliye döneminde Kisra'ya giden heyete katılmıştır) panayırda, barışa ve insanların arasını düzeltmeye çağrısında şöyle der: "*Her ne zaman aşiret toplandığında hatiplerimiz aşiret arasında kendilerini belli ederler*." Cahiliye Arapları kendilerini temsilen, kutlamalar, ilişkileri güçlendirme veya aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek için kabilelere, krallara ve emirlere hatipleri elçi olarak gönderiyorlardı. Hatip kralla veya emirleyüz yüze gelerek kendi kavminin diliyle onunla konuşuyordu. Siyer-i Nebide, edebiyat ve tarih kitaplarında heyetlerin bu yönünden söz edilmektedir.[156] Ayrıca çarşılarında belli mevsimlerde pazarlar kuruluyordu. Bu pazarlar sadece ticaret için değildi. Aynı zamanda edebiyat, şiir ve hitabet içindi. Büyük şairler ve üstün edebiyatçılar orada toplanır, ecdat menkıbe ve eserleri ile yarışırlardı. Böylece o pazarlar ticari servetin yanı sıra lügat ve edebiyat servetine de dönüşmüştü.[157] Cahiliye döneminde emirlere, kabile başkanı veya büyüğüne temsilci olarak gittiklerinde hitabette bulunmak aralarında gerçekleştirdikleri yaygın bir adet idi. 'Ukâz panayırında Kuss b. Sa'ide el-İyadî'nin verdiği hutbe gibi kavimlerine nasihat etmek ve onlara yol göstermek için belli mevsimlerde kurulan büyük panayırlarda hatipler hitabette bulunuyorlardı. Amr b. Zurab ve Eksem b. Sayfî'den rivayet edildiği gibi bazen hatip kavminin ve aşiretinin akrabalarına nasihat ediyordu.[158]

Evlenme töreninde aşiretin büyüklerinden hatip olanın öne geçmesi Arapların âdetindendi. Hatipler nikâhını kıymak istediği kızın ismi ile hitabette bulunuyorlardı. Ebû Talib'in Hz. Hatice'yi Peygamberimiz(a.s.)'aistemesi esnasında hitabette bulunması gibi. Cahiliye döneminin hatipleri, hutbeleri esnasında bazı adet ve

[155] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fî Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 116, 117.
[156] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l -İslâm**, s. 144, 145.
[157] Ali Muhammed Sallâbî, **Siyer-i Nebi I**, (Çev: M. Kasadar, S. Ergin, Ş. Şenaslan), Ravza Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 36.
[158] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 145.

taklitlerle tanınıyorlardı. Hatipler, dişi develerine binmiş bir halde büyük toplanma yerlerinde ve kalabalık çarşılarda hitabette bulunuyorlardı. Cahiliye toplumunun değerlerinin ifadesi olarak başlarına sarıklar sararlardı ve yüksek bir yerde veya binekleri üzerinde ellerinde asalarını, bastonlarını, sopalarını, mızraklarını veya yaylarını tutuyorlardı.[159] Bu da, cahiliye dönemi hatiplerinin kendilerine has özellikleri olduğunu göstermektedir. O dönem hatipleri, toplumsal iletişim ve etkileşimin yanı sıra hutbenin etkisini artırmak için hutbeleri esnasında, fiziksel gücü de ifade eden bir takım semboller kullanmışlardır. Hitabet o dönemde yaşam alanlarının hemen hemen tümüne yansımıştır.

2.1.4. Cahiliye Dönemi Hitabetinin Genel Özellikleri

Övme, övünme, savaş veya barışa teşvik, iyiliğe davet vb. konuları ihtiva eden cahiliye dönemi hitabetinin genel özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

1- Hitabetin amacı duyguları coşturmak, dinleyicileri harekete geçirmek vb. olduğundan hatipler bir yandan daha tesirli olabilmek bir yandan da hitap esnasında rahatlayıp konu ve manaları toparlayabilmek gayesiyle cümleleri bölmüşlerdir. Bu itibarla cahiliye dönemi hitabetinde, nikah ve barış konuşmaları dışında, kısa cümleler ve icaz hakimdir.[160]

2- Hitabet birçok yönü ile *mesel*'in özelliklerini taşımaktadır. Hitabette seci baskın durumdadır.

3-Hitabette tecrübeden esinlenen açık düşünceler, hayata ve olguya dair bazı derin bakışaçıları ile beraber kişinin üzerinde etki eder.[161]

4- Bu dönem hitabetinde konuya ve duruma göre tesir icra edecek lafızların seçimine özen gösterilmiştir.

5- Hitabette irtical hakimdir ve bir ön hazırlık yoktur. Bu nedenle fikirlerde bir derinlik, tertip ve tekellüf görülmez.

6- Hutbelerin içerisinde darb-ı mesellere, hikmetli sözlere yer verilmiş, bazen de şiir serpiştirilmiştir.

---

[159] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 145.
[160] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 257.
[161] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 143, 144.

7- Hutbelerde duygu ve manalar mübalağadan uzaklık ve samimiyet ile temayüz eder.

8- Hutbenin yüksek bir yerde okunması, hitap esnasında bir kılıç veya bastona dayanılması, topluluğun karşısına düzgün bir kıyafetle çıkılması, başa sarık sarılması ve giriş cümlesinde (emma ba'du) ibaresine yer verilmesi cahiliye hitabetinin bir özelliğidir ve bu geleneği ilk defa Kuss b. Sâ'ide el-İyadî başlatmıştır.[162]

9- Cahiliye hitabetinde cezb edici açık söz, büyüleyici ifade tarzı ve açık bir metot vardır.[163]

Kuss b. Sa'ide ve Eksem b. Sayfi'nin yaptıkları hitaplar (hutbeler) genellikle kısadır. Çünkü öyle olunca ezberlenmesi daha kolaydır. Anlamları açık, etkili ve ikna edicidir. Hatibin isteğinin dışında bazen nesir şiirle karıştırılabilir. Çünkü onların nesri musiki sesli olarak bazen vezin ve kafiye ile bağlanır, kendiliğinden şiirle karışır ve nazma dönüşür. Sonra kendi haline döner. Bazen hatip bu karışımları, nesirle şiirin benzerliğinden dolayı fark etmez. Bu benzerlikten dolayı Cahiliye dönemi Araplarının nesir ve şiiri birbirinden ayırmadıkları anlamına gelmez. Bunun için Cahiliye dönemi hitabetinin kendisine has özelliklerinin olduğu söylenebilir. Cahiliye dönemi hitabeti, şiir gibi sezgi ve fıtratın bir ürünü olarak ortaya çıkan eğitsel bir sanata dayanmaz. Onun bir giriş ve sonuç bölümü de yoktur.[164]

2.1.5. Cahiliye Dönemi Hitabetinin Üslubu

Cahiliye dönemi iki önemli üsluba sahiptir:

Birincisi, inandırıcı olmak için akli deliller ortaya koymasıdır. Bu, ayrıntıya ve sebebe, deliller ve şahitler göstermeye dayanır. Aynı zamanda özlü bir ifade ve akla hitap eden hayatın hikmetlerine dayanır. Bir düzeni ve yorumu gerektirmeyen bir anlatıma sahiptir. Sanki red ve şüpheyi kabul etmeyen inen ayetler gibidir. Sanki o, dışına çıkılması uygun olmayan kanun gibidir. Hakikatin bir parçasıdır, hayatın felsefesidir. Bütün bunları zengin bir seciye ve ihtişamlı bir düz yazıya başvurmadan yapar.[165]

---

[162] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c.I, s. 257.
[163] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 19.
[164] el-Bustânî, **Udebâu'l-'Arab Fi'l-Cahiliyeti ve Sadri'l-İslâm**, s. 234.
[165] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 119.

İkinci üslup ise, ikna etmek için duyguyu amaç edinmesidir. Kısa ifadelere dayanır. Müziksel bir seciyesahiptir. Benzetme ve mecazla izlenim bırakan güçlü bir tasvir vardır. Dinleyicinin duygusunu ve kalbini bütünüyle etki altına almaya yönelir. Bu üsluphayattan memnun olmayan Kuss b. Saide'nin hitabetinde kendisini gösterir Gerçekle bağlantısı olmayan hayal ürünü anlamlar peş peşegelir. Cahiliye hitabetinde sanatsal bir estetik vardır.[166] Lafızda çekicilik, büyüleyici ifade, açık tarz, kısa (sınırlı) seci, çok özdeyiş vardır.[167]

2.1.6. Hitabet Konuları ve Çeşitleri

Cahiliye dönemi hitabeti çevresindeki konuşmayla yayılıp gelişmiştir. Kahramanlık hitabeti özelliğini taşır. Bu hitabetle hatipler savaşa çağrıyı ve teşviki dile getiriyorlardı. Savunma, barış ve esenliğe çağrı hitabeti idi. Hükmeden hakim önünde övünme ve ürkütme hitabetiydi. Ya da adaletli davranmak istemeyen bir hükümdarın huzurunda yapılan hitap idi. Dünyanın koşuşturmasından kurtulup ahirete bağlı olmaya insanlara çağrı yapan zühd hitabeti idi. Kâhinlerin secili sözleri idi. Akit ve tebrik hitabeti olan evlenme hutbesi idi. Var olmanın gerçeğini dile getiren, insanın kalbinin derinliklerine işleyen hüznü ve acıyı dile getiren ölüm (yas) hitabeti idi ya da ölüm döşeğindeki birinin çocuklarına ve torunlarına hayır ve şeref yolunu tavsiye eden vasiyetleri idi.[168]

Cahiliye dönemi hutbesi konularını maddeler halinde şöyle temellendirmek mümkündür:

1) Dini nasihatler,

2) Övünme ve ürkütme,

3) İntikam almaya teşvik,

4) Savaştan sonra barışa teşvik,

5) Vasiyetler ve nasihatler.

Bütün bu konular bedevi bir hayata uygundur. Yani kabilelerdeki anlaşmazlık, ayrılık ve özgürlüğe uygundur.[169]

---

[166] el-Fâhûrî, **el-Cami' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 119.
[167] ez-Zeyyât, **Târîhu Edebi'l-'Arabî**, s. 19.
[168] el-Fâhûrî, **el-Cami' Fi Târ'ihi Edebi'l-'Arabî**, s. 117.
[169] el-Bustânî, **Üdebâu'l-'Arab**, s. 234, 235.

Hitabet, hitap edilen kitleye ve varılmak istenen amaca yönelik olarak çeşitlere ayrılır. Bazı alimler konferans şeklinde olan ilmi hitabeti de bu çeşitler arasında sayarlar. Burada üzerinde durulmak istenen cahiliye dönemine ait hitabet çeşitleridir. Övünme, yerme, intikam almaya teşvik, savaşa veya barışa çağrı, vaaz ve nasihat gibi konuları içeren cahiliye dönemi hitabetini: Siyasi Hitabet, Dînî Hitabet ve Sosyal Hitâbet olmak üzere üç gruba ayırmak gerekir.[170]

2.1.6.1. Siyasi Hitabet

Bilindiği gibi cahiliye döneminde gerçek anlamda siyasi hayat yoktur. Bununla birlikte kabilenin kendi iç yönetimi, kabileler arası ilişkiler ve anlaşmalar, Mekke gibi büyük dini, siyasi, ticari ve kültürel merkezlerde Kureyş vb. bazı ailelerin otoritesi, Arapların çevre ülkelerin hükümdarları ile ilişkileri bu dönemde bir nevi siyasi bir ortam yaratmıştır. İşte, Kays b. Harice'nin Dâhis ve el-Ğabrâ savaşında yaptığı gibi, gerek kabile fertlerinin, gerek kabile üyelerinden teşekkül eden heyetlerin, bir ihtiyacın giderilmesi, herhangi bir savaşın durdurulması, bir barışın sağlanması vb. hususlarda kabile reisine veya emir ve hükümdarlara müracaatları esnasında yaptıkları konuşmaları bir siyasi hutbe olarak telakki etmek mümkündür. Öte yandan Rabî'a el-Esedî'nin hakemliğinde Ka'kâ b. Ma'bed ile Hâlid b. Mâlik ve Herim el-Fezârî'nin hakemliğinde Alkame b. Ulâse ile Âmir b. Tufeyl arasında cereyan ettiği şekilde, hatiplerin kendileri arasında, kabilelerinin kahramanlık, cömertlik gibi erdemlerini dile getirip bu hususta rekabet ettikleri konuşmaları vardır.[171] Cahiliye hitabetinin en zengin örneklerini kabileler arasında meydana gelen savaşlarda yapılan intikam konuşmaları teşkil eder. Bunların en meşhuru, Hânî b. Kabîsa eş-Şeybânî'nin Araplar'ı İranlılar'a karşı savaşmaya teşvik eden konuşmaları olup bu konuşmalar, siyasi hitabete bir örnek teşkil eder.[172]

Câhiliye döneminde Kureyş kabilesinin Yemen ile geniş bir ticari ilişkisi vardı. Kuzey Arabistan'a kadar bir nüfuza sahip olan Habeşlilerin Güney Arabistan'daki varlığı Kuzey Arabistan'daki Arap kabilelerinin güvenliğini ve onlardan Yemen ile ticari ilişkileri olanların ticari hayatını tehdit etmekteydi. Seyf b. Zî-Yezen (ö. 575) Habeşlileri Yemen'den çıkarıp burada istikrarı sağladıktan sonra Yemen ile ticari ilişkileri de normale dönen Kureyşliler hem bu ticari ilişkileri geliştirmek, hem de Seyf b. Zî-Yezen'i bu siyasi başarısından dolayı kutlamak amacıyla Yemen'e bir heyet

[170] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 246.
[171] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 246, 247.
[172] Elmalı, "Hitabet", **DİA**, c. 18, s. 160.

göndermişlerdi.[173] Gönderilen Arap heyetleri içinde şairler onların iler gelenleri de vardı. Kureyşin ileri gelenlerinden Abdulmuttalib, Seyf b. Zî-Yezen'in huzurunda bir hutbe irad etmişti. Abdulmuttalib'in, Seyf b. Zîyezen'in huzurunda okuduğu, siyasi tebrik içerikli hutbenin metni şöyledir:[174]

`إنَّ اللّه تعالى أيُّها المَلِكُ، أحَلَّك مَحَلاً رَفِيعاً صَعْباً مَنِيعاً بَاذِخاَ شامِخاً، وأنْبَتَكَ مَنْبَتاً طابَتْ أرُومَتُهُ وَ عَزَّتْ جُرْثُومَتُهُ وَ نَبُلَ أصْلُهُ وَ بَسَقَ فَرْعُهُ فى أكْرَمِ مَعْدِنٍ وَ أطْيَبِ مَوْطِنٍ فَأنْتَ – أبَيْتَ اللّعْنَ – رَأسُ العَربِ وَرَبِيعُها الّذي بِهِ تُخْصِبُ وَمَلِكُها الّذي لهُ تَنْقَادُ وَعمُودُها الّذي عَلَيْه العِمادُ وَمَعْقِلُها الّذي إلَيْهِ يَلْجَأُ العِبادُ.

سلَفُك خيرُ سَلَفٍ وَأنْتَ لَنا بَعْدَهُمْ خَيْرُ خَلَفٍ، وَلَنْ يهْلِكَ مَنْ أنْتَ خَلَفُهُ وَلَنْ يَحْمُلَ مَنْ أنْتَ سَلَفُهُ. نَحْنُ، أيُّها اَلْمَلِكُ، أهْلُ حَرَمِ اللّه وَذِمَّتِهِ وَسَدَنَةُ بَيْتِهِ. أشْخَصَنا إلَيْكَ الّذي أبْهَجَنَا بِكَشْفِ الكَرْبِ الّذي فَدَحَنَا، فَنَحْنُ وَفْدُ التّهْنِئَةِ لاَ وَفْدُ الْمَرْزِئَةِ.

"Ey hükümdar, Yüce Allah seni yüksek, zorlu, engelli, yüce ve zirve bir makama oturtmuş, seni, aslı temiz, kökleri sağlam, soyu temiz, aslı şerefli, dalları en kıymetli maden ve en temiz vatanda her yana yükselen bir aileden yaratmıştır. Sen, -Allah seni eksikliklerden korusun- Arapların reisi, Arapların kendisiyle verimli olduğu baharı, kendisine boyun eğdikleri hükümdarı, kendisine dayandıkları dayanakları, kulların sığındığı sığınaksın. Senin selefin en iyi seleftir ve bizim için onlardan sonra en iyi halefsin. Senin halefi olduğun kişi ölmeyecek, selefi olduğun kişi de sönük kalmayacaktır. Biz, ey hükümdar, Allah'ın hareminin halkı, Kâbe'sinin hizmetçileriyiz. Bizi sana gelmeye sevk eden şey, başımıza gelen sıkıntıyı gidererek bizleri sevindiren şeydir. Bizler, geçmiş olsun heyeti değil, tebrik heyetiyiz.

Cahiliye dönemi Araplarının kendilerine komşu diğer halklarla ilişkilerini düzgün tutmayı önemsedikleri görülmektedir. Bu ikili ilişkileri düzeltmek veya sıcak tutmak için gönderilen heyetlere hatipler öncülük ediyordu. Hatip heyeti temsilen konuşma yapıyordu. Muhataplarını en güzel bir şekilde ikna etmeye çalışıyordu. Burada onların diplomatik faaliyetini üstlenme gibi bir durumu arz ediyordu.

[173] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 247.
[174] Ahmed Zekî Safvet, **Cemheretu Hutabi'l-'Arab,** c. I, 1. Baskı, Kahire, 1923, s. 32.

2.1.6.2. Dini Hitabet

Câhiliye döneminde Arabistan Yarımadası çeşitli din ve mezheplere ait fikirlerin ve dinsizlik anarşisinin yaşandığı bir ortam idi. Gassân, Rebî'a ve Huzâ'a kabileleri ile Lahmîler arasında Hristiyanlık; Kinâne, Hicr, Kinde ve Medine civarındaki bazı kabileler arasında Yahudilik yayılmıştı. Benî Esed kabilesinden bazıları Utarid yıldızına Lahm ve Cuzâm kabilelerine mensup bazı kimseler de Müşteri yıldızına taparlardı. Bu kabileler ve aşiretler dışında kalan bütün kabileler putperest idiler. Arabistan'da putperest olmayıp Hristiyan, Yahudi ve Zerdüşt inancını benimseyen bazı kimseler de vardı ve bunlar Hz. İbrahim'in dinine mensup olup Kâbe'yi tavaf, umre ve hac, gusül abdesti almak vb. hususlara riayet eden bu kimselere *hanif* adı veriliyordu. Varaka b. Nevfel, (ö. 610) Ubeydullah b. Cahş, Zeyd b. Amr (ö. 606), Kays b. Nebşe ve Kuss b. Sâ'ide bu haniflerin en meşhurlarıydı. Bu şahıslar genellikle kabileler arasında ve panayırlarda dolaşarak Araplara tek Allah fikrini telkin etmeye çalışıyorlardı.[175]

Cahiliye dönemi Araplarının hatipleri İslam'a yakın dönemdeki uygarlığın tesirinde kalarak onu taklit etme yoluna gitmişlerdir. Kâhinler yöntem olarak, dünya işlerinde, toplum, ahlak ve ahlaki davranış biçimi hususlarında vaaz, irşat ve bir düşünceyi aktarmak için hitabeti kullanıyorlardı. Bu durum Arapça, İbranice ve Süryanice okuma ve yazmayı anlamalarına yardım ediyordu. Bilgileri ahd-iatik ve ahd-i cedid üzerine idi. Onların eğitimleri de bu ikisi üzerine idi. Cahiliye Araplarının Arap yarımadasının içinde ve dışında ruhban ve misyonerlerle ilişkileri vardı. Cahiliye dönemi hatipleri kavimlerini tevhid dinine çağırıyorlardı ve birçok ilaha ve putlara ibadet etmekten vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden bu gruptaki hatiplerin hutbelerinde kısa ve özlü ifadelere yönelen fasih ses vurgusu, cümle sonlarındaki vezin ve kafiyeye sahip yoğun (sert) jestlerle dinleyicilerin ruhlarında etki etme gücüne sahip çabuk heyecana getiren ifadeler galip geliyordu. Belki de bu hutbe çeşidinin en iyi temsilcilerinden birisi olarak Kuss b. Sa'ide el-İyadî görülür. Kuss Cahiliye dönemi hatiplerinin en meşhurlarındandır. Kuss, İslam'ın doğuşuna yakın bir dönemde yaşadı. Kendisi Arap beylerinden biri idi. Birçok ravinin rivayetine göre kendisi tevhid dini olan Hanif dini üzerine idi. Eksem b.Sayfî Araplar içinde hem bey hem de kadı olarak bilinirdi. Peygamber a.s.'ın risaletine şahit oldu ve ona iman etmeye çağrıldı.[176] el-Câhız'ın belirttiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) yukarıda adı geçen haniflerden Kuss b. Sâi'de'yi 'Ukâz panayırında görmüştü. Hz. Peygamber (a.s.)'ın anlattığına göre Kuss kızıl bir deveye binmiş, deve üzerinden insanları tek tanrı inancına davet etmiş ve

[175] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 250.s
[176] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l - İslâm**, s. 146.

onlara hayatın geçici, ölümün kaçınılmaz olduğu hususunda bir hutbe irad etmiştir.[177] el-Câhız'ın naklettiği şekliyle Kuss b. Sâ'ide'nin 'Ukâz panayırında irad ettiği hutbenin metni şöyledir:[178]

`أَيُّهَا النَّاسُ، إجْتَمِعُوا وَاسْمَعُوا وَعُوا، مَنْ عَاشَ مَاتَ، وَمَنْ مَاتَ فَاتَ، وَكُلٌّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ، فِي هَذهِ آياتُ مُحْكَمَاتٌ، مَطَرٌ وَنَبَاتٌ، وَآباءٌ وَأُمَّهَاتٌ، وَذَاهِبٌ وَآت، ضَوْءٌ وَظَلاَمٌ، وَبِرٌّ وَآثَامٌ، وَلِبَاسٌ وَمَرْكَبٌ، وَمَطْعَمٌ وَمَشْرَبٌ، وَنُجُومٌ تَمُورُ، وَبُحُورٌ لاَ تَغُورُ، وَسَقْفٌ مَرْفُوعٌ، وَمِهَادٌ مَوْضُوعٌ، وَلَيْلٌ داجٍ، وَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ، مَا لِي أَرَى النَّاسَ يَذْهَبُون وَلاَ يَرْجِعُونَ؟ أَ رَضُوا فَأَقَامُوا أَمْ حُبِسُوا فَنَامُوا؟

يَا مَعْشَرَ إيَاد، أَيْنَ ثَمُود وَعَاد، وَأَيْنَ الاَبَاءُ وَالأَجْدَادُ، أَيْنَ الَمعْرُوفُ الّذي لَمْ يُشْكَرْ، وَالظُّلْمُ الّذي لَمْ يُنْكَرْ، إنَّ لِلّهِ لَدِينًا أَرْضَى مِنْ دِينِكُمْ هَذَا. `

فِي الذَّاهِبِينَ الأَوَّلِينَ * مِنَ الْقُرُونِ لَنَا بَصَائِرْ

لَمَّا رَأَيْتُ مَوَارِدًا * لِلْمَوْتِ لَيْسَ لَهَا مَصَادِرْ

وَ رَأَيْتُ قَوْمِي نَحْوَهَا * يَمْضِي الأَصَاغِرُ وَ الأَكَابِرْ

ولا من الباقين غابر * لا من مضى يأتي إليك

حيث صار القوم صائر * أيقنت أني لا محالة

"Ey insanlar, toplanınız, dinleyiniz ve iyice kavrayınız; yaşayan ölür, ölen geçip gider, olacak olan her şey olur. Bütün bunlarda sağlam deliller vardır. İşte: Yağmur ve bitki, babalar ve anneler, gidenler ve gelenler, aydınlık ve karanlık, iyilikler ve günahlar, giyecek ve binek, yenilecekler ve içilecekler, parlayan yıldızlar, durulmayan denizler, yükseltilmiş bir tavan (gökyüzü), serilmiş bir sergi (yeryüzü), karanlık bir gece, burçlara sahip bir gökyüzü. Bana ne oluyor ki, insanların öldüğünü fakat geri dönmediklerini görüyorum! Acaba gittikleri yerden razı oldular da orda mı kaldılar, yoksa orada alıkonuldular da uykuya mı daldılar? Ey İyad topluluğu! Nerede Semûd ve Âd? Nerede babalar ve dedeler? Nerede teşekkür edilmeyen iyilikler? Ve nerede

[177] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 250, 251.
[178] Ebû Usmân Amr b. Bahr el-Câhız, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, I, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998, s. 309., Safvet, **Cemheretu Hutabi'l- 'Arab I,** s. 35, 36.

kendisine karşı çıkılmayan zulüm? Allah'ın bir dini var ki O'na, şu dininizden daha sevimlidir.

"İlk asırlarda geçip gidenlerin durumunda bizim için ibret alınacak çok şey var,

Baktım ki ölümün kaynağının inilecek yerleri var, ama çıkılacak yerleri yok,

Gördüm ki kavmim o kaynaklara büyük küçük akın ediyor,

Baktım ki giden geri gelmiyor, kalanlardan da baki kalan olmuyor,

Bildim ki, çaresiz ben de kavmimin gittiği yere gideceğim."

Cahiliye döneminde hatipler, siyasi işlerin yanı sıra dini telkinlerle de toplumu yönlendiriyorlardı. Bu hususta daha çok kahinler öncülük ediyorlardı. Yukarıda örneği verilen hutbede görüldüğü gibi bu hutbelerin bazı metinleri günümüze kadar ulaşmışlardır. Bunların meşhur olanlarından birisi de Kuss b. Sâ'ide'nin 'Ukaz panyırında irad ettiği hutbedir.

2.1.6.3. Sosyal Hitabet

Cahiliye döneminde hitabet övme, yerme, taziye, kutlama, evlilik törenleri vb. sosyal hususların yerine getirilmesi için de kullanılmıştır. Eksem b. Sayfî'nin, kardeşinin vefatı nedeniyle Arap hükümdarlarından Amr b. Hind'e taziye amacıyla irad ettiği aşağıdaki hutbe, taziye gibi toplumsal ilişkileri konu alan bu edebi türün en önemli örneklerinden birisi olarak kabul edilmektedir: [179]

إن أهل هذه الديار سفر لا يحلّون عقد الرحال إلاّ في غيرها. وقد أتاك ما ليس بمردود عنك، وارتحل عنك ما ليس براجع اليك، وأقام معك من سيظعن عنك ويدعك. واعلم أن الدنيا ثلاثة أيام: فأمس عظة وشاهد عدل فجعك بنفسه وأبقى لك وعليك حكمته، واليوم غنيمة وصديق أتاك ولم تأته، طالت عليك غيبته وستسرع عنك رحلته، وغدا لا تدري ما أهله، وسيأتيك ان وجدك. فما أحسن الشكر للمنعم والتسليم للقادر! وقد مضت لنا أصول نحن فروعها، فما بقاء الفروع بعد أصولها؟ وأعلم أن أعظم من المصيبة سوء الخلف منا؛ وخير من الخير معطيه، وشرّ من الشر فاعله

"Ey hükümdar, bu dünyada yaşayanlar yüklerini ancak başka bir yurtta çözecek olan yolculardan başkası değildir. Senin başına, karşı koyamayacağın bir iş gelmiş, sana dönmeyecek olan biri senden ayrılıp gitmiş ve yine senden bir gün ayrılıp gidecek

[179]Safvet, **Cemheretu Hutabi'l- 'Arab I,** s. 31.

kimseler seninle kalmıştır. Bil ki dünya hayatı üç gündür: Dün ki bir ibret, adil bir tanık, seni üzen, senin hem lehine hem aleyhine kendi bildiğini baki kılandır o. Bugün ki sen ona gitmesen de sana gelen bir dost ve ganimettir o. Onu çok beklemiştin, fakat o senden çabucak uzaklaşıp gidecektir. Yarın ki içinde kimlerin bulunacağını kimse bilemez, seni bulursa sana öyle gelecektir. Nimet verene şükretmek ve her şeye gücü yetene teslim olmak ne kadar güzel bir şeydir! Dalları olduğumuz köklerimiz (kendilerinden dünyaya geldiğimiz atalarımız) geçip gittiler, kökler gittikten sonra dallar nasıl baki olacak! Bil ki ölüm nedeniyle uğranılan felaketten daha büyüğü bu felaketin geride kötü kimseler bırakmasıdır. İyilik yapan iyilikten daha hayırlıdır, kötülük yapan ise bu kötülükten daha kötüdür."

Nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalara "Hıtbetu'l-İmlâk" denirdi. Eski Arap adetlerine göre evlenmek isteyen erkeğin yakınlarından hitabeti güçlü bir kişi damat adayının erdemlerini sayan bir konuşma yapar, buna kız tarafından bir kişi cevap verirdi. Peygamberimizin Hz. Hatice ile evlenmesi münasebetiyle Ebu Talib'in yaptığı konuşma bu türün en güzel örneğini teşkil eder.[180] Ebu Talib'in Hz Hatice'yi Peygamberimize istediği esnada verdiği hutbe şöyledir:[181]

الحمدُ الله الذي جَعَلنا مِنْ ذُرِيَّة إبراهيم، وزَرْع إسماعيل، وجَعَل لنا بلداً حَراماً، وَبَيْتاً مَحْجوجاً، وجَعَلَنا الحكامَ على الناس ثم ان محمد بن عبد الله ابن اخي، من لا يوزن به فتى من قريش الا رجح عليه: برا، وفضلا، وكرما، وعقلا، ومجدا، ونبلا، وان كان في المال قل، فان المال ظل زءل، وعريت مسترجعة! وله في خديجت بنت خويلد رغبة، ولها فيه مثل ذلك، وما احببتم من الصداق فعلي، وهو – والله – بعد هذا له نبا عظيم، وخطر جليل جسيم.

"Bizleri Hz. İbrahim'in zürriyetinden ve Hz. İsmail'in sulbundan yaratan, bizim için mukaddes bir belde vareden, Beytullah-ı mukaddes bir ziyaret yeri kılan ve bizi insanlara hükümdarlar kılan Allah'a hamd olsun. Kureyşli gençler arasında, iyilik, kibarlık, cömertlik, akıl, asalet ve tevazu bakımından kardeşimin oğlundan daha saygın birisi yoktur. Serveti azdır. Şüphesiz servet kaybolan bir gölge ve iade edilen bir borçtur. Onun Hatice binti Huveylide bir meyli var, Aynı şekilde(Hatice'nin) ona meyli var. Önerdiğiniz mehir her ne varsa kabul ediyorum. Allah'a yemin olsun ki bundan sonra onun için büyük bir haber ve yüce bir vakardır."

[180] Elmalı, "Hitabet (Arap Edebiyatı)", **DİA**, c. 18, s. 160.
[181] Muhammed el-Hiccâr, **Semîru'l-Mü'minîn Fi'l-Mevâizi ve'l-Hikem ve'l-Kısas**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2003, s. 12.

Evlilik törenlerinde olduğu gibi toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde de Cahiliye dönemi hitabeti kullanılmıştır. Cahiliye dönemi Araplarının önemsedikleri birçok sosyal ilişkilerinde hitabet etkin olarak yer almıştır. Bazen kabileler arası sulh ve uzlaşma için bazende savaşı teşvik ve intikam için bazen de taziyede teselli için hitabet etkin bir şekilde icra edilmiştir. Cahiliye dönemi hitabeti bedevilik ruhunu taşıyan bir hitabettir. Bedevilik ruhu sadece kabilenin otoritesinin dışında başka bir otorite tanımayan ve çölün vermiş olduğu özgürlüğün bir ruh halidir. Bu ruh hali de hutbelerine yansımıştır.

2.1.7. Cahiliye Döneminde Hatipler

Yesrib'deki Kays b. Şemmâs ve Peygamberimiz (a.s.)'ın hatibi olan oğlu Sabit gibi Cahiliye dönemi hatiplerinin isimleri arz edildiğinde fesahat ve izahatlarının üst seviyelerde olduğu görülür. Yine Resulullah (a.s.) bir defasında Ensar'ın hatiplerinden Sa'd b. Rebî (ö. 3/625)'in kızını yolda durdurup ona kim olduğunu sordu. Kızı "Ben hatip, lider ve şehit olan Sa'd b. Rebî' in kızıyım" diyerek kendisini babasının hatip olarak şöhret bulan yanıyla tanıttı. Mekke'nin eski hatipleri, Haşim, Ümeyye, Nufeyl b.'Abdi'l-Uzza (Hz. Ömer'in dedesi), Abdulmuttalib b. Haşim (ö. 577) ve Harb b. Ümeyye (ö. 588) idi. Mekke'deki hatiplerin sayılarının çokluğu Daru'n-Nedve'yi orada var etmiştir. Daru'n-Nedve, ihtiyar meclisine benzer küçük bir meclisti. Hatipler orada toplanıyor, hutbe okuyor ve tartışıyorlardı. Mekke'de hitabetleriyle bilinenler Utbe b. Râbi'a (ö. 2/624) ve Suheyl b. Amr el-A'lâm (ö. 18/639) idi. Esed kabilesinden Râbi'a b. Huzar idi. Dabbe kabilesinden Hanzala b. Dırâr idi (kendisi Cemel vakasına kadar yaşadı). Tağlib kabilesinden Amr b. Kulsûm, Kelb kabilesinden Züheyr b. Cenâb, Tay kabilesinden Kuda'a ve İbn Ammâr idiler (İbn 'Ammâr Muzhic'in hatibiydi). Heyzân b. Şeyh 'Abs'ın (kendisi hakkında Resulullah (a.s.) şöyle buyuruyor: 'Abs'ın hükümdar hatibi). Gatafan kabilesinden Huveylid b.'Amr ve Uşera b. Cabir idiler.[182]

'Utarid b. Hâcib b. Zurâre (20/641) Temim kabilesinin hatiplerindendir. Kendisi kabilesinin heyetinin (elçilik grubu) hatibidir. Daha önce değinildiği gibi kabilesinin heyetinin başında Resulullah (a.s)'ın huzurunda bir hutbe irad etmişti. Onlardan biri de 'Amr b. Ehtem el-Munkarî'dir. Kendi zamanında Arap çöllerinde kendisinden daha iyi bir hatip yoktu. Yine Temim kabilesinin Beni Munkir kolunun hatiplerinden Kays b.'Âsım (ö. 47/667)vardı. Peygamberimiz (a.s.) onu gördüğünde "Bu sarp yerlerin

[182] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 413.

ahalisinin büyüğüdür" demiştir. Daha önce de değinildiği gibi, İyâd'ın hatiplerinden birisi de Kuss b. Sa'ide'dir. Cahız onun için şöyle der: İyâd kabilesinde Araplarda olmayan bir özellik vardı. Çünkü Resulullah (a.s.) 'Ukaz panayırında devesinin üzerinde insanlara vaaz eden Kuss b. Sa'ide'nin sözlerini rivayet etmiştir. Bu rivayeti Kureyşlilere ve Araplara yapmıştır. Özellikle Kuss b. S'ide'nin hutbesini rivayet edenlerin çokluğu onun Resulullah (a.s.)'ın risaletine yakın bir zamanına işaret etmektedir. Bu rivayetlerin çokluğu yapılan bu rivayetin aslının doğruluğunu teyit etmektedir.[183] Huveylid b. Ömer el-Gatafânî Ficar (gününün) savaşının hatibiydi. Âmir bin Zurab el-Udvani, Beni Udvan kabilesinin büyüğü ve cahiliye Araplarının bilgini idi. Hânî b. Kabise eş-Şeybânî Zî-Kâr (günü) savaşının hatibi ve Beni Bekr büyüklerinden (liderlerinden) biri idi. Kavmini Farslara karşı savaşa teşvik ediyordu.[184]

Cahız her kabilenin hatibi konusunda geniş bilgi verir. Hatiplerden bazıları belli bir hadisede yaptıkları hitabetle meşhur olmuş, o ad ile tanınmıştır. Kays b. Hârice b. Sinân Dâhıs ve Gabra savaşının hatibi, Huveylid b. 'Amr Gatafânî Ficâr savaşının hatibi, Eksem b. Sayfî et-Temîmî (9/630), Numan b. Munzir'in (15/636) İran şahı Kisra'ya gönderdiği hatipler heyetinin reisi idi.[185]Mekke'nin meşhur hatiplerinden Vakıdî'nin "el-Meğazî" adlı kitabında dili ve konuşması en düzgün insan olarak dile getirdiği 'Utbe b. Ebi Râbi'a (ö. 2/624)'dır. Süheyl b. 'Amr el-'A'lâm, Nüfeyl b.'Abdi'l- 'Uzzâ /Abdulmuttalib onunla uyuşmuyordu), Harb b. Ümeyye (ö. 588) Abdulmuttalib'in lehinde hüküm vermişti. Medine'nin meşhur hatipleri: Kays b. eş-Şemmâs, Sa'd b. Rabi' (ö. 3/625)idi. Çölün en meşhur hatiplerinden, Ebû 'Ammâr et-Tâî Mezhac hatibi idi. Hitabette en meşhur kabile Temim kabilesi idi. Temim kabilesinin hatipleri: Dümrete b. Dümrete, Eksem b. Sayfî, 'Amr b. Ehtem et-Temîmî el-Minkarî (ö. 57/677) (Arap çölünde onun zamanında ondan daha hatip birisi yoktu).[186] Bütün bu hatipler içerisinde en meşhurları şunlardır: Kuss b. Sa'ide el-İyadî, 'Amr b. Kulsum et-Tağlîbî, Eksem b. Sayfîet-Temîmî, Hâris b. 'Ubâd el-Bekrî, Kays b. Züheyr el-Absî, Amr b. Mâd Yekrûb ez-Zübeydî.[187]

[183] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 414, 415.
[184] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 146.
[185] Kazancı, **Peygamberimizin Hitabeti**, s. 52.
[186] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 118, 119.
[187] ez-Zeyyât, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s.19.

2.1.7.1. Cahiliye Döneminin Meşhur Hatipleri

Daha önce genel olarak cahiliye hatiplerinden söz edildi. Şimdi de meşhur olanlardan ayrıntılı bir şekilde söz edilecektir.

a) Kuss b. Sâ‘ide el-İyâdî (ö. 600)

Hayatı: Kendisi Necran Hristiyanlarının Piskoposu, Arap hatibi, hakimi ve hakemi idi. Allah'a inanmış birisi olarak hikmetle ve güzel öğütle onun yoluna çağırırdı. İlk defa kendisinin yüksek bir yerde hitab ettiği ve hitabet esnasında bir kılıca dayandığı söylenmektedir. Hutbelerinde konuya başlarken (أما بعدُ) "emma ba‘du" derdi. Onunla ilgili olarak Peygamberimiz (a.s.)'ın şöyle dediği rivayet edilir:

رَحِمَ اللهُ قُسًّا لأَرْجُو يَوْمَ القيامةِ أَنْ يَبْعَثَ أُمَّةً وَحْدَهُ

Allah Kuss'a rahmet eylesin. Umarım ki kıyamet gününde tek ümmet olarak haşredilsin." Kuss b. Sa‘ide ara sıra Rum kayserine elçi olarak gittiğinde kendisine saygı duyulurdu. Kendisi dünyadan vazgeçip kıt kanat geçinen biriydi. Miladi 600 yılında ölünceye kadar insanlara vaaz ederdi. Uzun süre yaşayanlardandır.[188]

Üslubu: Kuss b. Sâide'nin üslubu nazım şeklinde bir yazım türüdür. Bu nesirde çok çekici, seçkin lafız ve kısa bölümler vardır. Nesirde darbı meselle başlanır zorbaların kavgalarından öğütlerle ve varlığın dış görünüşüyle ilgili tasvirlerle son bulur. Alıntı yapacağımız sözlerinde görüldüğü gibi şiirinde belagatlı ifadeler ince yorum ve güçlü bir etki vardır. Kuss b. Sâ‘de'nin hikmetli sözlerinden bazıları:[189]

مَنْ عَيّرك شيئا ففيه مثله، ومنْ ظلَمك وجد من يظلِمهُ، وإذا نهيت عن الشيئ فابدأ بنفسك، وكنْ عَفّ العيلة مشترك الغِنى، ولا تشاورْ مشغولا وإنْ كان حازماً، ولا جائعا وإن كان فهماً، ولا مذروعاً وإن كان ناصِحا.

Her kim bir hususta seni ayıplarsa o da misliyle ayıplanır. Her kim sana zulmederse o da kendisine zulüm eden birisini bulur. Bir şeyden birilerini sakındırmak istersen önce kendinden başla. İffetli fakir zenginliğe ortaktır. Bir şeyle meşgul olan kişiyle istişare etme, uzağı gören birisi olsa bile, aç olanla da istişare etme anlayış sahibi olsa bile, korkakla istişare etme nasihat ehli olsa bile.

[188] ez-Zeyyât, **Târîhu Edebi'l-‘Arabî**, s. 18-20.
[189] ez-Zeyyât, **Târîhu Edebi'l-‘Arabî**, s. 18-20.

b) ‘Amr b. Maad Yekrub ez-Zübeydî (Miladi 535-643)

‘Amr b. Maad Yekrub ez-Zübeydî Yemen savaşçısı, Arap hatibi ve Kadisiye kahramanıdır. Soyu Kahtanlılara dayanır. Künyesi Ebu Sevr’dir. Hicretin dokuzuncu senesinde Tebuk gazvesinde Peygamberimiz (a.s.) ile karşılaştı ve kabilesi ile beraber Müslüman oldu. Fakat sonradan cahillerin cahili bir gence dönüştü. Kan akıtmaya müptela oldu ve sorumsuzca eğlence ve şaraba daldı. Dini samimi ve doğru bir şekilde kabul etmedi. Müslüman olduktan sonra mürted oldu. Daha sonra hakka dönüş yaptı ve Allah yolunda gereği gibi cihad etti. Kadisiye savaşına katıldığında söylendiğine göre yüz on yaşındaydı. Savaşta başarılar gösterdi. Miladî 643 senesinde Hz. Ömer’in hilafetinin sonlarında vefat etti.

Güçlü bir vücuda sahip olup yemeğe düşkün birisi idi. İtaat edilen bir büyük, cesur bir kahraman ve şair bir hatib idi. Şairlerin ikinci tabakasından hatipler arasında ise birinci tabakadan sayılırdı. Şiirlerinde daha çok kendi cesaretinden söz etmektedir. Onunla ilgili şöyle bir rivayet vardır: Numan b. Munzir Arapların ileri gelenleri ile beraber onu Medain’de olan Enuşirvan’a bir davayı halletmek için gönderir ve orada Amr şu hutbeyi irad eder:[190]

إنما المرء بأصغريه قلبه و لسانه، فبلاغ المنطق السداد، وملاك النجعة الارتياد، و عفو الرأي خير من استكراه الفكرة، وتوقيف الخبرة خير من اعتساف الحيرة فاجتبذ طاعتنا بلفظك، واكتظم بادرتنا بحلمك، وألن لنا كنفك يلن لك قيادنا، فإنا أناس لم يوقص صفاتنا قِراع مناقير من أراد لنا قضماً، ولن منعنا حمانا من كل رام لنا هضماً

“İnsan ancak iki organıyla bilinir. Bunlar kalbi ve dilidir. Konuşmanın beliğ (etkili) olanı yerli yerinde olandır. Faydalı olanı istemenin temeli onu keşfetmektir. Bir görüşü bağışlamak bir düşünceden hoşlanmamaktan iyidir. Tecrübeyi tutmak şaşkınlığın yanlış yoluna sapmaktan iyidir. Söyleminle bize itaate yakınlaş. Yanlış söz ve hareketlerimize karşı iyi huyunla öfkene hakimol. Yumuşaklıkla bizi kucakla ki önderlerimiz de sana yumuşak davransınlar.”

c) Eksem b. Sayfî et-Temimî (ö. 630)

Cahiliye döneminin meşhur hükümdarlarından olan Eksem b. Sayfî b. Rubah b. Hâris et-Temîmî aynı zamanda dönemin en meşhur hatiplerindendir. Kendisi nezih ve iyilik sahibi bir kişi olduğu için Araplar anlaşmazlıklarında onun hüküm vermesini

[190] ez-Zeyyât, **Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî**, s. 21.

arzuluyorlardı. Onun verdiği hükmü geri çevirmiyorlardı. Hükmetmede o kadar meşhur olmuştu ki adıyla bir darbı mesel oluşmuştu. İran kisrası Enuşirvan'ın Araplar hakkında iğneleyici bir söz söylediğini duyan Nûman b. Munzir ile ilgili şöyle bir olay rivayet edilmektedir: Arapların büyüklüğünü ve zekâsını ona göstermek için içerisinde Eksem b. Sayfî'nin de bulunduğu meşhur hükema ve ileri gelenlerden bir heyeti İran kisrasına gönderdiğinde Eksem b. Sayfî orada maharetli hikmetli sözlerden ve seçkin darb-ı mesellerden oluşan meşhur bir hutbe irad etti.[191] Eksem b. Sayfî'nin, Kisra'ya "Arapların başka hiç kimsesi olmasa bile sen yetersin'' dedirten bu hutbesinin metni şöyledir:[192]

إن أفضل الأشياء أعاليها وأعلى الرجال ملوكها ، وأفضل الملوك أعمها نفعاً ، وخير الأزمنة أخصبها ، وافضل الخطباء أصدقها ، الصدق منجاة ، والكذب مهواة ، والشر لجاجه ، والحزم مركب صعب ، والعجز مركب وطيء ، آفة الرأي الهوى ، والعجز مفتاح الفقر ، وخير الأمور الصبر ، حسن الظن ورطة ، وسوء الظن عصمة ، إصلاح فساد الرعية خير من إصلاح فساد الراعي ، من فسدت بطانته كان كالغاص بالماء ، شر البلاد بلاد لا أمير بها ، شر الملوك من خافه البريء ، المرء يعجز لا محالة ، أفضل الأولاد البرره ، خير الأعوان من لم يراء بالنصيحة ، أحق الجنود بالنصر من حسنت سريرته ، يكفيك من الزاد ما بلغك المحل ، حسبك من شر سماعه ، الصمت حكم ، وقليل فاعله ، البلاغة الإيجاز، من شدد نفر ، ومن تراخى تألف.

Varlığın en iyisi en yüce olanıdır; insanların en değerlileri hükümdarlarıdır. Hükümdarların en değerlileri herkese karşı en faydalı olanlarıdır; zamanların en iyisi en verimli olanıdır; konuşma yapanların en erdemlisi en doğru söyleyenidir; doğruluk kurtuluşu getirir; yalan ise sıkıntıya götürür; kötülüğün temelinde inatçılık vardır; sağduyulu ve kararlı davranmak gerçekten zor (çetin ve sağlam) bir binektir; acziyet düz (rüzgârın, önünde nereye götüreceği belli olmayan) bir binektir; arzu ve heves sağlıklı bir karara varmayı engeller; (kişinin bir şeyi yapamayacağını söylemesi ve bu hususta) acizlik (göstermesi) yoksulluğun kapısını açan anahtardır; işlerin en iyisi sabretmektir; hüsn-i zanda bulunmak (kişiyi sıkıntıya sokması muhtemel) bir açmaz ve ikilemdir; sû-i zanda bulunmak ise (kişiyi kendisine gelmesi muhtemel sıkıntılara karşı) bir engelleyici ve koruyucudur; yönetilenlerin bozulmalarının giderilip yok edilmesi yöneticilerin bozulmalarının giderilip yok edilmesinden daha iyidir; beraberinde

[191]el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 166, 167.
[192]Safvet, **Cemheretu Hutabi'l- 'Arab, c. I,** s. 22.

bulundurduğu kimseler kötü olan (hükümdar) suya dalan (ve içinde iyi şeyler arayan) bir dalgıca benzer; vatanların en kötüsü, içinde yöneticisi olmayan vatandır; yöneticilerin en kötüsü ise; kendisinden masum kimselerin korktuğu yöneticidir; kişi mutlaka aciz kalacaktır, çözüm yolu değil; çocukların en erdemlisi sadık, dürüst ve hürmetkâr olanlarıdır; kişinin en iyi yardımcıları, nasihatle ikiyüzlü davranmayanlardır; orduların zaferi en hak edeni, bölükleri iyi olanıdır; azık olarak, seni varmak istediğin yere kadar götüreni yeter; kötülük olarak, kötü bir şeyi dinlemen bile yeter; susmak bilgeliğin belirtisidir, ama onu yapan da çok azdır; belagat (Konunun bütün yönleriyle kavranılarak, hiçbir yanlış ve eksik anlayışa yer bırakılmadan, yorum gerektirmeden, yapmacıktan uzak, düzgün anlatılması) îcâzdadır (az sözle çok şey anlatmak); tavizsiz ve ısrarcı olan kimse (çevresindekileri) ürkütüp (kaçırır ve) nefret ettirir; esnek ve tavizkar olan ise (çevresindeki kimselerle) uyum içine girip birleşebilir''.[193]

d) ‘Âmir b. ez-Zarib el-‘Udvânî

Tam adıAmir b. Ez-Zureb b. Amr b. Abbad b. Yeşkür b. Advan'dır. İyad kabilesinin büyüklerinden ve hükümdarlarındandır. Kabilesi içinde bir ihtilaf olduğunda onların arasında hüküm vermiştir. Amir b. Zureb esasen şairlerdendir ama hitabeti ile meşhur olmuştur. Fasih hatiplerdendir. Söylediklerinden bir örnek:[194]

يا معشر عدوان، إن الخير ألوف عزوف، ولن يفارق صاحبه حتى يفارقه، وإني لم أكن حليما حتى اتبعت الحكماء، ولم أكن سيدكم حتى تعبّدت لكم

Ey Advan topluluğu! Şüphesiz iyilik vefasız dosttur. Sahibi ondan ayrılmayana kadar o sahibinden ayrılmaz. Ben bilgelere tabi olmayana kadar hekim olmadım, size köle olmayana kadar efendiniz olmadım.

2.2. KİTABET

Arapça bir kelime olan "Kitabet", كتب fiilinden türemiş bir mastardır. Kitabet, yazmayı sanat edinmektir.[195] Edebiyat âlimlerinin kitabetten (yazı) kasıtları, kitaplar ve risaleler yazma sanatıdır. Eğer kavram bu anlamda ele alınırsa, hat sanatı anlaşılmaktadır. Arap hat sanatı süreci eski Mısırlılardan başlamıştır. Ondan Fenike

[193] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 249.
[194]el-Fâhûrî, **el-Câmi‘ fi Târîhi'l- Edebi'l–‘Arabî**, s. 112,113.
[195] İbn Manzûr, "Ketebe", **Lisanu'l-‘Arab**, **c. I**. s. 699.

hattı ve ondan da Aramice hattı oluşmuştur. Arap ravileri kendi Hicazî hat sanatlarını Hire ve ‘Anbar bölgelerinden aldıkarını söylemişlerdir.[196]

Daha önce de belirtildiği gibi, Cahiliye dönemi Arapları, çoğunluğu okuma yazma bilmeyen bir toplum idi ancak bu durum onların, Cahiliye döneminde yazıyı bilmedikleri anlamına gelmez. Aksine Cahiliye dönemi Arapları, pek yaygın olmamakla beraber, yazıyı kullanıyorlardı. Fakat bu yazı nesir veya şiir gibi edebi maksatlarla değil, sadece köle mülkiyeti, kabileler arası antlaşmalar ve bazı siyasi ve ekonomik amaçlarla kullanılmıştı.[197] Araplar, Yahudi ve Hristiyanlar gibi kitap ve ilim ehli değildi. Cehalet, okuma yazma bilmemek, taklitçilik ve batıl olsa bile eski şeylere bağlanmak Araplara hakimdi. Arapların çoğu yazı yazmaz, hesap bilmezdi. Ancak onlardan çok az insan okuma yazma bilirdi.[198] Mekke’de okuma yazmanın fazla yaygın olmamasına rağmen, bu şehirde oturanlar, şiir, belagat, gece meclislerinde halk arasında anlatılan öyküler vb. güzel sanatlarla oldukça ilgiliydiler. Sadece Mekkelilerin değil, bütün Arapların yazmış olduğu en güzel şiirler, akla gelebilecek en büyük ödül olarak, ortak mabetleri olan Kâbe’nin duvarlarına asılırdı. Öte yandan, Mekkeliler çocuklarına iyi bir dil eğitimi verme kaygısı da taşırlar ve onları doğar doğmaz, birkaç yıl boyunca beslenip büyütülmeleri ve eğitilmeleri için kozmopolit merkezlerden uzakta bulunan kabilelere gönderirlerdi.[199]

Tarihi kaynaklarda okuma yazma bilen bazı simalar hakkında açık kayıtlar vardır. Mesela İbnu’n-Nedîm’in kütüphanesinde Hz. Peygamber’in ceddi Abdülmuttalib b. Hâşim’in hattıyla bir vesika vardı. Mekke’nin ticaret merkezi oluşu, Mekkeliler arasında yalnız Kuzey Arap yazısının yayılmasını değil, sayıları az da olsa, Yemen’de kullanılan müsned yazısını bilenlerin bulunmasını da gerektiriyordu. el-Belâzûrî (ö. 279/892), bu devrede okuma ve yazma bilen on yedisi erkek ve yedisi kadın yirmi dört kişinin isimlerini vermektedir. İslamiyet’ten önce Araplar arasında yazı herhalde sanıldığından çok kullanılıyordu. Nitekim bu devirde Musevilerin ve Hristiyanların elinde İbrani ve Süryani dillerinde kitaplar bulunuyordu. Hatta bu arada bazı Arapça metinlerin bulunduğu da düşünülebilir. Bu dinî ve hikemî metinlerin dışında ticari hesapların, alacak ve vereceklerin yazıldığı vesikalar, köle mülkiyeti senetleri, şahıslar

[196] el-Haşimî, **Cevâhiru’l-Edeb**, s. 249.
[197] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 258.
[198] Sallâbî, **Siyer-i Nebi**, s. 43.
[199] Muhammed Hamidullah (Çev. Mehmet YAZGAN), **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41.

ve kabileler arasında yapılan anlaşmalara, emanlara dair vesikalar ve mühim vesileler için yazılmış mektuplar, mühür ve mezar kitabeleri vb. vardı. Miladî VII. yüzyıl başlarında Arap yazısı, Enbâr ve Hire'den sonra Hicaz'da hissedilebilir üslup farkı kazanmış bulunuyordu. İslamın gelişi ile hattı ve kitabeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten amilleri de beraberinde getirdi ve yazı birden bire yepyeni ve aydınlık bir safhaya girdi.[200]

Cahiliye döneminde aralarında anlaşmazlık bulunan Haşimoğullarından Abdulmuttalib b. Hâşim (ö. 578) ile Huzâ'a kabilesi arasında şöyle bir antlaşma metni düzenlenmiştir:[201]

«باسمك اللهم، هذا ما تحالف عليه عبد المطلب بن هاشم، ورجالات عمرو بن ربيعة من خزاعة ومن معهم من أسلم ومالك ابني أفصى بن حارثة، تحالفوا على التناصر والمؤاساة ما بلَّ بحر صوفة، حلفاً جامعاً غير مفرق، الأشياخ على الأشياخ، والأصاغر على الأصاغر، والشاهد على الغائب. وتعاهدوا وتعاقدوا أوكد عهد وأوثق عقد، لا ينقض ولا ينكث، ما أشرقت شمس على ثبير وحن بفلاة بعير، وما قام الأخشبان، وعمر بمكة إنسان، حلف أبد لطول أمد، يزيده طلوع الشمس شداً، وظلام الليل سداً. وإن عبد المطلب وولده ومن معهم دون سائر بني النضر بن كنانة، ورجال خزاعة، متكافئون متضافرون متعاونون. فعلى عبد المطلب النصرة لهم ممن تابعه على كل طالب وتر، في بر أو بحر أو سهل أو وعر. وعلى خزاعة النصرة لعبد المطلب وولده ومن معهم على جميع العرب، في شرق أو غرب، أو حزن أو سهب. وجعلوا الله على ذلك كفيلا، وكفى به حميلاً.

"*Allah'ın adıyla; bu, 'Abdulmuttalib b. Hâşimin ve Huzâ'a'dan 'Amr b. Rebîa'nın temsilcilerinin üzerinde ittifaka vardıkları bir anlaşmadır. 'Abdulmuttalib b. Hâşim ve Huzâ'a'dan 'Amr b. Rebî'a'nın temsilcileri karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma üzerine antlaşmışlardır. (Eğer bu antlaşmayı bozarsak) deniz süngerini ıslatmasın; bu, yaşlıları yaşlılarla, küçükleri küçüklerle, burada olanla olmayanı bir araya getiren bir antlaşmadır. ('Abdulmuttalib b. Hâşim ve Huzâ'a'dan 'Amr b. Rebîa'nın temsilcileri) Sebir dağına güneş doğdukça, çölde bir deve vatanına özlem duydukça, Mekkedeki Ebû Kays ve el-Ahmer dağları yerinde durdukça, Mekke'ye bir kişi bile ziyaret için geldikçe, güneşin doğuşunun ve gecenin karanlığının da destekleyeceği (hiçbir şekilde*

[200] Çetin, "Arap (Yazı)", **DİA**, c. 3, s. 276.
[201] Safvet, **Cemheretu Rasaili'l-'Arab Fî 'Usûri'l-'Arabiyye ez-Zâhire**, s. 24, 25.

bozulmayacak olan), sonsuza dek gidecek bir antlaşmaya varmışlardır. (Bu antlaşmaya göre) 'Abdulmuttalib, oğlu ve beraberindekiler ile Huzâalılar birbirleriyle dayanışma, yardımlaşma, birbirlerini destekleme içine girmişlerdir. 'Abdulmuttalib'e düşen görev onlara ve onlara bağlı olup da dileyen herkese yardım etmektir. Huzâ'alılara düşen görev de 'Abdulmuttalib'e, onun oğluna ve onlarla birlikte olan doğudaki batıdaki, dağdaki, bayırdaki bütün Araplara yardım etmektir. Her iki taraf bu anlaşmaya Allah'ı kefil kılmışlardır. İyi olarak Allah yeter".

Cahiliye devrinde ve İslam'ın zuhuru sırasında yazı, Arapçayı layıkıyla tespite ve aksettirmeye müsait değildi. Şekilleri aynı olan harfleri henüz birbirinden noktalarla ayrılmayan ve kısa seslilere delalet eden harekeleri vb. bulunmayan, muhtelif şekillerde okunabilen bu yazı bilhassa nadir kelimeleri ifade şekillerini ihtiva eden edebi mahsullerin nesilden nesile intikalinde ancak hafızaya yardımcı bir vasıta idi. O dönemde sözlü rivayet esastı. Bunun neticesi olarak İslam öncesinden az miktarda dil ve edebiyat malzemesi kalabildi. Cahiliye devrinin tahminen son 150 yılına ait olup daha çok hafızadan hafızaya intikal eden şiirlerin, emsalin, ahbarın, eyyamu'l-Arab'a dair mensur parçaların, ensaba dair bilgilerin yazıya aktarılmasına hicretin I. yüzyılında daha Raşid halifelerin devrinden itibaren teşvikle başlanmış, Emeviler devrinde sınırları genişletilmiş, hicri II.-III. yüzyıllarda bu tedvin faaliyeti büyük bir gayretle devam etmiş ve daha sonra toplanan malzemenin tamamlanıp yeniden tasnif ve tedvini yapılmıştır.[202]

Cahiliye döneminde yazı, köle mülkiyeti, kabileler arası antlaşmalar ve bazı siyasi ve ekonomik amaçlarla kullanılmıştır. Her ne kadar edebi türler için yazı kullanılmamış denilse de az da olsa cahiliye dönemi Araplarında okuma yazma bilenlerin olduğu bazı vesikalardan anlaşılmaktadır. 'Abdulmuttalib b. Haşim'in Huza'a'lılarla yaptığı anlaşma metni bunu kanıtlar niteliktedir.

2.3. VASİYETLER

Kelime olarak vasiyet "الوصية" , tavsiye vasiyet, talimat, öğüt, nasihat, bir şeyden sorumlu tutmak anlamındadır. "الواصى" (Tavsiye eden) "وصى" kökünden ism-i faildir.[203]

Nesir türlerinden biri olan *vasiyet* hitabete yakın bir çeşit olup ikisi arasındaki

[202] Çetin, "**Arap (Dil)" DİA, c. III**, s. 283.
[203]İbn Manzûr, "Vessâ" **Lisanu'l-'Arab, c. XV**. s. 394.

fark hutbe ile bir topluluğa hitap edilmesi veya onların din ve dünya meseleleri ile ilgili bir hususa teşvik edilmesi, vasiyetin ise bir kişinin, ölümünün yaklaştığını hissettiği veya bir yolculuğa çıkmaya karar verdiği gibi durumlarda kabilesine, oğullarına veya karısına özel meselelerde söylediği sözdür.[204] Cahiliye döneminde vasiyetler, daha çok din, ahlak konularında öne çıkan şahsiyetler tarafından söylenen sözlerdir.[205] Hitabet aynı zamanda vasiyeti de içine alır.[206] Vasiyetler, bazen bir hikmet sahibinin kavmi için yaptığı vasiyet, bir aşiret reisinin aşireti için yaptığı vasiyet, bir babanın erkek çocuğu için yaptığı vasiyet veya bir annenin kızı için yapmış olduğu vasiyet şeklinde olur.[207]

Cahiliye nesrinde vasiyetler çokça bulunmaktadır. Vasiyetler güzellikleriyle, cümlelerinin uyumuyla, üslubuyla, inceliğiyle, içeriğinde hikmetli sözlerin öne çıkmasıyla, keskin zeka ürünleri olması yönüyle dikkatleri çekmesi bakımından önem arzetmektedir.[208] Cahiliye dönemi Araplarından bilge veya toplumda önde gelen başkan vb. kimselerin, ölümün yaklaştığını hissettikleri zaman yakınlarına veya kabilesine bazı vasiyetlerde bulunmaları bir gelenek idi ve onların bu vasiyetleri ezberlenirdi. Aynı şekilde bazı kadınlar da, evlenirken kızlarına çeşitli vasiyetlerde bulunuyorlardı. Bu gelenek İslami dönemde de devam etmiştir ve İslami dönem halife, emir ve komutanlarının pek çok vasiyetleri vardır. Cahiliye döneminden günümüze kadar ulaşan vasiyetlerin konusunu çoğunlukla din, ahlak vb. hususlar oluşturmaktadır.[209]

2.3.1. Vasiyette Önemli Şahsiyetler

Zu'l-İsba' el-'Udvânî (ö. 600), Eksem b. Sayfî, 'Amr b. Külsûm, Dureyd b. Zeyd, Kays b. Zuheyr, Evs b. Hârise cahiliye döneminde vasiyetleri ile meşhur olan bazı isimlerdir.[210] Zu'l-İsba' el-Udvânî ölüm döşeğinde iken oğlu Useyd'e şöyle bir vasiyette bulunmaktadır:[211]

`يَا بُنَيَّ! إنّ أَبَاكَ قَدْ فَنِيَ وَهُوَ حَيٌّ، وَعَاشَ حَتىَّ سَئِم الْعَيْشَ، وَإِنِّي مُوصِيكَ بِمَا إنْ حَفِظْتَهُ بَلَغْتَ فِي قَوْمِكَ مَا بَلَغْتُهُ، فَاحْفَظْ عَنِّي:

[204] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 260.
[205] Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, s. 49.
[206] el-Fâhûrî, **el-Câmi' fî Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 119.
[207] en-Nûtî, **el-Edebu'l-Câhilî**, s. 183.
[208] Muhammet Selim İpek, **Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir (Yayınlanmamış Doktora Tezi),** s. 34.
[209] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 260.
[210] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 261.
[211] Safvet, **Cemheretu Hutabi'l- 'Arab**, s. 46.

أَلِنْ جَانبَك لِقَوْمِكَ يُحِبُّ، وَتَوَاضَعْ لَهُمْ يَرْفَعُوكَ، وَٱبسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ يُطِيعُوكَ، وَلاَ تَسْتَأْثِرْ عَلَيْهِمْ بِشَيْءٍ يُسَوَّدُوكَ. وَأَكْرِمْ صِغَارَهُمْ كَمَا تُكْرِمُ كِبَارَهُمْ، يُكْرِمْكَ كِبَارَهُمْ وَيَكْبَرْ عَلَى مَوَدَّتِكَ صِغَارُهُمْ، وَاسْمَحْ بِمَالِكَ وَاحْمِ حَرِيمَكَ وَأَعْزِزْ جَارَكَ وَأَعِنْ مَنْ اِسْتَعَانَ بِكَ، وَاَكْرِمْ ضَيْفَكَ، وَأَسْرِعْ النَّهْضَةَ فِي الصَّرِيخِ، فَإِنَّ لَكَ أَجَلاً لاَ يَعْدُوكَ، وَصُنْ وَجْهَكَ عَنْ مَسْئَلَةِ أَحَدٍ شَيْئًا، فَبِذَلِكَ يَتِمُّ سُؤْدُدُكَ.`

Oğlum! Baban, daha hayattayken fani olmuş, hayattan bıkacak kadar da yaşamıştır. Ben sana, eğer tutarsan, aşiretinin içerisinde babanın ulaştığı mevkiye ulaşacağın tavsiyelerde bulunacağım. Şimdi iyi dinle: Aşiretine karşı iyi davran ki seni sevsinler; onlara karşı mütevazı ol ki seni yüceltsinler; güler yüzlü ol ki sana itaat etsinler; onlara karşı bencil olma ki seni başlarına reis yapsınlar; aşiretinin büyüklerine cömert davrandığın gibi küçüklerine de cömert davran ki büyükleri sana cömert davransınlar, küçükleri de seni severek büyüsünler; elin açık olsun; namusunu koru; komşuna değer ver; senden yardım isteyene yardım et; misafirine cömert davran; senden yardım dileyen bir çığlığa koşmada acele et; senin de hiç şaşmayacak olan bir ecelin vardır; kimseden bir şey isteyerek yüzsuyu dökme; eğer bunlara uyarsan saygınlığın gerçekleşir.

Zuheyr b. Cennâb'ın da oğullarına şöyle bir vasiyeti vardır:[212]

`يَا بَنِيَّ! قَدْ كَبِرَتْ سِنِّي، وَبَلَغَتْ حَرَسًا مِنْ دَهْرِي، فَأَحْكَمَتْنِي التَّجَارُبُ، وَالأُمُورُ تَجْرِبَةٌ وَاخْتِبَارٌ، فَاحْفَظُوا عَنِّي مَا أَقُولُ وَعُوهُ، إِيَّاكُمْ وَالْخَوَرَ عِنْدَ الْمَصَائِبِ، وَالتَّوَاكُلَ عِنْدَ النَّوَائِبِ، فَإِنَّ ذَلِكَ داعِيَةٌ لِلْغَمِّ، وَشَمَاتَةٌ لِلْعَدُوِّ، وسُوءُ ظَنَّ بِالرَّبِّ، وَإِيَّاكُمْ أَنْ تَكُونُوا بِالأَحْدَاثِ مُغْتَرِّينَ، وَلَهَا آمِنِينَ، وَمِنْهَا سَاخِرِينَ، فَإِنَّهُ مَا سَخِرَ قَوْمٌ قَطُّإِلاَّ ابْتُلُوا، وَلَكِنْ تَوقَّعُوهَا، فَإِنَّمَا الإِنْسَانُفِي الدُّنْيَا غَرَضٌ تَعَاوَرَهَا لرُّمَاةُ، فَمُقَصَّرُ دُونَهُ وَمُجَاوِزٌ لِمَوْضِعِهِ، وَوَاقِعٌعَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ، ثُمَّ لاَ بُدَّ أَنَّهُ مُصِيبُهُ.

Ey oğullarım, yaşım ilerledi ve varacağı yere kadar vardı. Deneyimler beni iyice olgunlaştırdı. Zaten işler deneyim ve sınamadan ibarettir. Şimdi beni iyi dinleyin ve söyleyeceklerimi iyi kavrayın: Sakın sıkıntılar karşısında zayıf davranmayın, belalar karşısında gevşemeyin. Böyle yapmanız kedere, düşmanlarınızın sevinmesine ve Rab hakkında kötü zanna neden olur. Sakın olaylar sizi yanıltmasın, olaylar hakkında emin olmayın, hafife de almayın. Çünkü olaylarla dalga geçen hiçbir topluluk yoktur ki

[212] Safvet, **Cemheretu Hutabi'l- 'Arab**, s. 289.

belalara duçar olmamış olsun. Fakat hayattan her şeyin beklentisi içinde olun. Aslında insan dünyada avcılar onun arkasında dururlar, bulunduğu yere saldırırlar, sağında solunda mevzilenirler, sonra da insan için oklara hedef olmak kaçınılmazdır.

Eksem b. Sayfî ölüm döşeğinde iken oğullarına şu vasiyette bulunuyor:[213]

يَا بَنِيَّ! الدّهْرُ قدْ أدَّبَنى وقَدْ أحْبَبْتُ أنْ أُزْوَدَكم, وأئدِّبَكم أمْراً يكُونُ لكم بَعْدِى مَعْقَلاً يابنىَّ تَبارُّوا فَإنَّ البِرّ يُنْسِئُ فى الأجَلِ ويُنمى العَدَدَ وكُفُّوا ألْسِنَتَكم فَإنَّ مَقْتَلَ الرّجلِ بيْنَ فَكيّه.

"*Ey oğullarım! Zaman beni terbiye etti. Ben de sizi terbiye etmek istedim. Benden sonra size sığınak olacak bir talimat veriyorum. Ey oğullarım iyilik yapınız. Çünkü iyilik eceli geciktirir ve rızkı (nasibi) artırır. Dilinizi tutunuz, çünkü kişinin ölümü iki çene kemiği arasındadır."*

Umâme bint el-Hâris'in, evlenecek kızı Ummu İyâs'a, yeni kuracağı ailede sorumluluk alarak takip etmesi gereken en güzel yola dair tavsiyeleridir. Umâme Bint el-Hâris kızına şöyle der:[214]

أي بنية، إن الوصية لو تركت لفضل أدب تركت لذلك منك ولكنها تذكرة للغافل ومعونة للعاقل ولو أن إمرأة استغنت عن الزوج لغنى أبويها وشدة حاجتهما إليها، كن ت أغنى الناس عنه ولكن النساء للرجال خلقن ولهن خلق الرجال .أي بنية، إنك فارقت الجو الذي منه خرجت وخلفت العش الذي فيه درجت إلى وكر لم تعرفيه وقررين لمتألفيه فأصبح بملكه عليك رقيبا ومليكا فكوني له أمة يكن لك عبدا وشيكا.

يا بنية، احملي عني عشر خصال تكن لك ذخرا وذكرا .الصحبة بالقناعة والمعاشرة بحسن السمع والطاعةوالتعهد لموقع عينه والتفقد لموضع أنفه فلّ تقع عينه منك على قبيح ولا يشم منك إلا أطيب ريح والكحل أحسنالحسن والماء أطيب الطيب المفقود والتعهد لوقت طعامه والهدو عنه عند منامه فإن حرارة الجوع ملهبة وتنغيصالنوم مغضبة والاحتفاظ ببيته وماله والإرعاء على نفسه وحشمه وعياله فإن الاحتفاظ بالمال حسن التقدير والإرعاءعلى العيال والحشم جميل حسن التدبير ولا تفشي له سرا ولا تعصي له أمرا فإنك إن أفشيت سره لم تأمني غدره وإن عصيت أمره أوغرت صدره ثم اتقى من ذلك الفرح إن كان ترحا والاكتئاب عنده إن كان فرحا فإن الخصلة الأولى من التقصير والثانية من التكدير وكوني أشد ما تكونين له إعظاما يكن أشدما يكون لك إكراما وأشد ما تكونين له موافقة يكن

[213] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 167.
[214] Safvet, **Cemheretu Hutabi'l- 'Arab**,s. 296, 297.

أطول ما تكونين له مرافقة واعلمي أنك لا تصلين إلى ما تحبين حتى تؤثري رضاه على رضاك وهواه على هواك فيما أحببت وكرهت والله يخير لك.

"Ey kızım, bir kimseye nasihat etmek onun edepli olması için terk edilseydi senin için terk edilirdi. Fakat nasihat dalgın, gaflette olan için bir hatırlatma, akıllı kimse için bir yardımdır. Eğer bir kadın annesi ve babasıyla yetindiği ve annesi ile babasının da ona aşırı ihtiyacı olduğu için kocaya ihtiyaç duymamış olsaydı, insanların kocaya hiç ihtiyaç duymayanı elbette sen olurdun. Fakat kadınlar erkekler için yaratılmıştır, erkekler de kadınlar için.

Ey kızım, şimdi sen içinden çıktığın ortamı terk ediyor, tanımadığın bir yuvaya, alışık olmadığın bir hayat arkadaşına gitmek üzere, büyüdüğün yuvayı geride bırakıyorsun. Kocan kendi yuvasında senin gözetleyicin ve sahibin oldu. Sen onun cariyesi ol ki o da senin isteklerine hemen cevap veren kölen olsun.

Ey kızım, benden on iyi güzellik götür ki senin birikimin ve uyarıcın olsun. Bunlar: kanaatkâr olman, güzelce dinleyip itaat ederek ilişkilerini sürdürmen, kocanın gözünün düştüğü yer iyi bakman, burnunun takıldığı yeri iyi incelemendir. Kocanın gözü sende çirkin bir şey görmesin, senden ancak iyi kokular alsın. Kadının süsü güzelliklerin en iyisi, su da (temizlik) ihtiyaç duyulan kokunun en güzelidir. Kocanın yemek vaktini iyi belle, o uyurken sessizliği muhafaza et, çünkü açlığın ateşi yangına(öfkeye) uykunun bozulması da asabiliğe neden olur. Kocanın evini ve malını koru, onu, beraberindekileri ve ailesini gözet. Çünkü malı korumak en güzel takdir, aile bireylerini ve maiyeti gözetmek en güzel tedbirdir. Sakın kocanın sırrını ifşâ etme. Ona itaat etmede kusur etme, çünkü sırrını yayarsan onun zulmünden emin olamazsın. Emrine isyan edersen onun gönlünü daraltırsın. Sonra, bununla birlikte, kocan kederli ise sen mutlu olmaktan, o mutlu ise sen karamsar olmaktan sakın. Çünkü birinci özellik kusurlu davranışa, ikinci özellik ise kaba davranışa neden olur. Onu yüceltebileceğin kadar yücelt ki o da sana davranabileceği kadar iyi davransın. Onu onaylayabildiğin kadar onayla ki onunla olabildiğince uzun birlikte olabilesin. Bil ki, gerek sevdiğin gerekse istemediğin hususlarda onun hoşnutluğunu kendi hoşnutluğuna, onun arzularını kendi arzuna tercih etmedikçe istediğin şeylere ulaşamazsın."

Bu vasiyet, hayattaki tecrübelerin aktarıldığı, evleneceklerin nasıl bir sorumluluk aldıkları, karı koca arasında olması gereken insani ilişkileri en güzel ve edebi şekilde ifade eden vasiyetlerden birisidir.

Cahiliye dönemi vasiyetleri üslup bakımından bu dönem hutbelerinden farklı değildir. Hutbelerde olduğu gibi genellikle kısa cümlelerşeklinde olup, bazen bu cümlelere seci hakimdir. Vasiyetler içerisinde, özellikle Eksem b. Sayfî gibi kimselerin vasiyetlerinde hikmetli sözler ve meseller serpiştirilmiştir. Bu itibarla cümleler genellikle az lafızla çok mana ifade eder. Bu cümleler garabetten uzak, akıcı ve kolay bir manaya, basit lafızlara sahiptir. Vasiyetlerdeki teşbih ve tasvirler cahiliye toplumunun yaşadığı ortamı yansıtmaktadır. Bu vasiyetlerin muhtevası ise genellikle ahlaki konulardır.[215] Vasiyetler, Cahiliye döneminde hutbeler gibi önemsenmiştir. Vasiyet eden kişiler vasiyetlerinde kendi tecrübeleini ve hayata bakış açılarını yansıtmışlardır.

2.4. MESELLER

Kelime olarak mesel **"مثل"** benzeri olmak, benzemek manasındaki müsûl "مُثُول" kökünden türemiş bir sıfat olup "benzeyen" demektir.[216] Mesel, herhangi bir şey için onun benzerini örnekle göstermek, bir şeyin özelliği, sıfatı[217] anlamındadır. **"مَثَل"** *Mesel* sözlükte, sözden bir parça, masal, fabl anlamlarına gelir. Meselin çoğulu emsal **"أَمْثالْ"**dir.[218] Arap lügat alimleri mesel kelimesinin "bir şeyin benzeri ve onun kadar" sözünden geldiğini söylerler. Çünkü meselde asıl olan benzetmedir. Bazıları da meselin İbranice asıllı bir kelime olan "meşel"'den geldiğini belirtirler. İbranicede bu kelime aynı anlama veya bundan daha geniş bir anlama gelir. İbranicede bu kelime, hikmet, ders alınan hikâye ve efsane olarak nitelendirilmektedir.[219] Mesel de "kıssa, hikâye" demek olup Türkçeye masal şeklinde geçmiştir. Darbımesel ise bir hal veya hadiseye uygun mesel (kıssa, hikâye) getirmek, anlatmaktır. Cereyan etmiş veya benzeri yaşanabilir hayali bir kıssa, çoğunlukla ne gibi sonuçlar doğurabileceğini anlatmak için nakledilir. Şu halde bir meselde mutlaka bir kıssa ile çoğu zaman kıssanın sonunda yer alan ve onun ana fikrini ifade eden, kıssayı hatırlatmaya kâfi gelebilecek bir cümle, hatta bazen tabir şeklinde yaşayacak olan bir ibare bulunur. Kıssa bilindiği için yalnız bu ibare söylenir. Çoğu temsil, teşbih ve mecaza dayanan bir i'cazın hakim olduğu bu

[215] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, s. 264.
[216] İsmail Durmuş, "Mesel", **DİA**, c. 29, s. 299.
[217] İbn Manzûr, "msl" **Lisanu'l-Arab, c. XI,** s. 611,612.
[218] Enîs, Muntasır, Savalihî, Halefullah Ahmed,**" ́msal" el-Mu'cemu'l-Vesît**, s. 891.
[219] Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm, c. I**, Matba'atu'l-İ'timâd, Mısır, 1914, s. 72.

sözler bir hükmün, bir fikrin kısa bir cümlede tam tesirli ifadesini sağlayan bir üslubun örneği olmuştur.[220]

Mesel, kavram olarak, benzer olayların asli olaylar için örnek getirilmesidir. Mesellerin çoğunun anlamları açıktır ancak, bazı meseller yorumcunun açıklamasına bakmadan anlaşılmamaktadır.[221] Meselde üç özellik toplanır. Özlü söz, isabetli anlam ve güzel benzetme. Bu anlamda emsal, kinaye ile yorumlanan yani dolaylı bir yolla söylenen ve bir tecrübenin sonucunda elde edilen hikmettir. Beyan ilmindeki terim manasıyla kinaye ele alınmadığı sürece bu anlam oldukça isabetlidir.[222]

Cahiliye dönemi nesir türleri arasında olan meseller büyük bir edebi değer taşır ve bu dönemden zamanımıza intikal etmiş nesrin en güvenilir kısmını oluşturur. Arap edebiyatında mesellerin doğuşu Arap şiirinin doğuşu kadar eskidir. Çünkü cahiliye döneminden intikal eden şiirlerde pek çok mesel vardır.[223] Mesellerdeki konular çok uzun tecrübelere dayanır. Bu meseller önceden veya sonradan ortaya çıkan birçok fikri destekler mahiyettedir.[224]

Cahiliye Araplarında mesel olarak bilinen birçok söz vardır. Onlardan bir kısmı şiirdir. Bir kısmı da nesirdir. El-Meydanî "Mecma'u'l-Emsâl" adlı kitabında bu mesellerin birçoğunu toplamıştır. Bu sözlerin inkâr edilemez faydaları vardır. Kaynağının halkın çeşitli tabakalarından olmasından dolayı, Arapların ahlakını ve durumlarını bilmek için ondan birçok şey öğrenilebilir. Kısacası bunlar cahiliye dönemi belagatini ve özlü sözlerini temsil ederler. Kavramın güçlülüğüne ulaşma miktarını da temsil ederler.[225]

Meselde dolaylı sözle (kinaye) maksat dile getirilir. Peygamber Efendimiz (a.s.) ve ondan sonra gelenler darbımesellerden örnekler vermişlerdir. Araplar konuşmalarında bazen meselleri tercih ederlerdi. Her zaman ve her dilde mesellerle konuşulmuştur. Mesel şiirden daha eskidir. Hitabetten daha değerlidir. Hiç bir şey onun yerini tutamaz. Onun yaygınlaştığı kadar hiç bir şey yaygınlaşmamıştır.[226]

---

[220] Çetin, "Arap", **DİA**, c. 3, s. 291.
[221] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 164.
[222] Muhammed Tevfik Ebû Ali, **el-Emsâlu'l-'Arabî Ve'l-'Asru'l-Câhilî**, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1. Baskı, 1988, s. 36.
[223] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c.I, s. 260.
[224] Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, s. 47.
[225] el-Bustânî, **Udebâu'l-'Arab**, s. 235.
[226] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kable'l-İslâm**, s. 147.

Meseller şu iki hususu içerisinde barındırır:

1- Münferit bir olayın veya ender bir durumun mübalağalı anlatılış şekli söz konusudur.

2- İfade edilen kelimelerde gerçek anlamını kaybederek kinaye anlamını kazanma söz konusudur.

Meseller, tarihi işaret ve anlamlarının farklı yansımalarıyla çoğunlukla toplumsal hayatın özelliklerini ayrıntılı bir şekilde taşırlar ve aynı zamanda Arapların iktisadi ve kültürel etkinliklerini ve toplumsal bilinç biçimlerinin tüm özelliklerini taşırlar.[227] Mesellerle bir milletin ulaştığı seviye ve o milletin ahlakının ve adetlerinin çoğu öğrenilebilir. Bu yönüyle meseller şiirden daha üstündür.[228]

Meseller kaynaklanma nedenleri bakımından iki ana gruba ayrılır:

1) Hekimane (filozofik) sözler: Bunlar da kaynakları itibariyle birkaç kökene dayanır. Tevrat'tan gelenler, Hint ve İran yoluyla gelenler, Yunancadan gelenler.

2) Hadiselerden doğan meseller: Bu tür mesellerin anlaşılması için mutlaka o hadisenin bilinmesi gerekir.[229] Mesel, cahiliye Araplarının beşeri mesele ve sorunlara karşı bakış açılarını ifade ettiği gibi onların durumunu, başlarından geçen olayları ve bu olaylara bakış açılarını da ifade eder. Meseller dünya hayatı ve ölüm, barış ve savaş, toplumsal yaşam biçimi ve ahlaki yaşantı, insanlar arası ilişkiler, anlaşma ve dostluk, düşmanlık, yaşamlarıyla beraber var olan tecrübe şekilleri ve bunu kapsayan yaşam alanlarını ifade eder. Mesel, kültürel bilgilerin ifadesidir. Cahiliye toplumunda var olan düşünce, toplum ve onun karakter biçimi, bir bilgi çeşidinin ifade ediliş biçimidir. Cahiliye dönemi Araplarının şu sözü gibi:**"**إياكم وخضراء الدمن أبقى من نسرين**"**[230] *"Çöplükte yetişen otlar (bitkiler) üzerinde filizlenen ve yerin pisliğini gizleyen, güzel görünümlü otlardansakının."* Bu mesel, bir şeyin içindeki pisliği görmeyip dış güzelliğine aldanana bir uyarı niteliğindedir. Burada çimlerin yeşerdiği yerler örnek gösterilerek bu bilgi toplumsal bir kurala uyarlanarak genelleştirilmiştir.

"لا أنا بيتي يبخل**"** Kendisinden bir şey istenen bir kadın, istenen şeyin

[227] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kable'l-İslâm**, s. 147.
[228] Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm**, s. 72.
[229] Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, s. 47
[230] Takkûş, **Tarihu'l –'Arab Kable'l-İslâm**, s. 147-149**.**

kendisinde olmadığını söyleyerek özür beyan eder. Bunun üzerine ona cimri olduğu söylenir. O kadın da "*Benim evim cimridir ben değil*" cevabını verir. Yani kadının bununla kast ettiği şudur: Cimrilik kişinin tabiatında yoktur. Bilakis cimrilik elin darlığından gelir. Bu toplumsal bir bakış açısı olarak görülür.

"الخلة تدعو الى السلة"*Fakirlik gizli hırsızlığa yol açar*. Saygınlığı olmayan kazanca yol açar. Bu da toplumsal bir bakış açısını ifade etmektedir.

"ما كل سوداءتمرة ولا كل بيضاء شحمة"*Her siyah olan hurma değildir ve her beyaz olan iç yağı değildir.* Kötü zan besleme hususunda söylenen bir meseldir.

Dış görünümleri ile birbirine benzeyen iki şeyin diğer özelliklerinin farklı olabileceği üzerine yorumlanır. Onun için bu örnek özlü bir bilgiyi ifade etmektedir. Burada mesellerin bir bölümü kültür alanında taşıdığı en geniş içeriği ile mecaz sanat kullanılarak insanların meramını ifade etmektedir. Buna şöyle bir örnek verilebilir: "لو ذات سوار لطمتني" *Beni tokatlayan keşke hür bir kadın olsaydı.* Yani 'bana zulüm eden benim dengim olsaydı bu bana ağır gelmezdi ama bana zulüm eden benden daha alt seviyededir. Hür birisi beni tokatlasaydı bana zor gelmezdi'deniliyor. Hatemi Tay bir esirin yerine Beni Anze kabilesine esir olur. Bir cariye gelip Hatemi tokatlar (onlarda cariye elbise giymezdi) ve Hatem de şöyle der: Eğer hür bir kadın beni tokatlasaydı bu durum bana o kadar zor gelmezdi der. Seviyesi düşük birinin şerefli birisine zulüm etmesi ve şerefli kişinin buna ihtimal vermemesi için söylenen bir meseldir.[231]

"جاء بقرنى حمار" *Boynuzlu eşekle geldi"* Eşeğin boynuzunun olması mümkün olmadığı gibi o kimsenin gelmesiyle de o işi yapması mümkün olmayacaktır. İddia edilen şeyin mümkün olmadığını ifade eder. Yani kişi yalan veya batıl olan bir şeyle geldiği zaman bu tabir kullanılır.

"صرح المحض عن الزبد" "*İşler açığa çıktığı zaman*" anlamını verir.

[231] Takkûş, **Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm**, s. 148.

Bunun yorumu şudur: Tecrübe, doğru olanı sahtesinden ayırır. Yani gerçek ortaya çıkar.[232]

Bazı mesellerden ne kastedildiği anlaşılmamaktadır. Bu tür mesellerin, mesel kitaplarına bakmadan manaları anlaşılamaz.

Örneğin, **"**بعين ما ارينك" *Sanki sana gözlerimle bakıyorum gibi acele et.* Hızlı olmayı teşvik etmek için söylenen bir darbımeseldir. Kelimenin zahirinden işitenin aklında ilk etapta bir şeye çağrışım yapmaz. Öyle bir sözdür ki ancak işitildiğinde manası anlaşılabilir. Mesellerde, müfred, tesniye, cemi, müzekker ve müennes için bir değişme olmaz. Bu örnekte olduğu gibi "الصيف ضيعت اللبن*"sütü yazın kaybetmişsin."*İş işten geçtikten sonra ihtiyacını talep edene karşı söylenen bir darbımeseldir. Mesellerin büyük bir kısmı cahiliye üslubunun grubuna girer. Bu mesellerde kaliteli söz ve güzel benzetmelerle donanmış özlü sözler vardır. Burada mesel sahibi seci yaptığı zaman, söylediği söz bir musiki nağmesini andırır. Bazen şiirin beytinden bir satırı nazım şeklinde telaffuz eder, tasvir ettiği bir şeyin anlamını somutlaştırıp onun gücünü ve etkinliğini artırır.[233]

2.4.1. Mesellerin Tedvini ve Güvenilirliği Problemi

Mesellerin cahiliye toplumu ile ilişkisini doğrulayan kesin olmayan sebepler vardır. Bu meselleri kaydeden kişiler, o mesellerin İslam dönemine veya Cahiliye dönemine ait olduğu ayırımını yapmamalarına rağmen tercih edilen görüşe göre mesel yazılarını (kitaplarını) rivayet edenlerin büyük bir kısmı onların Cahiliye dönemine ait olduklarına hükmederler. Tedvin döneminin başlangıcı olan hicri birinci yüzyılın ortalarından beri kayda geçen mesellerin çoğunun cahiliyeye ait olup olmadığı hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte mesel yazarları meselleri naklederlerken Cahiliye dönemine ait olduğuna dair işaretleri de zikrederler. Zubba'nın hikayesinde geçen meseller gibi bir meseli naklederlerken o meseli açıklayan cahiliye dönemine ait hikâyeyi de beraberinde naklederler. Bu mesellere şunun gibi örnekler verilir:

"لا يطاع لقصير امره، و لامر ما جدع قصير انفه.**"**

[232] Ebû Yakûb Yûsuf b. Tâhır el-Hûyî, **Ferâidu'l-Harâid Fi'l-Emsâl**, (Thk: 'Abdurrezâk Hüseyin), Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1994, s. 146, 313.
[233] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kable'l-İslâm**, s. 149.

"Kusayra boyun eğilmedi. Bu sebeple Kusayr burnunu kesti"

Numan b. İmruu'l-Kays el-Lahmî'nin kıssasında olduğu gibi, bazen de Cahiliye dönemi kıssası anlatıldığı esnada mesel de onunla beraber aktarılırdı. Hurnak adında kendisine bir saray inşa ettiren Birinci Numan b. İmruu'l-Kays el-Lahmî hakkında aktarılan bu olay şuna bir örnek teşkil eder:[234] Bu rivayette Numan b. İmruu'l-Kays Hurnak adında bir saray yaptırmıştı. Sarayın ustası, Rum asıllı Sinimâr adında birisi idi. Sarayı çok beğenen en-Nu'mân, benzerini bir başkasına yapmasın diye, sarayın ustası Sinimâr'ı sarayın en üst katından aşağıya atmak suretiyle öldürmüştü.

"جَازَاه جَزَاءَ سِنِّمَار**"** *Yaptığı iyiliğin karşılığı olarak cezası Sinimâr'ın cezasıdır.* Bu hadiseden sonra bu söz, yaptığı iyilik karşısında kötülük gören kimse için söylenen bir mesel olmuştur.[235]

Bazen de bu meseller, zamanı ve tarihi belirtilerek cahiliye dönemine nispet edilmişler. Cahiliye dönemine ait hikmetli ve meşhur olarak bilinen birçok mesel vardır. Bunlardan en eski olarak bilinenler Âd ve Lokman meselleri gibi mesellerdir. Buradaki Lokman Kur'an'da zikredilen Lokman değildir. Efsanede Hz. Lokman'ın yedi kartalın ömrü kadar yaşadığı söylenmektedir. Her bir kartal seksen sene yaşamıştır. Lübed bu kartalların sonuncusudur.[236]

Uzun ömürlü olana karşı şu darbımesel söylenmektedir:

"طال الابد على لبد**"** "*Lübed'in üzerine ebediyet uzadı*."

Kardeş gibi görünüp ama gerçekte kardeş olmayan için şöyle bir söz söylenir.

"رب اخ لم تلده امك**"** "*Nice kardeşler vardır ki onu annen doğurmadı*."

Beliğ hatiplerden ve büyük hakimlerden bazıları şunlardır: Eksem b. Sayfi et-Temimi, Râbi'a b. Hızar, Herim b. Kutbe, 'Amir b. ez-Zurab el-Udvânî ve Lebîd b. Râbi'a. Onlardan birçok hikmetli söz ve mesel rivayet edilmiştir. Eksem b. Sayfi et-Temîmî'nin dilinden şu mesel aktarılır:

"رب عجلة تهب ريثا**"**"*Nice acele vardır ki yavaş hareket etmeyi (sonucunu düşünerek yapmayı) gerektirir*." Acele edersek yapmamız gerekeni kaçırmamıza neden olabilir.

[234] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kable'l-İslâm**, s. 149.
[235] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi, c. I**, s. 271.
[236] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kable'l -İslâm**, s. 148, 149.

Bunun için karar vermeden önce düşünmeye zaman ayırmamız gerekir. Yoksa yaşamımız boyunca yaptığımızdan pişman oluruz."

Arapların mesellerinin ve hikmetli sözlerinin çoğunun kaynağı bilinmemektedir. Çünkü onun kaynağı genelde halkın önemsemediği, sıradan, meşhur olmayan kabilelerdir.[237] Mesel uzun süre asli şeklini korumuştur. Kısa olması ve dilden dile çok dolaşmasından dolayı bu asli şeklini korumuştur.

Şevkî Dayf, mesellerin güvenilirliği hususunda şöyle bir görüş belirtir: Bu mesel kitaplarına müracaat edenler, rivayet edilen bu mesellere ilaveler yapılarak rivayet edildiklerini fark ederler. Bu hikâye ve masallar hakkındaki duruşumuz genelde Cahiliye dönemine aithikâyeler hakkındaki duruşumuzdan farklı değildir. Her ne kadar Cahiliye dönemi nesrinin ruhunu, yaşayışını ve tabiatını kapsıyorsa da zikrettiğimiz sebeplerden dolayı ondan cahiliye nesrinin şeklini alamıyoruz. Bu da onun çok geç yazılmasındandır. Ama mesellerin kendileri, eski kitapların rivayet ettiklerinin birçoğunun gerçekten cahiliyeye ait olması mümkündür. Özellikle Ubeyd b. Şeriyye'nin rivayet ettiği meseller böyledir.[238] Ondan sonra gelenler İslam dönemine ait mesellerle Cahiliye dönemi mesellerini birbirine karıştırmışlar. Onların çoğu mesel sıralamasıyla lafzın sözlükteki ilk harfine göre sıralanmışlar. Hece harflerinin sayısı kadar 29 başlıkta sıralayarak yayımlanmışlar. Bu yüzden çoğu zaman cahiliye meselleri ile İslam'a ait meselleri bir birinden ayırmak zorlaştı. Bununla beraber bu kitap yazarları (müellifler) meselin cahiliyeye ait olduğunun bir belirtisini ortaya koymuşlardı. Mesel yazarları bunu şu iki yolla yapıyorlardı: Birinde, onu yorumlayan cahiliyedeki hikâyesi ile beraber aktarıyorlardı ya da Zubba'nın kıssasında olduğu gibi onu cahiliye kıssasının rivayet edildiği esnada aktarıyorlardı. İkinci yol olarak, zamanını ve tarihini belirterek o meseli cahiliyeye nispet ediyorlardı. Burada diğer mesellerle ve hikmetlerle meşhur olanlar çoktur. Bunlardan bir kısmı çok eskiden kalma kimselerdir. Lokman-ı Âd gibi. Bu iki yol da mesellerin güvenilirliğini artırmaktadır.

Lokman ismi cahiliye şairlerinin dilinde dolaşıyordu. Onu hikmet, beyan ve hilm ile anıyorlardı. Son asırlarda Lokman'a nispet edilen bir kısım hikâyelerde ibret ve öğüt vardır. Bunlar "Emsalu Lokman" Lokman'ın meselleri olarak adlandırılır. Bunlar cılız ve zayıf bir üslupla yazılmıştır.

---

[237] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kable'l-İslâm**, s. 149, 150**.**
[238] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 404, 405.

İslamî ilimler bölümünün ansiklopedisinde "*Lokman*" maddesinin yazarı Heller şu iddiada bulunur: Lokman'ın şahsiyeti üç merhalede geçer:

1) Cahiliye merhalesi. Burada masalcı Lokman-ı Âd olarak görülür. Onun yedi kartalın hayatı kadar yaşadığı söylenir. Her bir kartalın ölümünden sonra onun yerine başka bir kartal geçer. Ta ki, başkalarının kendisini çokça andığı Lübed'e gelinceye kadar yaşamını sürdürür.

2) Kur'an merhalesi. Kur'an'da ona has olan bir sure ile onu görüyoruz. Bazı tefsirciler Beni İsrail'in hekimi ile bu Lokman'ı birbiriyle ilişkilendiriyorlar. Onun kendi nesebini sıra ile söylediklerinde onun Lokman b. Baûr b. Nâhûr b. Tarîh olduğunu söylerler.

3) Üçüncü merhale. Lokman'ın etrafında bir çok hikâye örülüyor. Bu da "Emsalu Lokman" kitabında şekilleniyor.

Şavki Dayf (1910-2005) şöyle bir görüş belirtir: Basit bir sebepten dolayı Heller Lokman'ın şahsiyeti üzerinde geliştirdiği tezde hatalıdır. Demek istediğimiz bizden öncekiler Lokman-ı Âd'ı ve Kur'an'daki Lokman'ı bir birinden ayrı tutmuşlardır. Onlar tek şahıs olmayıp ayrı iki şahıstırlar. Böylece Mâlik'in Muvatta'ı ve Ebû Hayyân'ın tefsiri gibi ilki ile kast edilen mesel kitapları, ikincisi de kendisi ve vasiyetleri ile kast edilen fıkıh ve tefsir kitaplarıdır. Cahız onun inanç tarafını nakleder. Mesellerin bunun gibi birçok çeşidi hikmetlerle bitişik olarak cahiliye döneminde meşhur olmuşlardır.[239] Cahiliye döneminin birçok hikmetli sözlerini ve mesellerini söyleyeninin kim olduğu açık değildir. Bu doğal bir şeydir. Çünkü onlar genellikle kabilenin içinde bilinmeyen kişilerce dile getirilirdi.[240]

2.4.2. Meseller Konusunda Eser Yazan Müellifler ve Mesel Eserleri

Cahiliye Arapları bu edebi türde maharet sahibiydiler. Onların şiir ve kıssalarla zihniyetlerine ve ahlaklarına delalet edenlerden daha fazlasını meseller yoluyla bize miras bırakmışlardır. Çünkü mesel halkın her tabakasından bireylerin sözleridir. O mesellerle halkın o zamanki durumları ve onlara has zihniyetleri yorumlanabilir.[241] Sözlü edebiyatın en eski formlarından birisi atasözüdür.

[239] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 405, 406.
[240] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 408.
[241] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 165.

Darbımesel ve atasözünü içinde toplayan her yazı Araplar için bir mecelle idi. Bundan dolayı Ebu Ubeyde, içinde Arapların atasözlerini topladığı kitabını mecelle olarak adlandırmıştır. Var olan bütün derlemeler bu dönemden sonraki kısmı kapsamaktadır. Bunların en eskisi Muhammed ed-Dabbî'nin (ö. 786) "*Emsalu'l-Arab*" adlı eseridir.[242] Mesellerin derlenmesine daha hicretin I. yüzyılında Muaviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) döneminde başlandığı anlaşılmaktadır. Meseller konusunda ed-Dabbî'den önce de kitap yazan müelliflerin de olduğu söylenmiştir. Bunlar arasında 'Ubeyd b. Şerye el-Curhumî (ö. 67/686), 'İlâka b. Kerşim (Kerîm) el-Kilâbî ve Suhâr b. 'Ayyâş el-'Abdî (ö. 40/660) sayılabilir. Günümüze kadar ulaşan belli başlı mesel kitapları ve müellifleri şunlardır: el-Mufaddal ed-Dabbî, *Kitâbu'l-Emsâl*, Muerric es-Sedûsî (ö. 195/810), *Kitâbu'l-Emsâl*, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî (ö. 223/837), *Kitâbu'l-emsâl*, Ebû 'İkrime ed-Dabbî (ö. 250/864), *Kitâbu'l-emsâl*,el-Mufaddal b. Seleme (ö. 290/902), *el-Fâhir fi'l-emsâl*,İbnu'l-Enbârî (ö. 327/938), *ez-Zâhir fî me'ânî kelimeti'n-nâs*,Hamza el-İsfehânî (ö. 351/962), *ed-Durretü'l-fâhira*,Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), *Cemheretü'l-emsâl*, Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 429/1038), *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1075), *el-Vesît fi'l-emsâl*, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094), *Faslu'l-makâl*, Kitap Ebu'l-MuzafferMuhammed b. Adem el-Herevî (ö. 414/ tarafından şerh edilmiştir. el-Meydânî (ö. 518/1124), *Mecme'u'l-emsâl*, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Musteskâ.*[243]

Araplar hicri birinci asrın ortasından bu yana mesellerin tedvinine hız vermişlerdir. Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde nesep araştırıcılarından biri olan Süher el-Abdî meselleri kapsayan bir kitap yazmıştır (hicri 41-60). Onun muasırı olan Ubeyd b. Şeriyye de benzer bir kitap yazmıştır. Fihrist (İbnu'n-Nedîm) yazarı onu elliye yakın yaprakta gördüğünü söyler. Hicri ikinci asra gittiğimizde emsal konusunda yazılan eserlerin çoğaldığını görüyoruz. Basra ve Kufe alimlerinin hepsi meselleri önemseyip

[242] Beeston, Johnstone, Latham, B. Latham, Serjeant, Smith, **Arabic Literature to the End of Umayyad Period**, s. 115, 116.

[243] Mehmet Cevat Ergin, **Kufeli Dilci el-Mufaddal ed-Dabbî ve Kitâbu'l-Emsal'ı, Sbard Dergisi,** Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 16. Yıl, 32. Sayı, Bahar, 2018, s. 77.

telif ediyorlardı. Bu yüzyıldan bize ulaşan Arap meselleri kitabı el-Mufaddal ed-Dabbî'ye aittir.[244]

Üçüncü asra geldiğimizde Ebû Ubeyde Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) bir kitap telif etti. Ondan sonra bu kitabı Ebu Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094) "*Faslu'l-Makâl Fî Şerhi Kitabi'l-Emsâl li Ebî Ubeyd el-Kasım b. Sellâm*" adıyla şerh etti. Daha sonra bu telifler peş peşe gelmeye başladı. Bunu takiben Ebu Hilal el-Askerî (ö. 400/1009) "*Cemheretu'l-Emsal*" adlı kitabını telif etti. Bundan sonra el-Meydanî (ö. 518/1124) onu takip eder ve "*Mecmau'l-Emsâl*" adlı kitabını telif etti. Meydanî bu kitabının mukaddimesinde bu kitabı için yaklaşık elli kitaba başvurduğunu söyledi.[245] Emeviler döneminde, h. birinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren emsal kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemde öne çıkan simalar "*Kitabu'l-Emsâl*" adlı eserleriyle Suhar b. Ayyâş el-Abdî (ö. 40/ 670), Ubeyd b. Şeriyye el-Curhumî (ö. 67/686) ve Alâka b. Kurşum el-Kilâbî (?)'dir. Abbasiler devrinde ise gelişen bilim ve edebiyata paralel olarak emsal konusunda pek çok eser verilmiştir. I. Abbasiler Döneminde, Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154-159/771), Mufaddal b. ed-Dabbî (ö. 170/786) Yûnus b. Habîb (ö. 183/798), Ebû Ubeyde el- Musennâ (ö. 214-216/830), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 214-216/830) ve el-Asmâ'î (ö. 210-217/831) "*Kitâbu'l-Emsâl*" adında eserler kaleme almışlardır. II. Abbasî döneminde ise İbnu's-Sikkît (ö. 244-246/858), el-Câhız (ö. 255/869), İbn Kuteybe (ö. 270-276/889), Sa'leb (ö. 291/904), Mufaddal b. Seleme (ö. 291/903), İbnu'l-Enbârî (ö. 327-328/940) ve Ebû Hilâl el-Askerî, "*Kitâbu'l-Emsâl*" başlığını taşıyan eserler telif etmişlerdir. Ancak bütün bu eserler el-Meydânî (ö. 518)'nin "*Mecma'u'l-Emsâl*" adlı eseriyle ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin "*el-Müsteksâ*" adlı eserinin kazandığı ünü elde edememişlerdir. Bu son iki eser, en çok beğenilen ve kullanılan eserler olmuştur.[246]

2.5. HİKMETLİ SÖZLER

Hikmet, " الحكمةُ" kelime olarak "حَكَمَ" mazi kökünden gelen bir isim olup üstün bir bilgi ile en iyi bilgiye sahip olmak anlamındadır. "الحُكْمُ" ilim, anlama, adaletle

[244] Dayf, **Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 404.
[245] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, el-'Asru'l-Câhilî**, s. 404.
[246] Ürün, **Arapça Hikmetli Sözler**, Esrâ Yayınları, Konya, 1998, s.VII. (Giriş)

hükmetmektir.[247] Hikmet (حِكْمَة)'in çoğulu حِكَم (hikem)' dir. Bir ayıbı, kusuru olmayan, doğru kararlar içeren güzel ve özlü sözdür.[248]

Cahiliye döneminde mesellerden başka, bir nesir çeşidi olarak, bilgece söylenmiş veciz sözler de vardır ve bunlar hikmet olarak adlandırılırlar. Hikmet ile hayatta edinilmiş tecrübe ve deneyimleri açıklayan ve gayesi umumiyetle öğüt ve nasihat olan sözler kastedilir. Bu itibarla hikmetli sözler toplumda peygamber, bilge, filozof, şair gibi seçkin, düşünür, zeki, basiretli, fesahat ve belagat sahibi kimselerden sadır olur.[249]

Terim olarak hikmet, bir hayat tecrübesi veya deneyimini belirten ve genellikle öğüt amacıyla söylenen sözdür. Hikmet kelimesiyle felsefe kelimesi de çoğu kez aynı anlamda kullanılmıştır. Bilindiği üzere, "hikmet" kavramı Arapça asıllı bir kelimedir; oysa "felsefe" Yunanca asıllı bir kelime olup Abbasiler döneminde Arapçaya adapte edilmiştir. Cahiliye Arapları, şiirler kadar hikmetli sözlere de önem vermişlerdir. Zuheyr b. Ebî Sulma ve Lebîd b. Rebî'a gibi ünlü şairler, hikmetli sözler söyleme konusunda öne çıkan simalardır. Ancak Cahiliye devrinden önce de hikmetli sözler bilinmiyor değildi. Bu dönemlerde yaşamış Lokman Hekim'in sözleri, günümüzde dahi güncelliğini kaybetmemiş ve birçok İslam ülkesinde hala kullanılmaktadır.[250]

Araplar kendi sözlerini süslendirmek ve güçlü kılmak için darbımesellere ve hikmetli sözlere çok meyletmişlerdir. Araplar, bizlere çeşitli hayat hikâyelerini ve değişen durumlarını anlatan birçok meseller bırakmışlardır. Alimlerasırdan asra kıssaları, hikayeleri ve geçmiş olayları anlatan bu rivayetleri toplamakta çok güçlük çekmişlerdir. Eğer bu hususta bir hikmetli söz cahiliyeye nispet ediliyorsa o hikmetli söz cahiliyeye ait bir işareti ve cahiliye ruhunu taşıyor ve cahiliye üslubu işlenmiştir demektir. Bu analiz onun sanatsal yönünü ifade etmektedir.[251] Hikmetli sözler de Cahiliye dönemi edebiyatının bir parçası olarak günümüze kadar gelmişlerdir.

Hikmetli sözler ile meseller arasındaki başlıca farklar şunlardır:

1) Mesellerde esas olan teşbihtir, hikmetlerde ise teşbih aranmaz, esas olan manada isabettir.

[247] İbn Manzûr, **"hakeme", Lisanu'l-'Arab, c. XII**, s. 141,142.
[248] en-Nûtî, **el- Edebu'l-Câhilî**, s. 179.
[249] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 274.
[250] Ahmet Kâzım Ürün, **Arapça Hikmetli Sözler**, s. V, VI. (Giriş)
[251] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Aarabî**, s. 111, 112.

2) Mesellerde genellikle icaz hakim iken hikmetler mesellere oranla biraz daha uzundur.

3) Mesellerde amaç bir olaya istişhaddır, hikmetin amacı ise uyarı, öğüt vb. konulardır. Hikmetler meseller gibi bir hadiseden kaynaklanmaz.

4) Hikmetli sözler seçkin fertlere, meseller ise topluma aittir.

Bununla birlikte pek çok hikmetli söz halk tarafından çok beğenilmiş ve fazla kullanılmış, sonuçta bu hikmetler de meseller arasında yer almıştır. Bu nedenle, meselleri ihtiva eden kitaplarda birçok hikmetli söze de rastlamak mümkündür. Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî, Eksem b. Sayfî, Âmir b. ez-Zarib el-'Udvânî vb. cahiliye döneminde yaşamış hatiplerin hutbe ve vasiyetleri hikmetlerle doludur. Örneğin Eksem b. Sayfi'nin, en-Nu'mân b. Hamîsa el-Bârûki'ye yönelik olarak dile getirdiği vasiyetinde şu hikmetli sözler yer almaktadır:

فى طلب المعالي يكون العناء

"Değerli şeyleri elde etmek zorlu çabaları gerektirir."[252]

Sadru'l-İslam döneminde, hikmet, İslam'ın getirdiği değişimle yeni bir hüviyet kazanmış; yeni yerlerin fethedilmesi sonucunda başta Fars ve Yunan kültürü olmak üzere farklı kültürlerle tanışma sonucunda daha da zenginleşmiştir. Bu dönemde, hikmetli sözlerde öne çıkan simalar Zuheyr b. Ebî Sulma'nın oğulları, Ka'b b. Zuheyr ve Buceyr b. Zuheyr'dir.[253]

2.5.1. Hikmetli Sözlerin Tedvini

Cahiliye dönemi Araplarının bu hikmetli sözleri toplamaya yöneldikleri bilinmektedir. Hikmet sahibi, ister Arapların söyledikleri sözler olsun isterse de yolculuklarda ve birbirleriyle karşılaşmaları yoluyla veya kitap sahipleri vasıtasıyla yabancılardan Araplara ulaşan hikmetli sözleri topluyorlardı. Cahiliye dönemi Araplarının topladıkları bir çok hikaye de zikredilmektedir.

Hükümdarlar, bilge kişilerden, kendilerine hikmetli sözler yazmalarını veya o hikmetli sözlerden örnekler göndermelerini istiyorlardı. Şöyle ki Hecer (Necran)

[252] Demirayak, **Arap Edebiyatı Tarihi**, c. I, s. 275.
[253] Ürün, **Arapça Hikmetli Sözler**, s. VI. (Giriş)

hükümdarı faydalı sözler yazıp göndermesi için Eksem b. Sayfî'den bir istekte bulunmuştur. Eksem b. Sayfî ona şunu yazmıştır:

إنَّ أحمقَ الحمقِ الفجُور، وأمثل الأَشْياءِ تَرْك الفضُلِ

"*Aptallığın en alası günah işlemektir. Eşyanın en mükemmeli boş şeyleri terk etmektir.*"

Nasıruddin el-Esed şöyle der: Bu hikmetlisözlerin ispatı onların cahiliye döneminden beri tedvin edilmeleridir. Bunlar Peygamberimiz (a.s.) ve sahabe dönemine kadar yazılı olarak gelmişlerdir. İmran b. Husayn şöyle der: Peygamber (a.s.)'ın şöyle dediğini işittim: الحَياءُ لايَأتي إلّا بِخَيْرٍ " *Hayâ ancak hayır getirir.*"

Beşir b. Ka'b (kendisi kitap okuyan birisi idi) şöyle demiştir: Hikmetli sözler Peygamberin söylediklerinin iki katı etkilidir. Bunun üzerine İmrân b. Husayn (ö. 52/672) kızdı ve şöyle dedi: Peygamber (a.s.)'dan işittiklerimi sana söyleyeyim sen de sayfalarından o çirkin sözleri söyle.

Nasiruddin el Esed şunu ekler: "Suveyd b. Samitin yanında taşıdığı bu sayfa Lokman'ın hikmetinden başka bir şey değildi." Peygamber (a.s.)'a selam vermeden önce bu sayfayı okudu. Resulullah (a.s.) onu güzel buldu ve şöyle dedi: "Bu söz güzeldir. Ancak benim yanımda olan bundan daha iyidir. Bu da Kur'an'dır ki, Allah onu bana indirdi. O (Kur'an) doğru yolu gösterendir ve nurdur." [254]

2.5.2. Cahiliye Döneminde Hekimin Değeri

Cahiliye döneminde hekimin değeri birşairin değeri kadardı. Rütbe olarak ona denkti. Kabileler barış ve savaş zamanlarında ona başvuruyorlardı. Meşhur olan bu bilgeler ki Türkçe'de hekim kavramının karşılığı bilgedir, doğu bilgelerinin yolunu takip ediyorlardı. Arap hekimleri her hâlükârda Babil ve İbrani hekimleri gibiydi. Bazen kadılık görevini yapar ve kanun koyucu olurdu. Kahin, doktorun ve müneccimin yerini alırdı. Hekim her çeşit bilgi ile donanmış bir kültüre sahipti. Eski doğu hekimleri, çocuklarına hikmetin bilgisini öğrettikleri gibi bazı Arap hekimleri de çocuklarına hikmeti miras olarak bırakıyorlardı.[255]

[254] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 113.
[255] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 113., 114.

2.5.3. Cahiliye Araplarında Hikmetli Sözlerin Değeri

Meselde olduğu gibi hikmetli sözde de çoğu zaman açıklamalar net değildir. Güzel benzetme ve kinayelerle iç içe girdiğinde onda güçlü bir söz sanatı oluşmaktadır. Birçok mesel seci üslubuyla yazılmıştır. Böylece bu zihinde daha kolay kalmaktadır. Cahiliye meselleri de bize sahibinin ne kadar akıllı olduğunu ve toplumlarındaki güçlerinin üstünlüğünü gösterir. Bedevinin akli muhakemesinin çoğu hayatın tecrübesi ve hayatını kazanma deneyimleridir. Bedevi aklı tam ve güzel olanı istemeden önce faydalı olanı ister. O akıl ki nazariye ve derin düşünceye meyletmekten ziyade pratik olana (ameli olana) meyillidir. Örneğin şöyle söylerler:

في الجريرة تشترك العشيرة

"Suçta bütün aşiret ortaktır." Yani aşiretin söyledikleri ve yaptıklarından bütün aşiret fertleri sorumludur.[256]

2.5.4. En Meşhur Hekimler (Bilgeler)

En meşhur Arap hekimi, hikmette ve Arapların birliğinde darbı mesel olan Hekim Lokmandır. Lokman, "Lokmanın mecellesi (hikâyesi)"adlı bir mecelleye sahipti. Cahiliye Arapları arasında Lokman'ın mecellelerini anlatan ve bu isimle anılan bir topluluk vardı. O topluluktan biri Mekke'de Peygamberimiz (a.s.)'ın gözcüsü olan Medine'deki Süveyd b. Samit idi. Lokmanın durumu ile ilgili farklı görüşler vardır. Cumhurun görüşüne göre kendisi bir nebi olmayıp bir hekim idi. Arap hükemasından Eksem b. Sayfi et-Temîmî (7. Yüzyıl), Amir b. Zureb el-Udvanî meşhur kişilerdi.[257] Hikmet konusu, Emeviler dönemine nazaran daha çok Abbasiler döneminde başta el-Mutenebbî (ö. 354/965) olmak üzere Ebû Temmâm (ö. 231/846) ve Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057) gibi pek çok şair ve edibin ilgisini çekmiştir. Modern dönemin ünlü şairi Ahmed Şevki'deki hikmet ilgisinin kaynağı da el-Mutenebbi'dir.[258]

2.6. KÂHİNLERİN SECİLİ SÖZLERİ

Kahin, kelime olarak gelecekle ilgili haber verdi anlamına gelen **"كَهَنَ"** mazi kökünden türemiştir. Kehanet **"كَهانَةً"** gaipten haber vermek anlamındadır. **"الكاهنُ"** bilinen, maruf anlamındadır. Kahin, terim olarak gelecekte kainattan haber getiren ve

[256] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fî Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 114.
[257] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fî Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 113-115.
[258] Ürün, **Arapça hikmetli Sözler**, s. VII.

gizli olan durumları bildiğini iddia eden kişidir.[259] Seci ise kelime olarak oturdu, birbirine benzedi, kast etti gibi anlamlara gelen **"سَجَعَ"** mazi kökünden türemiş olup **"سَجْعاً","تسجيعا"** şiir gibi kıtalar halinde, vezinsiz olan şekliyle söz söyleme, konuşma yapmaanlamını taşımaktadır.[260]

Cahiliye Arap kültürünün araştırma alanından uzak tutulması doğru değildir. Secili söz cahiliye kültürünün izini taşıyan ve onunla iç içe geçmiş, onunla bağlantılı ve etkileşim halindedir. Kehanet, bütünüyle gaipten haber verme iddiasıdır. Kehanet, toplumsal ve dini ilerlemenin genel çerçevesini kapsayacak şekilde gelişiminin ilk merhalesindeki uygarlık düzeyinin öneminibelirtir. Doğal olarak bu durum Cahiliye dönemi Arapları içinnübüvvetin kesilmesiyle (fetret döneminde) maneviyata bağlanma açısından bilinçlenme şekillerinden bir şekil olarak benimsenmiştir. Kâhinler toplumda kültürlü, okumuş ve aydın bir topluluktur. İnsanlar bütün işlerinde onlara danışıyorlardı. Haşim b. Abdimenaf ve Umeyye b.Abdişemsin davalarında olduğu gibi kimin kabile reisi seçileceği gibi durumlarda kâhinleri kendilerine hakem seçiyorlardı. Haşim b. Abdimenaf ve Umeyye b. Abdişems kabile reisliği için Huzai'ye gittiklerinde, Huzai, Haşim b. Abdimenaf'ı Ümeyye kabilesinin reisi olarak seçmiştir.[261] Cahiliye döneminde İnsanlar bütün işlerinde kâhinlere başvuruyorlardı. Anlaşmazlıklarında onları kendilerine hakem tayin ediyorlardı. Geleceğe dair işleri için onlara danışıyorlardı.[262] Kabileler kâhinlerle istişare ediyorlar ve genellikle onların istişarelerine göre işlerini yapıyorlardı. Bu işlerden bazıları şunlardı: Gizli ve bilinmeyen işler, bir eşya veya bir malın kaybolması, bir kişinin hanımının sadakati, bir adamın öldürülmesi, bir devenin kurban edilmesi, bir savaşın veya afetin olacağına dair tahminde bulunma veya bir rüyanın yorumu gibi işleri yapıyorlardı. Cahiliyede kâhinlik mesleğinin yeri büyüktü. Çoğu puthanelerde hizmet ediyor, dini kutsiyetlerden faydalanıyorlardı. İnsanlar onlara vahyin geldiğine inanıyorlardı. Onların etkisi kabilelerini aşarak civar kabilelere kadar ulaşıyordu. Bu yüzden insanlar, uzak yerlerden onlara başvuruyorlardı. Cahiliye döneminde kâhinlere verilen önem belirtildikten sonra o dönemde meşhur olan kâhinlerin kimler olduğunu belirtmekte

[259] İbn Manzûr, "kehene", **Lisanu'l-'Arab, c. XIII**, s. 362,363.
[260] İbn Manzûr, "secea", **Lisanu'l-'Arab, c. VIII,** s. 150,151.
[261] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kable'l-İslâm**, s. 150.
[262] en-Nûtî, **el-Edebu'l-Câhilî**, s. 188.

fayda vardır.[263]

Cahiliye döneminde kahine olan, Benî Sehm'den Gaytele adında bir kadının şöyle bir rivayette bulunduğu söylenmektedir: Yemen'de bir kabile vardı. Cahiliye döneminde onların bir kâhini vardı. Resulullah (a.s.)'ın buyurukları anlatılıp, Araplar arasında yayıldığı zaman kabilesi ona "Bizim için bu adamın buyruklarına bak" dediler. O kişinin (kâhinin) kaldığı dağın eteğinde toplandılar. Güneş doğduğu esnada onlara doğru geldi ve ayakta yayına dayanarak durdu. Uzun bir süre gökyüzüne doğru başını kaldırdı ve sonra düzgün bir şekilde durarak şöyle dedi: Ey insanlar! Şüphesiz Allah Muhammed (a.s.)'a ikram etti ve onu seçti. Kalbini temizledi ve onu iyice donattı. Ey insanlar! O, az bir süre aranızda kalacaktır. Sonra da geldiği yöne doğru geri döndü.[264]

Hz. Ömer b. Hattab bir gün Resulullah (a.s.)'ın mescidinde insanlar arasında oturduğu bir esnada Araplardan bir kişi mescide girdi (Bu adam cahiliye döneminde kâhin olup sonradan Müslüman olan Sevad bin Karib'dir). Adam Ömer b. Hattab'ı arıyordu. Hz. Ömer ona bakarak şöyle dedi: Bu adam cahiliye döneminde kâhin idi. Adam ona selam verip oturdu. Hz. Ömer r.a. ona "Müslüman oldun mu?" diye sordu. Adam "Evet ey müminlerin emiri" dedi. Hz. Ömer "Sen Cahiliye döneminde kâhin miydin" diye sordu. Adam kızarak dedi ki, "Şüphesiz ben ve sen putlara ibadet etmede ve leş etini yemede şerli yolun üzerindeydik. Tövbe ettiğim bir iş için bizi kınıyor musun?" Hz. Ömer bunun üzerine, "Allah'ım beni bağışla" diyerek şöyle devam etti: "Cahiliye döneminde bundan daha kötü bir durumdaydık. Putlara ibadet ediyor ve putlara inanıyorduk. Allah, Resulüyle ve İslâm'la bize ikram edinceye kadar bu devam etti. Adam "Allah'a yemin olsun ki öyle idi ey müminlerin emiri. Şüphesiz ben Cahiliye döneminde kâhin idim.[265] Cahiliye asrının son döneminde yaşayan kâhinlerden Sevâd b. Kârib ed-Devsî İslam'ı tanıdı ve Müslüman oldu. Onlardan Me'mûr el-Harisî, Beni Haris b. Ka'b kabilesinin kâhini idi. Hunâfir el-Hamîri, kendisine bağlı olan Şisar'ın tavsiyesi ile Müslüman olduğunu söylemektedir.[266]

Cahiliye döneminde kadın ve erkek kâhinlere güveniliyordu. Sözlerindeki seci, hutbelerinin ve mesellerinin üslubunun benzeri idi. Secili sözler kapalı, belirsiz lafızlarla destekleniyorlardı. Duyan kişinin onun bütün anlamını tahmin etmesi onun

[263] Takkûş, **Târîhu'l–'Arab Kable'l-İslâm**, s. 151.
[264] İbn Hişâm, **Sîretu'n-Nebeviyye, c. I**, (Tahkik, Mustafa es-Saka, İbrahîm el-Ebyadî, Abdul Hafız Şilbî), Matbaatu Mustafa el-Bânî el-Halebî ve evladuhu Bi Mısır, 1936, s. 121, 122.
[265] İbn Hişâm, **Sîretu'n-Nebeviyye, c. I**, s. 221-224.
[266] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 422, 423.

becerikli olduğunu göstermekte idi. Böylece onların sözlerinin çoğunda ima vardı. İma etmek istediklerini işaret ediyorlardı. Bunların pek azını açıklıyorlardı. Onların kehanetleri (sezgileri), belirsizlik, yanılsama ve lafızların seçiciliği üzerine idi ki, bu lafızlar çoğu zaman duyan kişiyi yanıltıyordu.[267]

Kâhinler secili sözlerle konuştukları için onların seçilmiş secili sözlerinin önemli bir kısmının neye delalet ettikleri açık değildir. Bu yüzden secili sözleri yorum gerektirmektedir.[268] Sözlerini güçlü kılmak ve bilinmeyene ulaşmak için yere ve göğe çok yemin ettikleri, büyük bir güvenle gizeme güvendikleri rivayet edilmektedir. Bunun için cümlede kırpma, bir kısım kelimeleri cümleden atma gibi alışılmamış şeyler yaparak birçok taktik uygulamışlardır. Sözleri bir yorum ve ihtimal anlamını alana kadar anlama renk katmışlardır.[269]

2.6.1. En Meşhur Kâhinler

Meşhur kahinler için şu isimler sıralanabilir: Satih b. Râbi‘a ez-Ze’bî, Veşk b. Mus‘ab el-‘Anbarî, Hunafir el-Himyerî ve ‘Uzza Selime b. Ebî Hay. Cahiliye döneminin kadın kahinelerden Tarife Yemen’de idi. Fatıma el-Hasemiye Mekke’de idi. Şa‘sa ve Zebra Beni Riam kâhinleriydiler. Zi’l-Hulse ve Sa‘diye kâhinleri, Zarka binti Züheyr ve el-Gayteletu-Karaşiye idi.[270]

Satîh b. Râbi‘a ez-Ze’bî

Adı Rabi‘ b. Râbi‘a olup Künyesi Satîh’tir. Annesi Ruveyme Binti Sa‘d b. el-Hâris el-Hacûrî’dir. Ezd kabilesinden olan Satîh’in bahreynde yaşadığı rivayet edilmektedir. Ya‘kûbî gibi bir kısım ravi onun Şam’da yaşadığını rivayet ederler. Satîh uzun bir süre yaşamıştır. Onun 300-700 yıl yaşadığına dair farklı rivayetler vardır. Rivayetlere göre ayakta duramıyordu ve oturamıyordu, sürekli yerde uzanıyordu.[271] Ahbarının çok olduğu ve ilk Arap kahini olduğu rivayet edilmektedir.Kahinlerin kahini olarak nitelendirilen Satîhin Varaka b. Nevfel gibi Hz. İbrahim (a.s.)’ın Hanif dinine bağlı olduğuEbu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Tâberânî tarfından rivayet

[267] Takkûş, **Târîhu’l –‘Arab Kable’l-İslâm**, s. 151.
[268] Dayf, **Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî**, s. 422, 423.
[269] el-Fâhûrî, **el-Câmi‘ Fi Târîhi Edebi’l-‘Arabî**, s. 111.
[270] Takkûş, **Târîhu’l –‘Arab Kable’l-İslâm**, s. 150, 151.
[271] Yâsîn Abdullah Cemûl, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Escâ ‘ul-Kuhhâni’l-Câhiliyyîn ve Eş‘aruhum,** Câmi‘etu Dimaşk, Kulliyetu’l-Adâbve’l-Ulûmu’l-İnsâniyye, Kısmu Lugati’l-‘Arabiyye ve Adâbuh, 2012, s. 62.

edilmektedir. Şam dolaylarında Peygamberimiz (a.s.)'ın doğumundan bir ay sonra ölmüştür.[272]

Hunâfir el Himyerî

Adı Hunâfir b. et-Teum el-Himyerî'dir. İri cüsseli ve varlıklı birsi olan Hunâfir'in şiirleri ve ahbârı "*Himyeri Şairleri Divanı"*nda toplanmıştır. San'a'da Muaz b. Cebel'in yanında müsluman olmuştur.[273]

Kahine Şa'sâ

Ezd kabilesinin soyundan gelen Benî Gamid'in evlatlığı olan Şa'sâ, Ezd kabilesinin kahinesi idi. Şa'sâ akllı, ileri görüşlü, fesahat ve belagat sahibi bir kahine idi.[274]

2.6.2. Secili Sözlerin Tedvini

Edebiyat kitapları, kâhinlerin bir kısım sözlerini bize naklederler. Bunlar secili sözler hakkında meydana gelen kitaplardır. Her ne kadar bize nakledilenlerin doğruluğundan şüphe edilse de onun üslubunun kehanet üslubu olduğundan şüphe edilmemelidir.[275] Bazı hikayeler Ma'rib ve Seylu'l-'Arîm Seddi kıssası içinde türemişerdir. Bu masal kâhinlerin bazı sözlerini içermektedir. Eğerhikaye doğru olmaktan uzak olursa bu izlenen üsluptan dolayıdır. Hükümdar 'Amr b. Âmir'in bir kahinesi vardı. Onun adı Ta'rifetu'l-Hayr idi. Ta'rife bir gün uykusunda şöyle bir rüya gördü. Gördüğü rüyayı anlatan metin şöyledir:[276]

إذ رأتْ في ماَ يرىَ النآئم أنَّ سحابَة غشيتْ أَرْضهم وأرْعَدَتْ وأبْرَقَت ففزعَةْ طَرِيفة لِذلك وذُعرَتْ ذعْراً شَديداً وانْتَبهتْ وهى تقول ما رأيْتُ مثْلَ اليومِ قدْ أذْهبَ عنّي النَّوْم، رَأيْتُ غيماً أبْرَق وأرْعد طَويلاً ثُمّ أصْعَق، فما وقع على شئ إلاّ أحْرق ,فما بعْد هذا إلاّ الغَرق. ثم دخَلتْ على عمْرو فَتَكَهنَتْ وقالتْ: وَانُورِ والظلمَاءِ والأَرْضِ والسَّماءِ، إنَّ الشَّجَر لَتالِف وسَيَعودُ ماء لماَ كانَ فى الدَّهْرِ السّالفِ.

Topraklarının üzerini bir bulut kaplamıştı. Gök gürlüyordu ve şimşek çakıyordu. Ta'rife bundan korkmuştu ve büyük bir panik yaşamıştı. Uyandığında şöyle dedi: "Bugünkü gibi bir rüyayı daha önce hiç görmedim. Uykum kaçtı. Bir bulut gördüm.

[272] Cemûl, **Escâ 'ul-Kuhhâni'l-Câhiliyyîn ve Eş'aruhum,** s. 65-70.
[273] Cemûl, **Escâ 'ul-Kuhhâni'l-Câhiliyyîn ve Eş'aruhum,** s. 56.
[274] Cemûl, **Escâ 'ul-Kuhhâni'l-Câhiliyyîn ve Eş'aruhum,** s. 135.
[275] el-Fâhûrî, **el-Cami' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 110.
[276] el-Fâhûrî, **el-Cami' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî**, s. 111.

Uzun süre gök gürlüyordu ve şimşek çakıyordu. Sonra yıldırım çarptı ve beni yaktı. Bundan sonra bayıldım". Daha sonra 'Amr'ın huzuruna çıkıp bir kehanette bulunarak şöyle dedi: "Aydınlık ve karanlığa, yere ve göğe yemin olsun ki şüphesiz ağaçlar devrilecek, geçmiş zamanda kalan su geri gelecektir". Kâhinler musiki için seci üslubuna güveniyorlardı.

Burada yine kâhinlerin secilerini Cahiliye asrıyla ilişkilendirmenin doğruluğu üzerinde şüphe uyandıran bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü Cahiliye asrı ile tedvin asrı arasında zaman bakımından uzun bir süre vardır. Aralarında iki asır geçtiği halde yazılı bir metnin görülmesinin zor olması da bir nedendir. 'Uzzâ Selime Arapların en güçlü kâhini ve en iyi secili sözler söyleyeni idi. Ondan şu sözler aktarılır:[277]

والأَرْضِ والسَّماءِ ولعُقابِ والصّعقاَءِ واقِعَة ببقعاء، لقدْ نَفّر المجدُ بنى العُشراء، للمجدِ والسناءِ[278]

"*Yere ve göğe, kartala ve güneşe yemin olsun saygınlık Beni Üşra'yı şaşırttı (yabancılaştırdı)*,"

Cahiliye asrında secinin var olmasından dolayı Kureyşlilerin bazısına Kur'an'ın ilk nüzulü anlaşılmaz geliyordu. Onlar Kur'an'ı kâhinlerinin secili sözlerine benzer görüyorlardı. Allah'ın şu sözleri ile Kur'an onların bu iddialarını red ediyordu:[279]

وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ

"*Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz*." (el-Hakka, 42).

Kâhinler cahiliye devrinde dini açıdan büyük söz sahibi, halkın bütün işlerinde onlarla danıştığı, manevi otoriteyi temsil eden şahsiyetlerdir. Kâhinler, seciye önem vererek nesir edebiyatına katkı sunmuşlardır. Onların secili sözlerinin de diğer edebi türler gibi tedvininde başka sözlerle karıştığı söylense de bu sözler Arap edebiyatına büyük katkı sunmuşlardır. Secili sözler deatasözleri gibi halkın dilinde sürekli dönüp dolaşmışlardır. Bunun için çoğunun değişmeden eski halleri ile kaldıkları kanaati hasıl olmaktadır.

[277]Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kablel İslâm**, s. 151.
[278] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kablel İslâm**, s. 151.
[279] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kablel İslâm**, s. 152.

2.7. KISSALAR

Kelime olarak kıssa, kesti, kırptı gibi anlamlara gelen "قَصَّ" mazi kökünden türemiştir. **"القصة"** beyan, açıklama, hikaye ve haber gibi anlamlara gelir. [280]القِصَّةُ nun çoğulu قِصَص'tır. Sözlükte *kıssa* (hikâye), yazılan şey, sözün bir parçası, söz, iş, haber, durumdur.

Kıssa terim olarak, hayale veya gerçeğe dayanan veya gerçek ve hayalin beraber bulunduğu, yazım sanatının bilinen kuralları üzerine bina edilmiş uzun ve yaygın bir hikâyedir.[281]

Hikâyeler, cahiliye düşüncesinin göstergesidir (dışa yansıması). Cahiliye dönemindeki Arap kültürünün bir nişanıdır. Cahiliye döneminde Araplar arasında anlatılan başka milletlere ait hikâyeler vardı. Ravilerin rivayet ettikleri saysız metin bunu doğrulamaktadır.[282] Eski Arap edebiyatında kıssalar geniş bir yer tutar. Dâhis ve el-Gabrâ savaşları gibi Cahiliye Araplarının hikâyeleri, cahiliye döneminde kabileler arasında meydana gelen olaylardı. Şeyban Kabilesi ile Farslar arasında yapılan zi-Kâr savaşı gibi bazı hikayelerdeAraplarla diğer halklar arasında meydana gelen savaşlar konu ediliyordu. Bu savaşta zafer Araplarındı. Cahiliye Araplarının diğer hikâyeleri ise aşk hikâyeleriydi. Cahiliye Arapları arasında Farslar ve diğer milletler gibi komşu milletlerden nakledilen birçok hikâye vardı.[283] Araplar, bir buçuk asırlık dönem içerisinde kendilerine ulaşan birçok hadiseyi ve çeşitli milletlerden kendi dillerine giren birçok hususu şifahi olarak saklamışlardı.[284] Cahiliye düşüncesini hikâyelerinde anlatan kişilerden biri, Mazhar b. Mazahîrdir. Kendisi cahiliye asrının Arap kültürü öğreticilerinden biri idi. O zamanki Arapların kıssaları diğer halkların kıssaları gibi esaslı bir yere sahipti. Tarihçilerin aktardığı gibi sayısız metinler bunu doğrulamaktadır. Bu kıssalar, nasihat, fıkralar, nükteli hikâyelerle ilgili idiler. Bu kıssalar kralların, kahramanların, kabile büyüklerinin, savaşların, yolculuk ve yolculuğun zorlukları ile ilgili hikâyelerle efsaneye çevrilen hayali hikâyelerden oluşuyordu. Hikâyelerinde eksiklik veya fazlalık varsa hikayeci nefrete maruz kalıyordu.

---

[280] İbn Manzûr, "el-Kissetu" **Lisanu'l-'Arab, c. VII**, s. 73.
[281] Enîs, Muntasır, Savahilî, Halefullah Ahmed, **el-Mu'camu'l-Vesît**, s. 884.
[282] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kable'l-İslâm**, s. 152.
[283] el-Fâhûrî, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 166.
[284] Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, s. 49.

Kur'an nazil olduğu zaman Peygamberimiz (a.s.)'ın etrafında bulunanlar "Ya Resulallah bize hikâye anlatsana" dediklerinde şu ayet nazil oldu:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ "*Sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz*" (Yusuf, 3).

Onların Resulallah (a.s.)'a şöyle söyledikleri rivayet edilir: Dediler ki "Ya Resulallah hadisin üstünde ve Kur'an'dan başka bize bir şey söyle." Onlar bununla hikâyeleri kastediyorlardı. Bundan dolayı Allah bu zikredilen ayeti indirdi. Onlara hikâye anlatması için Resulullah'a olan ısrarları, bu çeşit kültürün cahiliye toplumunda ve daha sonra da risalet döneminde İslam toplumunda baştanbaşa yayıldığına işaret eder. Aynı zamanda cahiliye toplumunun hikayelere karşıaşırı sevgi ve beğenilerine işaret eder.[285]

Şüphesiz Cahiliye döneminde eskilerin hikâyelerini ve tarihi hikâyeleri öğreten öğreticiler vardı. Örneğin, eskilerin hikâyelerini yazan Nadr b. Hâris (ö. 2/624), insanlara peygamberlerin hikâyelerinden söz ederehli kitaba Rüstem ve İsfendiyar ve İran hükümdarlarının hikâyelerini anlatırdı. Buna şu da eklenebilir: Hiç şüphe yok ki alimler, bazı cahiliye kabilelerine ait şairlerin şiirlerini içinde toplayan kitapları tespit ediyorlardı. Sonra eskilerin bazı haberlerini, münasebetlerini, kıssalarını ve şairin kendisine ait bazı rivayetleri (olayları) veya kabilesinin fertlerine ait rivayetleri, kasidelerin birbiriyle ilişkisini açıklıyordu ve bazı beyitlerini yorumluyordu ve onunla ilişkili tarihi olayları açıklıyordu. Böylece içinde menkıbeler (öyküler) övgüler olan divanlar oluşuyordu ve şairlerinin şiirleri için yer açıyordu. Bunun yanında cahiliye toplumu gece sohbetlerinde çöl Araplarının hikâyelerini rivayet ediyorlardı.[286]

Arapların hikâyeleri dinlemelerinin birçok amacı vardır. Bu amaçlardan bir kısmı şu şekilde sıralanabilir:

1. İbret (ders) almak. Şüphesiz Kur'an bu hususa işaret etmektedir.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُوْلِي الأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلَّ شَيْءٍ

وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

"Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her

[285] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kable'l-İslâm**, s. 152.
[286] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî, el-Edebu'l-Kadîm**, s. 120.

şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için yol gösterici ve bir rahmettir". (Yusuf, 111) Mekke'de ve diğer şehirlerde insanlara hikâye anlatan ve vaaz eden hikâyeciler bulunuyordu. İslam'ın gelişi esnasında da geçmişlerin olay ve hikâyelerini akıllarda canlandırmak için bu hikâyeleri söylemeye devam ettiler. Ve aynı zamanda onların doğal görünüm, karakter ve dünyevi işler konusunda düşüncelerini harekete geçiriyorlardı.[287]

2. Hikmet: Eğitim amaçlı hikâyelerdir. Geçmiş kavimlerin kötü amellerinden dolayı yok olduklarını konu alan hikâyelerdir. Bu rivayet edilen hikâyelerin az bir kısmı fabllar (hayvanların konuşmaları) ile ilgilidir. Onlardan geriye kalanları edebiyat ve mesel kitaplarında bulunuyordu. Çok eski hikayelerden alınmış olan bu hikayler zamanla unutuldukları için uzun hikaye olma vasıflarını kaybetmişlerdir. Hayvanların dilinden rivayet edilen hikâyeler hala anımsanmaktadır. İki boynuz istemek için giden bir deve kuşunun iki kulaksız dönmesinin hikâyesi.

3. Kavmiyetçiliği teşvik: Hükümdarlar, kahramanlar, kabile büyükleri ve savaşlar gibi konular hakkındaki hikâyeler. Kavmiyetçilikte aşırı etkisi olduğu için savaş hikâyeleri birinci sırada yer alırlar. Savaş hikâyeleri Araplar arasında en sevilen hikâyelerdir. Bu hikâyeler, Cahiliye döneminde Arap kabileleri arasında gerçekleşen askeri savaşlar etrafında döner. Dahis, Gabra, Ficar, Kilab savaşları veya Araplarla diğer kavimler arasında yapılan savaşlar, Farslarla Benî Şeybân kabilesi arasında yapılan Zî-Kar savaşı bu hiikayelere konu olmuşlardır.

4. Yolcuların başından geçen olaylar: Haber aktarıcıları yolculuklar ve zorlukları hakkında hikâyeler anlatıyorlardı. Bu dönemde yolcular tarafından anlatılan hikayeler genelde cinleri, devleri konu edinen efsanevi hikayelerdi. Bazen şiirlerinin mısralarında bu korkunç yaratıkların özellikleri yansıtılıyordu.[288] Onların bazı hikâyeleri de tarihte asılları olan fakat asıllarını tam koruyamayan hikâyelerdi. O hikâyelere hayal ve efsane galebe çalıyordu. Bu gibi hikâyelerden bazıları şunlardır: Tasim ve Cidis, Zuba hikâyesi, Tuba'lılar ve Gabire kavimlerinin hikayeleri.

5. Nükteli sözler ve fıkralar: Fıkralar ve nükteli sözler cahiliye toplumu tarafından bilinen hikâyelerdendi. Hükümdarlar kendilerine, fıkraların sözleri, nükteli hikâyeler ve güldürücü hareketlerle neşelendiern nedimler tutuyorlardı. O nedimler,

[287] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kablel İslâm**, s. 152.
[288] Takkûş, **Târîhu'l -'Arab Kablel İslâm**, s. 153.

fıkraların değerini olduğundan daha fazla büyütüyorlardı. Bazılarını da efsanevi şahsiyetlere çeviriyorlardı. Cahiliye dönemi nesrinin araştırma çalışmaları değerlendirildiğinde Cahiliye dönemi Araplarının edebi mektupları yazmayı bilmedikleri idddia edilse de bir kısım rivayetler onların şehirlerde yaşayanlarının yazıyıbildikleri kanaati daha ağır basmaktadır.[289]

Bazı kıssalar Yunan, İran ve Hristiyanlar gibi topluluklara ait olup sonradan Arap toplumunun içine girmiş olup yabancı dillerden çevirili kıssalardır. Buus ve Nâim savaşı hikâyesi, Şerik ile Korkutucu Hükümdar Lahami'nin hikâyesi gibi kıssalarbunlara örnek olarak verilebilir. Bu hikâyelere Cahiliye dönemi hikâyeleri dense de asılları Araplara ait değildir. Bu hikâyeler Cahiliye dönemi Arapları tarafından ilaveler yapılarak rivayet edilmiştir. Ancak her ne kadar Cahiliye dönemi hikâyelerinin Araplara ait olmadığı söylense de bunun bütünüyle yabancı milletlerdenalıntı olmadığı dasöylenebilir.

Cahiliye dönemi hikâyecilerinin bazıları şunlardır:

Nadr b. Haris b. Alkame

Kureyşin en zeki kişilerindendi. Peygamber (a.s.)'a eziyet eden ve düşmanlık besleyen kişilerdendi. Kureyşlilere Rüstem ve İsfendiyarhikayelerini, Fars (İran) ülkesinden öğrendiği hikâye ve eski olayları anlatırdı. Kendisi, Kur'an'ın Hz. Muhammed (a.s.) tarafından yazılan bir eser olduğunu ve kendisinin onun benzerini yapabileceğini iddia etmiştir.

Temim b. Evs b. Harice ed-Dârî

Dini hikâyeleri anlatıyordu. Kendisi Nasranî idi. Peygamberimiz (a.s.)'a rastladığında ona Cessase ve Deccal hikâyesini anlattı. Hicretin 9. yılında Müslüman olduğu söylenir.[290] Mezarı Şam'dadır. Bazen hikâyeler onun adına söylenmektedir. İslami dönemde ilk hikâyeleri söyleyen odur. Kendisi Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan Cuma günü insanlara hikâye söylemek için izin istemiştir ve bu konudakendisine izin verilmiştir. Resulullah (a.s.)'ın mescidinde hikâye anlatmıştır.Rivayetlerinde Arap efsanelerini ve Nasranîhikâyelerini birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. Müslüman

[289] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, s. 429.
[290] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kablel İslâm**, s. 154.

olmadan önce Hristiyan olduğundan dolayı Hristiyanlardan kilisede işittiği söz ve vaazları İslam dininde uyguluyordu.[291]

2.7.1. Eyyamu'l-Arab (Arap Savaşları)

Bu terkip "savaş" anlamına gelen "gün" manasındaki"يوم" kelimesinin çoğulu olan "أيام" ile "Arab" isminden meydana gelmiştir. Eyyamu'l-Arab'ın her birine meydana geldiği yere ve savaşa yol açan sonucuna göre Yevmu Buâs, Yevmu Zi-Kâr, Yevmu Dâhis ve Gabrâ, Yevmu Ficâr gibi adlar verilmiştir. Araplar'ın iki büyük kolu olan Güney Arapları ile (Kahtâniler) Kuzey Arapları (Adnâniler)arasındaveya bu iki kola mensup kabileler arasında cereyan eden bu savaşların sayısı çeşitli müelliflere göre 75 ile 1700 arasında değişmektedir.[292]

Cahiliye dönemindeki Arap savaşları cahiliye toplumunun kültürel aynasıdır. Daha çok kabileler arası husumetle ortaya çıkan bu savaşlar hikâye edilerek dilden dile dolaşmıştır. Bu savaşlar hakkındaki haberler sözlü olarak anlatıldıkları için bir takım değişiklikler ve ilavelere uğramış olmaları ihtimal dâhilindedir. Bununla beraber cahiliye dönemi nesir edebiyatında bu savaş hikâyeleri önemli bir yer tutmuştur.[293]Arap savaşlarıile ilgili anlatılanlar, Arapların Farslar ve Rumlar gibi diğer topluluklarla ilişkilerini açığa çıkarmaktadır. Kahtanlılarla Adnanlılar arasında gerçekleşen olaylar farklı şekillerde rivayet edilmektedir. Nitekim Adnanilerin kendi içlerindeki tartışmalar da farklı rivayet edilmektedir. Aynı zamanda bu, İslam dini geldikten sonra Araplar arasında yapılan şecere savaşlarında meydana gelen olayların anlaşılmasının bir yoludur ve bu, aynı zamanda akrabalar, aşiret kolları ve aşiretler arasında meydana gelen olayların anlaşılmasının bir yol göstericisidir. Eyyamu'l-Arab'ınhikayeci üslubu ve sanatsal açıklayıcılığı, Arapların o zamanki durumu ve adetlerini, aralarında cereyan eden hayat düzenlerini savaştaki ve barıştaki adetlerini bir araya gelmelerini ve bölünmüşlüklerini fedakarlık ve esaretlerini beklenti ve istikrarlarınıyansıtmaktadır. Eyyamu'l-Arab haberlerinde, Cahiliye Araplarının iyilikleri ve huyları açık olarak görülür. Aileyi koruma, sözünde durma, aşiretin zaferi için çaba sarf etme, komşuyu koruma, savaşta sabırlı olma, karşılaştığında doğruyu söyleme gibi birçok durumu bu Eyyamu'l-Arab (Arap savaşları) da görebiliriz. Bütün olarak ve ayrıntılı bir şekilde Cahiliye dönemi şiirine bakıldığında "Eyyamu'l-Arab" ile tam bir ilişki içinde olduğu

[291] Takkûş, **Târîhu'l –'Arab Kable'l-İslâm**, s. 155.
[292] Mehmet Ali Kapar, "Eyyamu'l-'Arab", **DİA**, c. 12, s. 14-16.
[293] Ürün, **Klasik Arap Edebiyatı**, s. 49.

görülecektir. Kılıçları ve mızraklarıyla kahramanlar savaşırken kavimleri için kendilerinidüşünmeden feda ediyorlardı. Bu kahramanların arkalarında şairler kasideleri ile onları destekliyorlardı. Yani kişi savaşta ne kadar büyük kahramanlık gösterirse onun hakkında söylenen kaside o kadar uzuyordu. Onların hasımlarına ve düşmanlarına da dil uzatıyorlardı. Çatışmalarında büyüklerinin veya liderlerinin öldürülmesiyle onlara kafiyeleriyle ağıt yakıyorlardı. Bunu 'A'şa'nın, 'Antere'nin, İbn Hillîze'nin, Muhelhil b. Râbi'a gibilerin şiirlerinde örneklerini görebiliriz. Bu gibi şairlerin yaşadıkları dönemde veya onlardan önceki dönemlerde yapılan Arap savaşlarını şiirlerinde görebiliriz. Savaşın çılgınlıklarını hikâye eden ravilerle olayların kahramanlarının cesaretini dile getiren içleri bu kahramanlıklarla dolu kitaplar vardır. Bu savaşlar onların hikâyelerinin kaynağını, kahramanlık alanlarını olaylarının içeriğini teşkil ederler. Benî Şeyban kabilesinin büyüğü Bastam b.Kays, Kinane kabilesinin kahramanı Râbi'a b. Mekdem, Cuşem kabilesinin komutanı Dureyd b. Bumma ve Kuleyb kabilesinin savaşçısı Cessas b. Murra gibi savaş efendileri, kahramanlıklarıyla bu savaşlarda kayda geçiyorlar.[294]

Bu savaşlar kabile liderlerinden ve aşiret büyüklerinden ayrı düşünülemezler. Liderlikleri ve başkanlıkları esnasında ileri görüşlülükleri sayesinde bir olay başa geldiğinde iyi olan bir rehberlikle doğru olan yere yol alıyorlardı. Eksem b. Sayfi, Kays b. Asım el-Munkarî, Haris b. Libad el-Bekrî ve Abdullah b. Cad'an el-Kuraşî gibiler "Eyyamu'l-Arab" hikâyelerinde anılmaktadır. Bunlar zamanlarının yenileri asırların geçmesiyle kalıcı olanlardır.[295] Ebû Caferin burada zikrettikleri sadece hükümdarların yaptıkları savaşlardır. Bunların dışındakileri önemsememiştir. Zuheyr b. Cenâb el-Kelbî Gatafanlar, Bekr oğulları, Tağlibliler gibi kabilelerle savaşmıştır. Zuheyr b. Cenâb, Kudaa'nın kendi emri altında bir araya geldikleri kişilerden birisidir.[296]Denebilir ki Arap savaşları Arapların yaşam biçimlerini kültürlerini yansıtan birer aynadır. Bu gibi savaşlar hikâye edildikleri için Arap edebiyatı tarihinde önemli bir yer teşkil ederler.

2.8. RİSALELER

Risale "الرِّسالَةُ" kelime olarak, **"رسل"** mazi kökünden türemiş olup **"إرسالاً"** (yönelme, ayrılma, musallat etme)[297] mastarıdır. Sözlükte "gönderi" anlamındaki risâle "sözlü veya yazılı mesaj iletme" manasında "elçilik" demektir. Elçinin ilettiği yazılı mesaja,

[294] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî, el-Edebu'l-Kadîm**, s. 120-121.
[295] el-Fâhûrî, **el-Câmi' Fi Târîhi Edebi'l-'Arabî, el-Edebu'l-Kadîm**, s. 121-122.
[296] İbn Esîr, **el-Kâmil Fi't-Târîh, c. I**, Daru Beyrût, Beyrut, 1965, s. 502.
[297] ez-Zebîdî, "Ersele" **Tâcu'l 'Arûs, c. XXIX,** s. 72.

ayrıca küçük kitaba da risale denilmiştir. Risalenin manası zaman içinde hitap, kitap, mektup, makale, inceleme, araştırma, monografi kelimelerini karşılayacak şekilde genişlemiştir. VIII. yüzyıldan itibaren edebi mektup, ilim, sanat, edebiyat vb. Alanlarda tek bir konu üzerinde yapılan araştırma ve makale anlamları öne çıkmıştır.[298]

Cahiliye asrında Arap topluluğunun geneli çöllerde yaşıyordu. Onlarda yazı yaygın değildi. Cahiliye dönemi Arapları gönderilerini sözlü olarak gerçekleştiriyorlardı. Mektuplarını yerine ulaştırmak için seçtikleri güvenilir kişilere sözlü olarak aktarıyorlardı. O kişiler de o mektupları edebi hislerle ezberliyorlardı. Gönüllerinde ezberlemiş bir şekilde saklıyorlardı ve onları dil vasıtasıyla ulaştırmak istediklerine naklediyorlardı. İlim ve sanatın kaybolmasından endişe duymuyorlardı. Yani onu yazmanın ve kaydetmenin peşine düşmüyorlardı. Ama onların şehirlileri (medenileri) yazıya önem verip kayıt altına alıyorlardı.[299]

2.8.1. Risalelerde Tedvin Problemi

Cahiliye Araplarının elden ele dolaşan edebi mektupları bildiklerine dair bize ulaşan gerçek belgelerin olmadığı düşüncesi bazı Arap edebiyatı tarihçileri tarafından belirtilmekte ve şöyle denmektedir: Elimizde cahiliyeye ait gerçek belgeler yoktur ki bu belgeler elden ele geçmiş edebi mektupları bildiklerine dair olsun. Bu Cahiliye dönemi Araplarının yazıyı bilmedikleri anlamına gelmez. Onu biliyorlardı ama onu nesir ve şiir edebiyatı amacıyla kullanmıyorlardı.[300] Cahiliye döneminde çöllerde yaşayan bedevi Arapların mektuplar yazdıklarına dair henüz bir belge bulunmamakla beraber onların yerleşik hayatı yaşayan medeni topluluklarının mektuplaştıkları rivayet edilmektedir. Bu daha çok sözlü olarak ezberlemek suretiyle gönderilen mesajlar şeklinde olmakla beraber yazılı bir takım mektupların var olduğu da rivayet edilmektedir. Bu dönemde yazı kullanıldığına göre bu ihtimal daha yüksek görülmektedir.

Yapılan bu çalışma neticesinde Cahiliye döneminin nesir edebiyatının Arap edebiyatı tarihine, hitabeti, meselleri, hikmetli sözleri ve hikayeleriyle önemli bir katkı sunduğu kanaati hasıl olmuştur. Var olup olmadığı veya aslını koruyup korumadığı tartışmaları bu kanaati pek fazla etkilememektedir. Bu edebiyatta aynı zamanda o dönem Araplarının kültürlerinin, acılarının, ızdıraplarının, mutluluklarının ve yaşam tarzlarının izleri görülebilmektedir.

---

[298] Rahmi Er, "Risâle", **DİA**, c. 35. s. 112, 113.
[299] Safvet, **Cemheretu'r-Resâili'l-'Arab**, el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1. Baskı, Kahire, 1937, s. 9.
[300] Dayf, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî,** s. 399.

SONUÇ

Sami dil ailesine mensup olan Arap dili, İslam'dan yaklaşık 150 yıl önce edebi anlamda şiirle gelişmiştir. Nesir edebiyatı ise daha sonra gelişmiştir. Nesir edebiyatı bedevi bir hayatın çevresinde ve bu çevrenin ahlakıyla yoğrulmuştur. Bedevi Araplar daha çok hitabet, meseller ve hikayelere rağbet ettikleri için onlar arasında nesir sanatının bu türleri daha çok gelişmiştir.

Bunlar arasında hitabet şiirden sonra en çok rağbet gören edebi türlerden birisi olmuştur. Arap edebiyatı tarihinde, Cahiliye dönemi Arap edebiyatının temelini teşkil etmektedir. Cahiliye dönemi Arap edebiyatına bakıldığında, gerek şiir ve gerekse nesir türünde olsun işlenen konularda Arapların o zamanki yaşam biçimleri, değer verdikleri şahsiyetleri, çöldeki kabile yaşantısı ve kabile içerisinde nelerin değer gördüğü tahmin edilebilir. O zamanki yaşayış tarzında kabilenin öne geçtiğini, şairlerin ve hatiplerin kabileyi temsil bakımından ne kadar önemsendiğini görmek mümkündür.

Cahiliye dönemi nesri üzerinde birçok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalar daha çok nesir sanatının tedvin dönemine kadar aslını ne düzeyde koruduğu üzerine olmuştur. Bununla birlikte Cahiliye döneminde Arapların nesir edebiyatından haberdar oldukları kanaati hemen hemen bütün edebiyat taririçilerince hasıl olmuştur.

Birçok şarkiyatçı ve Arap edebiyat tarihçilerinin yaptıkları araştırmalardan, Cahiliye Araplarının geride yazılı bir edebiyattan çok sözlü bir edebiyatı miras bıraktıkları anlaşılmaktadır. O zamanki yaşam şartları nesir sanatının gelişmesine elverişli olamamıştır. Bununla birlikte, nesir edebiyatının türleri olan hitabet, meseller, hikmetler, kâhinlerin secili sözleri, kıssalar ve risalelerin bir kısmının aslını koruyarak tedvin dönemine kadar geldikleri kanaati yaygınlık kazanmıştır. Konuyla ilgili tartışmalar, o dönemde nesir sanatının var olup olmamasından çok o dönemde var olan nesir sanatının yazılı bir şekilde tedvin dönemine kadar özünü koruyarak aktarılıp aktarılmadığı hususu ile ilgilidir. Araştırmalar neticesinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bir görüşe göre Cahiliye döneminden hicri birinci yüzyıldaki tedvin hareketine kadar özünü koruyarak gelen herhangi bir edebi türe rastlanmamaktadır. Bu iddiaya göre nesir sanatının sözlü olarak aktarıldığı, özü itibariyle ilavelere ve bozulmaya açık olduğu ve böylece aktarılanların asıllarını koruyamadığı tezi ileri sürülmektedir. Bu görüşü daha çok Taha Hüseyin gibi bir kısım Arap edebiyatçıları ve çoğu oryantalist savunmaktadır. Onlara göre o dönemde okuma yazma oranı çok

düşüktü. Yazı sadece ticari ve siyasi amaçlar gibi edebi olmayan işlerde kullanılmaktaydı.

Başka bir görüşe göre ise, az da olsa edebi türde bazıyazılı belgeler tedvin dönemine kadar gelmiştir. Her ne kadar ilaveler olsa da onların bir kısmı aslını korumuştur. Çünkü o belgeler aynı zamanda Cahilye dönemi Araplarının o zamanki yaşam tarzlarını, kültürlerini, inançlarını, değer yargılarını ve komşu topluluklarla olan ilişkilerini de yansıtmaktadır. Onların mesellerinde, hikâyelerinde ve kâhinlerin secili sözlerinde bunlar rahatlıkla görülebilmektedir. Bu görüşün sahipleri Goldziher ve Arap edebiyatçılarının büyük bir kısmıdır.

Bu iki görüş birlikte değerlendirildiğinde, nesir sanatının az da olsa aslını koruduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Goldziher'in de belirttiği gibi, Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belagat dili, Cahiliye döneminde Araplar arasında nesir türünün var olduğunu göstermektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi Cahiliye Araplarında bir yazı kültürünün varolduğu söylenebilir. Cahiliye dönemi Araplarında edebi şekilde olmasa bile nesrin konularından olan hikmetli sözler ve mesellerin yazıya aktarılması bunu göstermektedir. Yani sanatsal anlamda olmasa da tedvinin var olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki, cahiliye dönemine ait şiirin Arap edebiyatına katkı sunduğu gibi nesir türleri olan hitabet, meseller, kıssalar, hikmetli sözlerin de Arap edebiyatına büyük bir katkısı olmuştur. Ayrıca bu edebi sanatların bir kısmının tedvini yapılmış olup günümüze kadar ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

el-AFGÂNÎ, Saîd, **Esvâku'l-Arab Fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm,** 3. Baskı, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1974.

ALLEN, Roger, **An Introtuction To Arabic Literature**, Cambridge University Press, 1. Baskı, 2003.

el-'ALÛSÎ, Mahmûd Şükrî, **Bulûğu'l-Ereb Fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab, (Thk. Muhammed Behcet el-Esrâ),** Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, c. I, 2. Baskı, 2012.

BEESTON, A.F.L., T. M. Johnstone, J.D. Latham, R.B. Latham, R.B. Serjeant, Gr. R. Smith, **Arabic Literature to the End of Umayyad Period**, The Cambridge History of Arabic Literature, Cambridge University Press, 1. Baskı, 1983.

el-BUSTÂNÎ, Butrus, **Udebâu'l-'Arab Fi'l Cahiliye ve Sadri'l-İslâm**, 1. Baskı, Hindâvî, Kahire, 2014.

el-CÂHIZ, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, I, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1998.

CEMÛL, Yâsîn Abdullah, Muhammed Şefîk el-Baytâr (Danışman), Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, **Escâ 'ul-Kuhhâni'l-Câhiliyyîn ve Eş'aruhum,** Câmi'etu Dimaşk, Kulliyetu'l-Adâbve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye, Kısmu Lugati'l-'Arabiyye ve Adâbuhu, 2012.

CEVİZ, Nurettin, DEMİRAYAK, Kenan, YANIK,Nevzat H., **Yedi Askı** (Çev.), Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.

el-CUMAHÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Sellâm, **Tabakâtu'ş-Şu'arâi'l-Câhiliyyîn ve'l-İslâmiyyîn,** Matba'atu'l-Mahmûdiyye, Kahire, 1958.

el-CURCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf Ali bin Muhammed, **Ta'rifâtu Seyyidî**,Dersaadet Kütüphanesi, İstanbul, 1283 (Hicri)

ÇAKAN, İsmail Lütfi, **Dini Hitabet,** 12. Baskı, İstanbul, 2012.

ÇETİN, Nihad M., "Arap", **DİA**, c. 3, 291.

----------, **Eski Arap Şiiri,** Kapı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

DANİŞMEND, İsmail, **İzahlı İslam Tarihi Kronolojisi I**, Cahiliyet Devri, Bab-ı Âli Yayınevi, İstanbul, 1960.

DAYF, Şavki, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi, el-'Asru'l-Câhilî**, 11. Baskı, 1. Cilt, Daru'l-Maarif, Kahire, 1960.

DEMİRAYAK, Kenan, **Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi**, 2. Baskı, Erzurum, 2012.

DURMUŞ, İsmail, "Nesir", **DİA,** c. 33, 6-8.

EBÛ ALİ, Muhammed Tevfik, **el-Emsâlu'l-'Arabiyye Ve'l-'Asru'l-Câhiliyye**, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1. Baskı, 1988.

ELMALI, Hüseyin, "Hitabet", **DİA**, c. 18, 160-163.

EMİN, Ahmed, **Fecru'l-İslâm I**, Matba'atu'l-İ'timâd, Mısır, 1914.

ENÎS, İbrahîm, MUNTASIR, Abdu'l-Halîm, SAVÂLİHÎ, Atiye, AHMED, Muhammed Halefullah, **el-Mu'cemu'l-Vesît,** Daru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

ER, Rahmi, "Risâle", **DİA**, c. 35, 112-113

ERGİN, Mehmet Cevat, **Kufeli Dilci el-Mufaddal ed-Dabbî ve Kitâbu'l-Emsal'ı, Sbard Dergisi,** Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 16. Yıl, 32. Sayı, Bahar, 2018.

el-ESEDÎ, Bişr b. Ebî Hâzım, **Şu'arâuna (Divanı)**, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1994

İbn ESÎR, **el-Kâmil Fi't-Târîh, c. I,** Dâru Beyrût, Beyrut, 1965.

el-FÂHÛRÎ, Hanna, **el-Câmi' Fî Târîhi Edebi'l-'Arabî**, el-Edebu'l-Kadîm, Dârul-Ceyl, Beyrut Lübnan 1. Baskı, 1986.

----------, **Târîhu Edebi'l-'Arabî**, Dâru Beyrûti'l-Kübra, 1. Baskı, Beyrut, 2014.

FERRÛH, Ömer, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-Kadîm Min Matlai'l-Câhiliyye İlâ Sukûti Devleti'l-Emeviyye)**, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut, 4. Baskı, 1981.

el-FÎRUZABÂDÎ, Ahmed, Mecduddîn Muhammed b. Yâkûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Muessesetu Risâle, Beyrut, 8. Baskı, 2005.

GOLDZIHER, Ignace, **Klasik Arap Literatürü**, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2012.

HAMİDULLAH, Muhammed, (Çev. Mehmet YAZGAN), **İslam Peygamberi,** Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

el-HÂŞİMÎ, Seyyid Ahmed, **Cevâhiru'l-Edeb Fî Edebiyyâti ve İnşai Lugati'l-'Arab**, Daru'l-Fikir, Beyrut, 2007.

el-HİCCÂR, Muhammed, **Semîru'l-Mu'minîn Fi'l-Mevâiz ve'l-Hikem ve'l-Kıses**, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2003.

İbn HİŞÂM, **Sîretu'n-Nebeviyye I**, (Tahkik, Mustafa es-Sika, İbrahîm el-Ebyadî, Abdul Hafız Şilbî), Matbaatu Mustafa el-Bânî el-Halebî ve evladuhu Bi Mısır, 1936.

HÜSEYİN, Tâhâ, **Fi'l-Edebi'l-Câhilî**, Matba'atu Fârûk, 3. Baskı, Kahire, 1933.

----------, **Fi'ş-Şi'ri'l-Câhilî**, Ru'yetu Li'n-Nesri ve't-Tevzi', 1. Baskı, Kahire, 2007.

el-HÛYÎ, Ebû Yakûb Yûsuf b. Tâhır, **Feraidu'l-Harâid Fi'l-Emsâl**, (Tahkik: 'Abdurrezâk Hüseyin), Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1994.

İPEK, Muhammet Selim, **Klasik Dönem Arap Edebiyatında Nesir (Yayınlanmış Doktora Tezi),** Selami BAKIRCI (Tez Danışmanı), Atatürk Üniversites Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.

KAPAR, Mehmet Ali, Eyyâmu'l-'Arab**, DİA**, c. 12, 14-16

KAZANCI, Ahmet Lütfi, **Peygamberimizin Hitâbeti,** 1. Baskı, İstanbul, 2010.

İBN KESÎR, İbn, **el-Bidaye ve'n-Nihâye, c.III.**, Mektebetu'l-Ma'arif, Beyrût, 1990.

İBN KUTEYBE, **e'ş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ,** 1. Cilt, Daru'l-Ma'arif, Kahire, 1958.

MALÛF, Luis, **el-Muncid Fi'l-A'lâm,** Dâru'l-Maşrîk, Yirmi altıncı Baskı, Beyrut, 1973.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab, c. V,** Dâru's-Sadır, Beyrut, 2010.

el-MUBERRED, el-İmam Ebi'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (Thk, Abdulhamid Hindavî, 1998), **el-Kâmil Fi'l-Luğa ve'l-Edeb**, Vezaretu Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf Li'd-Daveti Ve'l-İrşâd, el-Memleketu'l-'Arabiyyeti's-Suûdiyye, 675 (Hicri)

MUHAMMED, İsmâil Ali, **Fennu'l-Hitâbe, Dâru'l-Kelime,** 5. Baskı, Kahire, 2016.

MUHTAR, Cemâl, "Antere", **DİA,** c. 3, 237.

MÛSÂ, Selâme, **Eşheru'l-Hutab ve Meşâhîru'l-Hutebâ**, Muessesetu Hindâvî, Kahire, 2012.

NASSÂR, Hüseyin, **Neş'etu'l-Kitâbeti'l-Fenniyye Fi'l-Edebi'l 'Arabî**, Mektebetu's-Sakâfeti'd-Diniyye, 1. Baskı, Kahire, 2002.

en-NÛTÎ, Zekeriyya Abdu'l-Mecîd en-Nûtî, **El-Edebu'l-Câhilî, Tarîhuhu ve Kadayahu**, Kahire, 1960.

QUTBUDDÎN, Tahera**, Khutba, The Evolution of Early Arabic Oration,** Beatrice Grundler, Michael Cooperson, Bill, 2008.

er-RAFİ'İ, Mustafa Sadık, **Târîhu Âdâbi'l-'Arab**, c. 2, Mektebetu'l-Îmân, Kahire, 1997.

er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdi'l-Kadır, **Muhtaru's-Sıhâh**, Matba'atu'l-'Amiye el-Osmaniyye, İstanbul, 1311 (hicri)

SAFVET, Ahmed Zekî, **Cemheretu Resâili'l-'Arab,** el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1. Baskı, Kahire, 1937.

----------, **Cemheretu Hutabi'l-'Arab I,** 1. Baskı, Kahire, 1923.

SALLÂBÎ, Ali Muhammed, **Siyer-i Nebî I**, (Çev. M. Kasadar, S. Ergin, Ş. Şenaslan), Ravza Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017.

SÖNMEZ, Nesim, "Cahiliye Döneminde Hitabet", **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, 820-840

TAKKÛŞ, Muhammed Süheyl, **Târîhu'l–'Arab Kable'l-İslâm,** 1. Baskı, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 2009.

TOPALOĞLU, Bekir, KARAMAN, Hayreddin **Arapça-Türkçe Yeni Kamus,** Nesil Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997.

ÜRÜN, Ahmet Kâzım, **Klasik Arap Edebiyatı**, Çizgi Kitapevi, 2015, s. 19.

----------, **Arapça Hikmetli Sözler**, Esrâ Yayınları, Konya, 1998.

YÜKSEL, Azmi,"Abîd b. Ebras", **DİA**, c. 1, 308-309.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, **Tâcu'l-'Arûs, c. XIV**, Tab'atu Kuveyt, 2. Baskı, 2008.

ZEYDÂN, Corci, **Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî**, Müessesetu Hindavî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, Kahire, 2012.

ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasan, **Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî**, 14. Baskı, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2011.